

Mö Rá Xörüji

Jñatjo

497 Leamos en mazahua

8955 mo

Mö Rá Xörüji Jñatjo

Leamos en mazahua

Cuentos

Experiencias de la vida real

Historia

Elementos de la cultura

Leyendas

Publicado por el
Instituto Lingüístico de Verano
México, D.F.
1985

497
5955mg
249158

EL COLEGIO DE MEXICO

497/S955mo

3 905 0152540 A

primera edición

Mö rá xörüji jñatjo
Leamos en mazahua
en mazahua del estado de México
y en español

85-034Q México, D.F. 1C
1985

CONTENIDO

Aclaraciones sobre el alfabeto mazahua	iv-vi
Índice de palabras que varían dentro del habla mazahua ...	vii-xi

Historia

C'uā jā va ts'a'a o tji̱mi 'ñe o chū'ū mi jinguā	3-4
--	-----

Leyendas

C'ü e ndixū c'ü o mbēzhi 'na animale	7
C'ü e t'eje a Nguemarü	8

Experiencias de la vida real

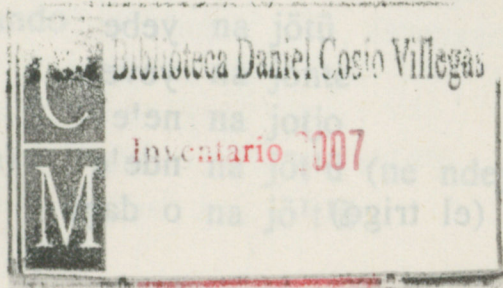
C'o rmi cji̱jñi 'ma cja rmi ts'iquēgō	11
C'o rmi cji̱jñigō 'ma ra yürü o dyebe	12
C'uā jā va cja'a 'ma vi mbürü o zinzgōji a Bondö .	13-15

Elementos de la cultura

Jā ga eñe yo t'i'i yo jñatjo	19-22
C'o mi mbeñe c'o nte'e c'o mi cārā mi jinguā	23-36
C'o yeje ndixū c'o mi mama jā ma cja'a c'o o t'ivi .	37-47
C'uā jā ga mama c'o nte'e c'ü ne ra mama yo t'i̱ji	48-49
C'uā jā ga ts'a'a o chjüntü cja yo jñatjo	50-63

Cuentos

C'uā jā va mbō'tlūji c'ü e "Licenciado"	67-68
C'ü e bēzo c'ü 'ma s'o'o	69-71
C'ü e burru 'ñe c'ü e cja'a	72-74
C'ü e cja'a 'ñe c'ü e ardilla	75-76
C'ü e dyo'o 'ñe c'ü e ngōñi	77-78
E Xuhua Maña	79-80
'Na ardilla c'ü me mi cēlo	81-83
'Na bēzo 'ñe c'ü o burru	84
'Na bēzo 'ñe 'na miño	85-86

Aclaraciones sobre el alfabeto mazahua

El mazahua tiene una gran riqueza de sonidos; muchos de ellos no se encuentran en el castellano, o sea, el español. Por eso, en la escritura mazahua, se usan muchas letras que son distintas a las del español.

En seguida se presentan algunas palabras tomadas del español y, a continuación, su traducción al mazahua, utilizando palabras que tienen letras que son distintas a las del español. De esta manera el lector mazahua puede darse cuenta de la pronunciación de cada letra.

para que	para	a
lo conoce	pārā	ā
lo pega	pārā	ä
lo tejió	o mbe'e	e
ladrones	o mbē'ē	ē
¿Qué es?	¿Pjē ni mbējē?	ē
hay (libros)	ti'i	i
se emborracha	tī'ī	ī
está tirado	orū	o
lo pide	örū	ö
él prende la lumbre	örū	ō
esposa	su'u	u
tiene miedo	sū'ū	ū
mastica (caña)	sū'ü (dye)	ü
puntiagudo	na s'lün	ün
vámonos (los tres)	möjō o mö'ō	m
fue vendido	o bö'ō	b
lo vendió	o mbö'ō	mb
se para	böbū	b
lo para	bö'bū	'b
lo voltea	yebe	b
recae	yeve	v
lo quiere	ne'e	n
mitad	nde'e	nd
fue segado (el trigo)	o dagü	d

loegó	o ndagü	nd
se quiebra (trastes)	chädä	d
¡ven!	¡chjä'dä!	'd
se alivió	o jogü	g
me busca	jongü	ng
lo busca para mí	jonngü	nng
granizo	ngündo	ng
véndemelo	pöcü	c
¡gracias!	pöcjü	cj
te vende	pöc'ü	c'
te lo vende	pö'c'ü	'c'
me lo venden	pöcüji o pöjcji	jcj
te lo venden	pö'c'üji o pö'cji	'cj
te busca	jonc'ü	nc'
lo busca para ti	jonnc'ü	nnc'
nieto	bèche	ch
chiquihuite	bechje	chj
hace tortillas	pëch'i	ch'
lo lava	pe'ch'le	'ch'
lo recoge	pëchiji o pëjchji	jchj
lo lavan	pe'ch'leji o pe'chji	'chj
lo vence	töpü	p
arado	t'öpjü	pj
fue sacado para él	o t'ö'p'ü	'p'
siguen el camino	tëpiji o tëjpji	jpj
ordeñan (vacas) para él	të'p'iji o të'pji	'pj
lo deja	sogü	s
llave	sjogü	sj
fue dejado	o s'ogü	s'
lo levantó	o xos'ü	s'
lo destapó	o xo's'ü	's'
lo está amamantando	na jötü	t
persona amable	na jonte	nt
está bien	na jotjo	tj
está frío (el agua)	na jöt'ü (ne ndeje)	t'
lo está enfriando	na jöt't'ü	't'

los están amamantando	na jötüji o na jöjtji	jti
lo están enfriando	na jö't'üji o na jö'tji	tji
me dice	xitsi	ts
nieve	xitsji	tsj
sientes frío	na sëts'i	ts'
te dice	xi'ts'i	ts'
me dicen	xitsiji o xijtsji	jtsj
te dicen	xi'ts'iji o xi'tsji	tsj
él lo prohíbe	mārā	m
se conoció	o 'mārā	'm
calabaza	mu'u	m
amo, dueño, autoridad	jmu'u	jm
él da una cosa al buey	jū'mü	'm
siembra (maíz)	tūjmü (ndëchjō)	jm
lo amarra	tūjjmü	jjm
comió	o ñōnū	ñ
él prendió la lumbre	o 'ñōrū	'ñ
cabeza	ñi'i	ñ
tres	jñi'i	jñ
lo envía	pejjñe	jjñ
cera, vela	yo'o	y
perro	dyo'o	dy
pierde conocimiento	jyo'o	jy
está llorando	na huë'ë	hu
una rana	'na 'huë'ë	'hu
barbecha	huājma	hu
terreno barbechado	juājma	ju
araña	mexe	x
se endureció	o meze	z
se dilató	o mezhe	zh
el espíritu del agua	menzhe	nzh
él pizca las mazorcas	xenze	nz
mi casa	í nzūmü	
tu casa	i nzūmü	
me voy	rā ma'a	
él se va	ra ma'a	

Índice de palabras que varían dentro del habla mazahua

De un pueblo a otro en la región mazahua, hay diferencias en algunas palabras que tienen el mismo significado. Por ejemplo, en algunos pueblos se dice **'ña** o **'ñaja** para significar *otros*; en otros pueblos se dice **dya** o **dyaja**: **c'o 'ña nte'e** o **c'o dyaja nte'e** - otras gentes.

En seguida incluimos un índice de algunas de estas palabras que se encuentran en este libro, con el propósito de ayudar al lector cuando encuentre una palabra que no sepa porque no se usa esa palabra en su propio pueblo.

En el índice, primero se escribe la palabra que se encuentra en este libro, luego las variantes y luego el significado en español.

- a cjavā, a cjanu** - así
bemeria - el trabajo de tejer medias
bezhe - historia o cuento
Bondö, Xo'jñi - México, D. F.
busu - mujer no indígena
buta - hombre no indígena
Concio - La Concepción de los Baños,
 mpio. de Ixtlahuaca, Méx.
cumba - compadre
cja c'ü e, c'ā nu - en, a (o **ma'a cja c'ü e ngumü**;
 jo ma'a c'ā nu ngumü - se fue a la casa)
cjá nú, mbo vo, da go - luego (hizo otra cosa)
cjījñi, mbeñe, zönü, pénsago - piensa
cjīns'í, nārā - se sube
cjiñi - lo visita
cjuādi, cjuañi, huügü, pjongua diji, ë diji, üt'ü
 diji, carra - corre
cjuārjma, t'ü - hermano
c'o, c'o yo, c'ü yo - esos, esas (**c'o xunt'i**
 - esas muchachas)
c'ü, c'ā - que (**c'ü e bëzo c'ü na ndā'ā** - ese hombre
 que es alto)

c'ü dya jo'o, c'ā dya ga jo'o, c'ü e mbante,
c'ü na jmü't'ü - el espíritu malo
c'ü e, c'e, c'ā nu - ese, esa (**c'ü e bēzo** - ese hombre)
chēzhi, tāt'ä - se acerca
chü, xo - palabra usada para saludar a un muchacho
(Cjimi, chü - hola, muchacho)
Ch'öxt'e, T'exitsji - el volcán que se llama
 Nevado de Toluca
dezhe - escalera
dya cjá, dya ca - ya no (**dya cjá ējē dyebe**
 - ya no llueve)
('na) dyä'ä - (una) barranca
dyo'o, dyu'u - perro
(c'o) dyöte - los que hacen el pedimento (para
 casamiento)
hule - el tule, una especie de junco
i, gui, vi - indicador de segunda persona en tiempo
 pretérito (**i mague** - tú fuiste)
in, gui - indicador de segunda persona en tiempo
 presente (**in pague** - tú vas)
¿Jā...?, ¿Jā ngue...? - ¿A dónde...?
jā, jā c'o, jā ngo, jā ngu - donde
¿Jā nzī...?, ¿Jā ngu nzī...? - ¿Cuánto(s)...?
jāmätjo - especialmente
¿Jinguā...?, ¿Jñinguā...? - ¿Cuándo...?
(¿Jinguā rí mague? - ¿Cuándo te vas?)
jñanguistia, jñanguicha, jñabuta - el idioma español
jñatjo, jñacuaro - el idioma mazahua
Jyapjü - Ixtlahuaca, edo. de México
mágreña, pila - madrina
máquina, t'ēzi - el tren
márjtoma, bēchjüjnü - el mayordomo de la fiesta
mājä, mägä - está contento
(ra) mbärüzüji, (ra) mbäcäji, (ra) mbärägüzüji
 - nos van a pegar

mbëjmü, mbëjömü - lodo
me, mi - mucho, muy
me rá, mi tá - (me rá jodü - lo voy a buscar bien)
mejme, na cjuana - es la verdad
'ma o, 'ma mo, 'mu o, ya mo, yam - cuando él (hizo algo) ('Ma o ma'a,... - Cuando él se fue,...)
mota, moca - cuernos
ná, da go - posiblemente (ná ra éjē pjē c'o ra 'ne xi'ts'i - posiblemente vendrá a decirte algo)
na nziyo, na nguiyo, ni nguiyo - el cuarto (número ordinal)
na yeje, ni yeje - otra vez, la segunda vez
nana, 'nü, mama, ne - mamá, madre
na ngue..., da ngue..., nanc'ü... - porque...
ndadyo, ndaxidyó - cobija
ndare, ndrrareje - río
(a) ndä'ä, (mi) nzhä'ä - ayer
ndäns'i, lulu - fruta
ndeze, ndrrizi, nzeze - desde
ndëenchjürü, ndëenchjü - oveja
ndixü, ndrrixü, ndrrixo, bëjjña - mujer
ne, nu e, nu - este (ne t'i'i - este muchacho)
nguane, ngune, nguine - comadre
ngue c'uã, ngue c'o - para, para que
nguec'uã, guec'o, guec'ü - por eso
nguejme, nguijeme, nguime, ndötc'ijeme - enfermedad
Nguemarü - Jocotitlán, Edo. de México
nguexjtjo, nguechjo - sólo, solamente
nita, male, ande, gande, ts'ina - abuela
nte'e, te'e - gente
Nuc'uã..., Na nga... - Y luego...
nuzgö, nutscö - yo
nzá, nzö gá - (nzá jñi'i, nzö gá jñi'i - los tres)
'na, 'naja, daja - uno, una
'naño, 'nandyó, dandyó - diferente

(ra) 'nōmbū, (ra) ndōmbūji - se lo van a comprar
 'ña, 'ñaja, dyaja - otros, otras
 'ñeje, siji - tiene (uno o dos, hijos o animales)
 'ñechjē - medicina
 o, jo, vo - indicador de tercera persona en tiempo
 pretérito (o ma'a - se fue)
 págrenu, pila - padrino
 Pare - cuatro pueblos en el municipio de Ixtlahuaca,
 Edo. de México, que se llaman los Baños. Son La
 Concepción, Jalpa, San Pedro y San Cristóbal.
 (rá) pāräts'ü, (rá) pä'c'ä - te voy a pegar
 pere, pe, mbero - pero
 pōnngütjo, perdonaozū - perdóneme, discúlpeme
 pjeñe - pensamiento, idea
 ¿Pjē...?, ¿Fē cu...?, ¿Mbē...? - ¿Qué...?
 ¿?Pjenga...?, ¿Jinga...?, ¿Mbe cja...?, ¿Fe cja...?,
 ¿Fe cu cja...? - ¿Por qué...?
 pjiño, pjindyo - hierba
 pūjjōmū, cuchi, zacjua - marrano
 quentjo, quencho, dyä'ä - se sorprende, se admira
 querä, pötjo, pötcjua, pötc'ö - ojalá que
 ró, rú - indicador de primera persona en tiempo
 pretérito (ró magö - me fui)
 rvä, rá - indicador de primera persona en tiempo
 pluscuamperfecto (ya rvä magö - ya me había ido)
 scuela, éscola - escuela
 sémila - mula
 si'i, bēzhi - pierde (nutscö ró tōgö; angueze o zi'i
 - yo gané, él perdió)
 (ro) sizgōjme, (ro) sitscjōjme - nos traerían
 sufre, sufrego, sēzhi - sufre
 su'u, musu - esposa
 (ri) s'opjü, (ri) zofüji - le hablarían
 tata, ta'a, jyo, papa - papá, padre
 täjä, tägä - lo envía

texe, ndexe, ndrrexe - todo, todos, todas
 tita, pale, ande, gande, ts'ita - abuelo
 tjezhe, tjeñe - se ríe
 (ni) tjongü, (ni) jyongü, nestaozü, ni stago
 - yo necesito
 tjōjō, 'nōjō - canto, canción
 (o) tjürü - su manera de vivir o hacer algo
 t'apjü, t'ö'sjeme - pulque
 t'opjü, merio, mēchi - dinero
 t'unü ngüēnda, unü ngüēnda - se da cuenta
 tsja'a a, toca a - pertenece (a tal lugar)
 tsjē, ts'ē, ts'ējē - solo (o matsjē - se fue solo)
 ts'ē, ts'iquē, ch'iquē - un poco (o pēpji ts'ē
 - él trabajó un poco)
 ts'ilēlē, ts'imbane - nene, bebé
 ts'ita - imagen que se adora
 xe, xi - todavía (xe bübütjo - todavía vive)
 xe nda, xi ndrra - más que (E Xuva, xe nda na ndā'ā
 que na ngueje e Pegro - Juan es más alto que Pedro)
 xipjadü, cuēro - cuero, piel
 xiscōma, scuama, scōma - papel o libro
 xo 'ñe, xo i 'ñeje - también
 xöpüte, xöpinte - maestro o maestra de la escuela
 ya, a - ya (ya nguarü - ya se terminó)
 ya ngue..., ya i tsjatjo... - ya está para... (ya
 mi tsjatjo ro mbedye - ya estaba para salir)
 yo, ya - estos, estas (yo t'i'i, ya t'i'i - estos
 muchachos)
 (o) zogüzü, (o) zozgä - me dejó, me abandonó
 zō, aunque - aunque
 (o) zöbü, (jo) pama - se bajó
 Zümi - Toluca, Méx.

C'ua ja ra ts'a'a o tjimi, 'ne o chu'a mi jingua

En esta pequeña historia de lo ocurrido aproximadamente entre los años de 1912 y 1917, usted se enterará de un temblor muy fuerte que ocurrió en aquellos años, y las consecuencias que dejó una fuerte helada, obligando al tío del narrador a mantenerse como soldado.

Ra mango dya 'na ts'i historia. Bueno, dya ró nugò, pero o aiti c'u junio mi tío, na ngue anguezepi xe ou'u o tiji, autscò cja ró tegò.

Mama c'o pa'a c'u o clogò 'na 'ñijòmü c'u ma zèzhi, anguezepi c'u e áinda a Bizhe. Nuc'ua 'ma o zòji 'ma mi clogò c'u e 'ñijòmü, mi sòji ro tuniji anguezepi, na ngueje ma zèzhi. O ndicaji c'u e ndeje mi bobò c'o o ola, ma pjat'u cja squina. Xe jhandaji c'o mbaro c'o mi chizhi ma zanga, dya cja mi nanga na jo'o.

C'u mi tatagò, ma pèpi a ma a Oro. Angueze mama o jhanda c'o nte, 'naja c'o mi ndùnjòmü, 'naja c'o mi xörü, 'naja c'o mi hué. Na ngue mi s'ajinü na pancjü c'o ndoje ma zòbü cja t'eje. Nuc'ua cja ná o mamaji: "Pjé pjèzhi c'u ts'a'a?", cèpi.

Nuc'ua xe mezhujo, nu mi 1917 mamaji mi ja'a o tjò'ò, na jo'o c'o tjò'ò. Pero o èje 'na nu pa'a c'u e zana nu jùio, o vù'u 'na irrandajma c'u mi 'heje ga cja a porie. Nuc'ua ma zèzhi c'u e irrandajma mi vù'u. Nu èje jyan'u, o jyan' 'na sè'e c'u na nojo; go mbo'a tere o'u tjò'ò c'o ma jo'o. Nuc'ua c'u e jyan'u, go pocu tere c'o tjò'ò, y c'u na jù na pa'a, go mbürü go tunü a jòmü.

Nuc'ua o sàja c'ua 'na necesidad, c'u ma nojo 'na tjimi. C'u junto mi tío, mi ojtjo pjé ro z'i'i, y angueze mama o ma clogò cja tropa, na ngueje mi c'òt'ùji 'na mbòxo 'napa. C'o pa c'o, mi nzhodùjofji, ndé contago ma ndòmüji pjé c'o na ne ra ndòmüji. Nguet'ua angueze mi

C'ua jā va ts'a'a o tjiimi, 'ne o chū'ū mi jingūā

En esta pequeña historia de lo ocurrido aproximadamente entre los años de 1912 y 1917, usted se enterará de un temblor muy fuerte que ocurrió en aquellos años, y las consecuencias que dejó una fuerte helada, obligando al tío del narrador a mantenerse como soldado.

Rá mangö dya 'na ts'i historia. Bueno, dya ró nugö, pero o xitsi c'ü junto mi tío, na ngue anguezeji xe ot'ü o teji; nutscö cja ró tegö.

Mama c'o pa'a c'o o teji, de 1912 o cjogü 'na 'ñijjömü c'ü ma zēzhi, anguezeji mi pēpjiji cja c'ü e ácida a Bizhe. Nuc'ua 'ma o zōji 'ma mi cjogü c'ü e 'ñijjömü, mi sōji ro tunüji anguezeji, na ngueje ma zēzhi. O ndäcäji c'ü e ndeje mi böbü c'o o ola, ma pjat'ü cja squina. Xo jñandaji c'o mbaro c'o mi chjizhi ma nanga, dya cja mi nanga na jo'o.

C'ü mi tatagö, ma pēpji a ma a Oro. Angueze mama o jñanda c'o nte, 'ñaja c'o mi ndüñijjömü, 'ñaja c'o mi xörü, 'ñaja c'o mi huē. Na ngue mi s'ajjnü na puncjü c'o ndojo ma zöbü cja t'eje. Nuc'ua cja nú o mamaji: “¿Pjē pjēzhi c'ü ts'a'a?”, eñeji.

Nuc'ua xe mezhtjo, nu mi 1917 mamaji mi jā'a o tjō'ō, ma jo'o c'o tjō'ō. Pero o ējē 'na nu pa'a c'ü e zana nu julio, o vü'ü 'na trrandājma c'ü mi 'ñeje ga ma a norte. Nuc'ua ma zēzhi c'ü e trrandājma ma vü'ü. Nu c'ü jyans'ü, o jyärä 'na sē'ē c'ü na nojo; go mba'a texe c'o tjō'ō c'o ma jo'o. Nuc'ua c'ü e jyans'ü, go pocü texe c'o tjō'ō, y c'ü na jñi nu pa'a, go mbürü go tunü a jömü.

Nuc'ua o sājā c'ua 'na necesidad, c'ü ma nojo 'na tjiimi. C'ü junto mi tío, mi ojtjo pjē ro zi'i, y angueze mama o ma cjogü cja tropa, na ngueje mi cjōt'üji 'na mbēxo 'napa. C'o pa c'o, mi nzhodütjoji, ndé centago ma ndömüji pjē c'o mi ne ra ndömüji. Nguet'ua angueze mi

unü ngüenda c'ü na mizhi c'ü mi tōjō. Mi tatagō, dya ma'a c'ü, na ngue sido ma pēpji ga ma a Oro.

Nu c'ü junto mi tío mama o möji a Zümi. Nu 'ma o mbedyeji nu, cjá nú o möji a ma a Ch'öxt'e; nunu o ma zöji nu c'o zapata. Mama 'na nu pa'a o mbedyeji anguezeji 'na nueve ciento, y 'ma o nzhogüji, ya mi ochocientotjoji, na ngue vi ndū'ü 'na cien.

Nuc'ua, mama 'na vez o zöji, y c'o zapata o dyo'büji 'na trratará sanja c'ü ma nojo. Nuc'ua cjá nú nanbüji o za'a, cjá nú jyä'sp'äji o jōmü. Nuc'ua 'ma o zi'i c'ua c'o carranza, o nzhogüji, mi cja ro mbedyeji nu jā vi cjogüji. Pero dya cjá sō'ö, na ngueje vi dyö'büji c'ü e trrasanja. Nu c'o o cierta o mbes'e, o mbes'e c'o; nu c'o dya cierta, cjachi o nguejmeji a mbo'o. Nuc'ua o ē mbö't'üji, cjá nú nguimbiji c'o arjma c'o mi pē's'iji. Je va cjanu va ts'a'a c'ü e ts'i historia.

Angueze mama, ndé c'ü mi unü vusto y ndé c'ü mi sū'ü 'ma ra zöji. Na ngueje dya cjá mi ēdyi seguro majxā xe ro vencio cja c'ü e chū'ü.

Nuc'ua, mama 'na ocasión o möji a ma a Valle de Bravo; nunu o ma jyodüji c'o 'ñaja zapata. Nuc'ua c'o guardia c'o, o zogüji cja c'ü e cuarte c'ü mi bübü a Ch'öxt'e. 'Ma o nzhogüji, ya vi mbö't'üji c'o guardia y ya vi ts'o'sp'üji texe o bituji, ya vi satüji cja 'na sanja, y ya vi nguarü vi ndüji. C'ü e cuarte, ya vi ñüs'üji o gasolina, ya vi ndüt'üji; dya cjá mi jārä.

Bueno, na puncjü o jña'a c'o o mama, pero dya cjá rí mbeñe c'o 'ñaja. Pero yo rí mbeñe rí mangö dya.

Leyendas

Leyendas

C'ü e ndixü c'ü o mbëzhi 'na animale

Esta es una leyenda que se cuenta entre algunos mazahuas. Se dice que había una mujer que se convirtió en animal cuando estaba en el cerro de Jocotitlán. Entérese de por qué le sucedió esto.

.

Bübü 'na jña'a c'ü mama ga cjava: 'Na nu pa'a, 'na ndixü o mbö't'ü c'ü o tata, cjá nú o mbedye go ma'a na jê'ê, dya cjá nzhogü cja o ngumü. O ma'a cja c'ü e t'eye c'ü xijji a Tita c'ü bübü a ma a xes'e cja c'ü e jñiñi a Nguemarü.

'Ma o zät'ä c'ü e ndixü cja c'ü e t'eye, o jyodü ná pjë c'o ro chöt'ü c'ü ro zi'i. Pero dya pjë go chöt'ü. Nuc'ua c'ü e ndixü o mbëzhi 'na animale c'ü mi cja'a na puncjü o xi'i. Mamaji, c'ü vi mbëzhi ga cjanu, ngueje c'ü vi mbö't'ü c'ü nú tata, na ngue o zübü o cjimi.

Nguec'ua yo nte'le mamüji c'ü ngueje o s'ocü c'ü e ndixü, guec'ua dya ga 'ñeje o dyebe. Nguec'ua me jodüji ra mbö't'üji c'ü e ndixü. 'Ma jodüji, ngueje 'ma xömü, na ngueje 'ma ndempa, dya sö'ö ra jyodüji, na ngueje c'ü e ndixü tsjōjō 'ma ndempa. 'Ma ya vá bübü cja c'ü e t'eye c'o jodü ra mbö't'ü c'ü e ndixü, nuc'ua 'nanga cji'itjo c'ü, cjá na böbü cja o xo'ñi c'o bëzo, ya ra pizhitjoji. Dya cjá pjë xe ra tsjapüji c'ü e ndixü, ya ra jyëzitjoji ra ma'a, dya ra zütüji na ngue ya ra zū'ütjoji, na ngue xe nda na zëzhitjo c'ü e ndixü que c'o bëzo c'o jodü.

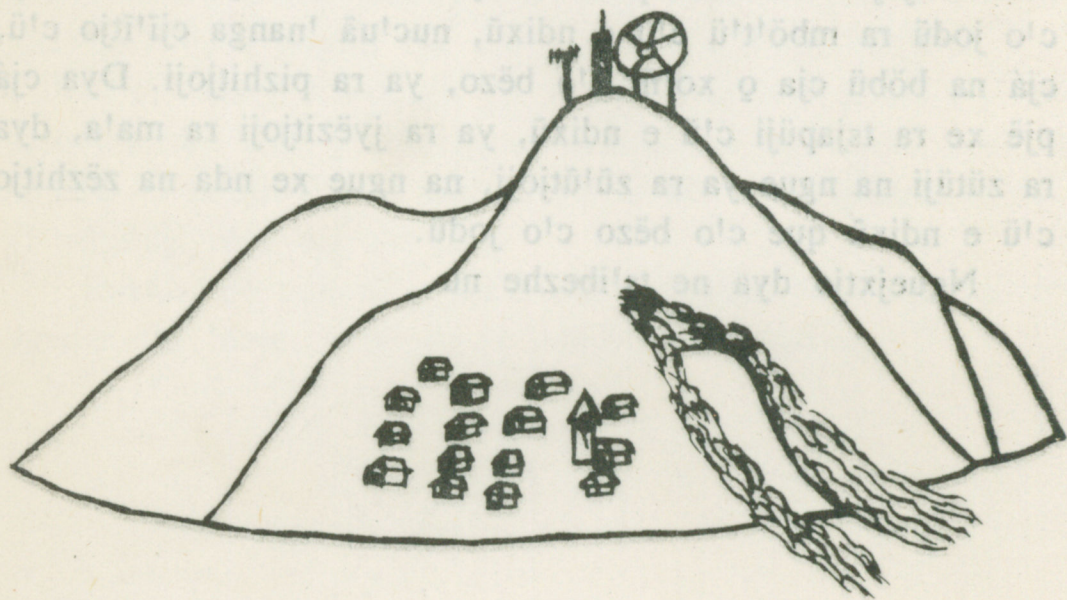
Nguejxtjo dya ne ts'ibezhe nu.

C'ü e t'eje a Nguemarü

Esta leyenda trata de un cerro que es muy conocido entre los mazahuas; se cuenta que una vez brotó mucha agua de él. Pero les invitamos a leer este relato para que se enteren qué fue lo que sucedió y que consecuencias trajo.

Ya mezhe na puncjü o cjë'ë 'ma nädäji que c'ü e t'eje c'ü xijji e Tita, o xüt'ü cja c'ü o ximatjü. Nuc'ua go mbedye na puncjü o ndeje, c'ü go ngüt'ü texe c'o za'a 'ñe c'o ngumü, c'o mi jä'ä jä c'o vi cjuädi c'ü e trrareje.

C'ü na yeje nu pa'a, o jñandaji c'o vi nguech'e c'ü e ndeje, ya je ma pjöt'ü cja 'na jñiñi c'ü bëjxtjo mi bübü. Xo mi jandaji c'o ngöñi, 'ñe c'o ndëncjürü, 'ñe c'o cuchi c'o vi ndunü c'ü e ndeje jä c'o vi 'ñeje. C'o jñiñi c'o bëjxtjo mi bübü, dya pjë go tsja'a c'o, na ngueje bübü 'na cöt'ü jä c'o o sö'ö vi ma'a c'ü e ndeje. Nädäji c'ua que go ëjë na puncjü o bëzo c'o o ngo'tbü c'ü o ximatjü c'ü e t'eje, nguec'ua dya cja go mbedye c'ü e ndeje. C'ü e t'eje c'ü, xijji e Tita, na ngueje ya mezhe na puncjü o cjë'ë.

Experiencias de la vida real

Experiencias de la vida real

C'o rmi cǵǵǵñi 'ma cǵá rmi ts'iquëgö

Esta narración trata de las cosas que me imaginaba en mi niñez y cómo, al paso de los años, me he dado cuenta de que no se pueden realizar, porque eran fantasías.

Rá xi'ts'iji dya, c'o rmi mbeñegö 'ma cǵá rmi ts'iquë, ná xo bǵbǵ jǵ nzĩts'ejǵ c'o xo mi cǵǵǵñi nza cǵazgö. 'Ma cǵá rmi ts'iquëgö, rmi pǵ's'i na puncǵǵ o pǵeñe, pero bǵbǵ 'naja c'ü xe nda rǵ mbeñe.

O ëjǵ 'na nu pa'la 'ma ró cǵǵǵñigö c'ü mi sǵ'ö ro cǵĩns'ĩgö a jǵns'ǵ nu jǵ c'o bǵbǵ e Diösi. Nguec'ua ró cǵǵǵñi que 'ma ya rvá nozǵgö, ro ät'ä 'na dezhe c'ü rva cǵĩns'ĩgö a jǵns'ǵ. Xo ró mbeñe que c'ü e dezhe mi nestao ro ät'ägö me rvá ndǵ'ä c'ü, guec'ua ro sǵ'ö ro cǵĩns'ĩgö, zö ri nguejxtjo cǵa c'o ngömbü. 'Ñe xo rmi ne ro cǵĩns'ĩgö, guec'ua ro sǵ'ö ro c'ücbü jǵ nzi tanse c'o je ro 'ñe tjǵn't'ü cǵa ín nzumǵgö, guec'ua ro jñetsǵ me rvá zǵ'ö.

Nudya ya ró te'egö, dya rǵ ät'ä c'ü e dezhe, ná dya rá huanta rá bö'bü. nguejxtjo dya ne bezhe nu.

C'o rmi cǵĩjǵĩgö 'ma ra yürü o dyebe

Este relato comenta lo que un hombre mazahua pensaba cuando era niño. Cuando llovía, él creía que había personas en el cielo y que cuando ellos jugaban...

Bueno, mejor te invito a que leas este relato para que conozcas los pensamientos que tenía ese hombre en su niñez. Y tú, ¿qué pensabas cuando eras niño?

C'o rmi mbeñegö 'ma cǵá rmi ts'iquë, je ga cjavã c'o: 'Ma mi yürü a jens'e, mi cǵĩjǵĩgö cǵó c'o mi bübü nu. Ná mi pëpjiji, mi cǵuãdiji o pjë c'o mi cǵaji, nguec'uã ma yürü a jens'e.

Ndé xo rmi mbeñegö, bün 'ma cǵó c'o mi eñe o mbélota, nguec'uã 'ma mi pjech'eji o mbélota, me mi yürü a jens'e, nguec'uã ndé xo ma 'ñeje o dyebe.

Xo rmi cǵĩjǵĩgö bün 'ma cǵó c'o xo mi bübü a jens'e c'o mi chũ'ũ, nguec'uã me xo mi yürü. Xo mi mamügö ya ndo ra mbürü c'o tío c'o bübü a xes'e ra chũji, nguec'uã 'ma ra chãji, me mi yürü o nguaji 'ma mi cǵuãdiji.

Xo 'ñe 'ma mi ëjë c'ü e dyebe, rmi mamügö que mi eñe c'o nte c'o mi cãs'ü a xes'e cǵa ne jens'e. Bün 'ma mi eñeji co o ndeje c'ü me mi pjö't'üji ma xaji, nguec'uã mi pjöt'ü c'ü e ndeje, nguec'uã xo ma 'ñeje c'ü e dyebe.

Nudya ya ró pãrã c'ü dya mejme c'o rmi mbeñegö 'ma cǵá xe rmi ts'iquëgö.

C'ua jā va cja'a 'ma vi mbürü o zinzgöji a Bondö

Amigos, en esta ocasión ustedes se darán cuenta de la historia de un muchacho que, por primera vez, se va a México en compañía de sus amigos; él es huérfano de madre. Al llegar a la ciudad, se sorprende por la multitud de personas y coches que ve.

Pero... mejor les invito para que ustedes lean este relato y se enteren por sí mismos de lo que sucede. Se darán cuenta de que es un hecho real de la vida.

.....

Rá mamagö dya 'na jña'a, jā ma cja'a 'ma cja mi ts'iquëgo, 'ma ró pjürü ró magö a Bondö.

Mi ëdyigö 'na once cjë'ë 'ma ró magö a Bondö; dya be mi pārāgö c'o calli. Dya xo mi pārā jā je ro oxü. O zinzi 'na bëzo ró mëbe, mi pögöbe o cháleco 'ñe o meria.

Nu c'ua 'na nu ndomgo, o xitsi ro pedyebe ro mëbe cja paseo. 'Ma ró pedyebe, mi nzhodügö cja calli y dya ró pjötpü ngüenda, ts'ë rvá xögü. Nu 'ma ró xögü, dya cja mi pārā jā je rva ma'a. Nuc'ua ró pjürü ró huë'ë, na ngue mi sügö c'o carro, xo mi cijjñi c'ü ná ro bëzhi. Pero nuc'ua, jo nu ëjë c'ua c'ü e bëzo c'ü mi dyobe, ró chjëbe na yeje, cja nú dyönnü pjenga rvá c'ueñe. Cja rrü xipji:

—Dya ró janda jā je vi mague, 'ma ró xögüvi.

Pero nuc'ua cja nú xitsi ro mëbe na yeje nu jā mi oxübe. Nuc'ua, texe c'o pa'a c'o ró mimibe a Bondö, ró pjürü ró unü ngüenda cja o calli nu jā mi oxübe.

Nuc'ua 'ma o mezhe jā nzī pa'a, o gujstazü cja c'ü e Bondö, dya cja mi ne'e ro ëjë ín nzumü. Na ngueje, cja ín nzumü, ya vi ndü'ü mi nana, mi ojtjo cjó ro ngümpcjüjme. Nguec'ua mi yetsjëbe mi tata y mi sufrebe na puncjü. Na ngue a Bondö ya vi gustazü, porque dya pjë mi bëtsi, mi sil'i na jo'o xëdyi, xo mi бүбү texe c'o mi jyongü. Pero cja ín nzumü, jiyö nu. Nguec'ua o mezhe jā nzī pa'a c'ü dya cja ma ëgö cja ín nzumü. 'Ma mi pa'a c'o ín dyocjöjme, mi

xitsiji pjenga dya cja ma ěgö rá 'ne cjiñi mi tata. Nuc'ua mi xicö: "Pe rá ma'a ra xörü o ra münü", mi embegö, pero ra cjogütjo c'o pa'a y dya rá ějē, je ma cjatjonu.

O ějē 'na nu pa'a, o ma'a 'na bëzo c'ü mi pa jongü. Dya xo nguextjozgö; mi nzhodüjme 'na tsi'ch'a t'i'i c'o mi dyojme, mi pøjme cja cine, mi nzhodüjme cja calli, já c'o ndé mi dyojme. Nuc'ua ngueje 'na o cjuarma c'o t'i'i c'o, c'ü mi ma'a ro ma jyodü, pero xo mi ma'a ro ma sizi rí texejme, nguec'ua ro ěcjöjme cja ín nzumüjme; 'ma jiyö, ya vi metsejme já nzī pa'a.

Anguezeji mi sūji, mi pēzhiji ná pjē c'o ro cjaime o ná ro yöngüjme o carro, porque cja c'ü e Bondö, nzhodü na puncjü o carro. Nguec'ua anguezeji mi cjiññiji c'ü бүбү na puncjü peligro para yo t'i'i yo dya be nda pārā, nguec'ua mi ma'a ro ma sizgöjme. Pero nuc'ua, 'ma ró jandgöjme ya mi pa'a cja calli ya mi tsja ro zät'ä, ró pedyegöjme, cja rrü cjuädijme ró c'uenbejme, nguec'ua dya chöcüjme.

Nuc'ua 'ma o zät'ä, o dyönü c'o ma oxüjme junto, já rvá möcjoime. Cja nú xipjiji:

—Cja mi pedye c'o —embe—. 'Ma rí che'be, xā'ma dya ra mezhe ra ěji —embe.

Nuc'ua o nde'be o nde'be; nutscöjme mi böbütjogöjme 'na lado, mi jandajme já hora ro mbedye. Y como dya mi pedye, nguec'ua dya ró ma cjiögöjme nu já ma бүбү. Ró jëzijme hasta c'ü o mbedye cja calli, cja rrü möcjöjme ró ma önüjme c'ü ma бүбү nu, pjē vi xipji. Cja nú o mama:

—Ngueje ni cjuārjma va ě jonc'ü; mama c'ü rí möji a nzumü, na ngueje ya me'ts'ëji. Pe ya i chezeji in ch'opjüji c'o mi jünji —ēñe.

Nuc'ua cja rrü xipijme:

—Dya rá möcjöjme ín nzumüjme, xe rá mintjoime já nzī pa'a ne Bondö, cja rrü möcjöjme —rí embejme.

Nuc'ua 'ma o mbedye c'ü e bëzo, mi pa'a cja calli mi

pa jongüjme, pero nutscöjme, dya ró te'bejme. Cjá rrū mangöjme:

—Pe na jo rá mö'ö a cine, ngue c'uā dya ra chöcüji —rí eñejme.

Y ró möcjöjme a cine y ró tinpijme, dya go chöcüjme.

'Ma o mezhe jā nzī pa'a, cjá ndo nú ma'a c'ü ndo 'naja, xo o ma jyodü o cjuārjma. Nuc'uā, cjá rrū mangöjme:

—Pe ya rá mö'ö cja ngumü; 'ma jiyö, ra üdü ra mbäräzüji, 'ma rá chjëji —rí eñejme.

Nuc'uā mi ma'a c'ü y ró chjëtjojme a Zümi, dya cjá zät'ä a Bondö. Pero 'ma ró jandajme ma ëjë cja calli a Zümi, dya ró te'be ro chjëjme, ró c'uenbejme; je rvá möcjöjme c'ü 'na lado.

'Ma ró sät'ä cja ín nzumü, o huënchquiji, na ngueje dya mi jüngö o t'opjü, na ngue ín ch'opjü, ya rvá teze. Cjá nú xitsiji, pjenga rvá cjägö a cjanu, pjenga vi metse na puncjü y ró teze c'o ín ch'opjü.

Nguec'uā rí cjiññi, nza cja 'na nte'e 'ma dya unü ngüenda, ga zö'ö na jo'o c'ü cja'a, pero iyö, na ngueje gasto o t'opjü y ra ndeze. Nuc'uā 'ma va nzhogü cja o ngumü, dya va jün o t'opjü. Bueno, dya nda jo'o a cjanu. Nguec'uā rí mangö, xe na jo'o, 'ma ra tsja'a 'na nte'e ra jñüns'ü o t'opjü, ra sido ra pëpji; bueno, na jo'o 'ma.

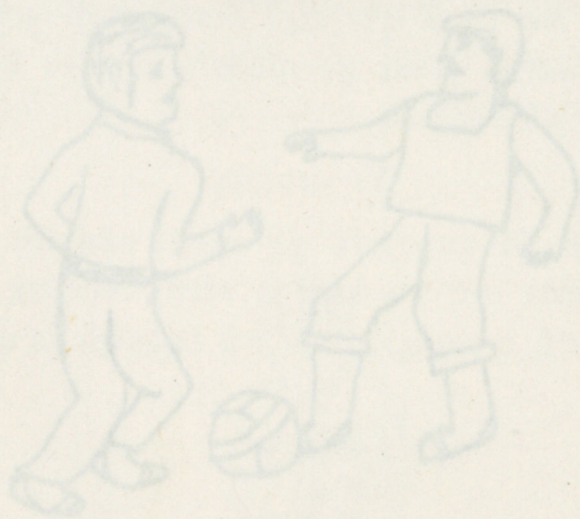
Nguejxtjo ne jña'a nu rí mangö nu.

Querido lector, en esta pequeña narración usted verá cómo se divierten los niños indígenas. Aunque sus padres no pueden comprarles juguetes, ellos usan su imaginación y, utilizando diferentes materiales, hacen sus propios juguetes que, aunque son rústicos, los divierten.

'Ma ojá mi ts'iquégō, xo mi gujstazā rá eñe. Mi eñegō o cánica, xo mi eñegō o trumpo, xo mi eñe o valero 'ñe o mbejota, na ngue na jo ma sō'ō c'o t'eñe.

C'ū nda mi eñebe más, ngue 'na in primo hermano c'ū mi eñebe. Pama pama eñebe c'ū eñe na jo, xo 'ñe angueze. 'ñe eñebe na sō'ō c'ū, a vece mi tōpūgō. Pero 'ma ra eñebe, mi ūdū. 'Ma xo ra bēzhigō, mi ūngūgō. Ngue na a vece mi pedyebe t'ūdū c'o t'eñe. Pero siempre eñebe pama.

Elementos de la cultura

Nudya yo pa dya yo, na puncjū o ts'it'i c'o xo eñe. Anguezeji xo eñeji o cánica, 'ñe o trumpo, 'ñe o ngūndō c'o xijji o mazatena. Xo 'ñe o pjicha c'o āt'āji y c'apēji o vūrrū. Xo 'ñe o s'apjadū c'o ni dyāt'āji o ts'icarro 'ñe o zūndājma; xo būbū 'ma āt'āji o nzhūnū, o pjē c'o adē ne ra dyāt'āji.

Jā ga eñe yo t'i'i yo jñatjo

Querido lector, en esta pequeña narración usted verá cómo se divierten los niños indígenas. Aunque sus padres no pueden comprarles juguetes, ellos usan su imaginación y, utilizando diferentes materiales, hacen sus propios juguetes que, aunque son rústicos, los divierten.

.....
'Ma cja mi ts'iquëgö, xo mi gujstazü rá eñe. Mi eñegö o cánica, xo mi eñegö o trumpo, xo mi eñe o valero 'ñe o mbélota, na ngue na jo ma sö'ö c'o t'eñe.

C'ü nda mi eñebe más, ngue 'na ín primo hermano c'ü mi eñebe. Pama pama mi eñebe, mi pjëhcö rá eñe na jo, xo 'ñe angueze. 'Ma rá eñebe, a vece mi tøjö c'ü, a vece mi töpügö. Pero 'ma ra bëzhi angueze, mi üdü. 'Ma xo rá bëzhigö, mi üngügö. Nguec'ua a vece mi pedyebe t'üdü c'o t'eñe. Pero siempre mi gujstazübe rá eñebe pama.

Nudya yo pa dya yo, na puncjü o ts'it'i c'o xo eñe. Anguezeji xo eñeji o cánica, 'ñe o trumpo, 'ñe o ngündo c'o xijji o mazatena. Xo 'ñe o pjicha c'o ät'äji y cjaþüji o vürrü. Xo 'ñe o s'apjadü c'o ni dyät'äji o ts'icarro 'ñe o zündājma; xo bübü 'ma ät'äji o nzhünü, o pjë c'o ndé ne ra dyät'äji.

Na ngue 'ma cja ts'iquë 'na, gujsta ra eñe na puncjü. Nguec'ua na jo'o ga mājā, na jo ga alegiao. Nguec'ua xo rí mangö, bübü na puncjü o t'eñe c'o eñeji, y pjë c'o ndé ma t'eñe.

Yo cánica

Yo cánica, je ga cjavā ga eñeji: pintaji o tiro, jät'äji o loyo, cja na eñeji según jā nzī cārāji. 'Ma cārā 'na jñiji, nu'ma, 'naja c'ü xijji manū, 'naja c'ü xijji tras, 'naja c'ü xijji cola. Nu 'ma cārā nziyoji, nu'ma, xijji 'naja c'ü manū, 'naja c'ü tras, 'naja c'ü cola, 'naja c'ü tras cola. 'Ma bübütjo yetjui, nu'ma, 'naja c'ü manū, 'naja c'ü tras.

Bueno, ra mbürü ra eñevi cjó ngueje c'ü ot'ü ra zo'o cja c'ü e loyo. Nuc'ua, jo rrü pjat'ü c'ü 'naja c'ü dya be so'o. Nu 'ma ra cierta ra pjat'ü, nu'ma, ya mbö't'ü 'ma; tōjō 'ma c'ü ot'ü so'o cja loyo.

Xo bübü 'ma eñeji c'o xijji ñero; quiji yeje cánica nzī 'na ts'it'i, nguec'ua jyëzi ga mbös'ü c'o ye cánica. Je ga cjanu ga eñeji c'o cánica.

Yo trumpo

Yo trumpo, je ga cjavā ga eñeji; cünxüji o tjünjmü, ä'tp'äji o scuerda c'ü xo xijji o sārü. Nuc'ua cja rrü mbans'aji cja c'ü e trumpo, cja rrü tsjapüji ra neme a jömü.

Nu 'ma jiyö, bübü 'ma ra ne'me, jo rrü ngãcã. Nu'ma, xijji ngue o c'ãctrumpo.

'Ma jiyö, bübü 'ma eñeji c'o xijji o pjongü. Ra jñumüji 'na veinte centavo o 'na cinco, jo rrü ma pintaji 'na tiro nza cja o tiro o cánica. Nu'ma, jo rrü ne'meji c'ü e trumpo, cja rrü pjat'üji cja c'ü e cinco. Nu c'ü ra cierta ra pjongü cja c'ü e tiro, ngue c'ü ra ndōjō c'ü; nu c'ü jiyö, ra bēzhi c'ü.

Xo bübü 'ma eñeji o s'ë'strumpo, c'o ndé jyēzi ga zē's'iji c'o trumpo; sōji cjó ngue c'ü ra ndōjō, cjó ngue c'ü xe pjēchi ra eñe na jo. Je ga cjanu ga eñeji yo trumpo.

Yo valero

Yo valero, dya nda rí pãrã na jo'o jã ga eñeji, na ngue dya mezhe pa'a ró eñegö; ts'ëtjo pa'a c'ü ró eñe. Pero rí unü ngüēnda pē's'i o punto, de tsi'ch'a, bübü de dyēch'a, bübü de veinte, de cincuenta, y de cien o punto, hasta mil.

Nguec'uã 'ma eñeji, sōji cjó ngue c'ü ot'ü ra jñunt'ü jã nzī punto. Nu c'ü ot'ü jüt'ü c'o punto c'o xe na nojo, ngueje c'ü tōjō c'ü. Je ga cjanu ga eñeji yo valero.

Yo vürrü

C'o pjicha c'o c'apüji o vürrü, ät'äji c'o, tjocüji co ts'iclavo, c'já na ngünxüji co ilansa o sea o tjünjmü. Nuc'ua c'já na pjotüji c'o ilansa, c'já na mbans'aji, c'já na juant'aji, c'já na unü vuelta c'ua c'ü e ts'ipjicha.

Nu 'ma ra ne ra eñevi c'ü 'naja, ra zövi c'jó ngue c'ü ot'ü ra jya'sp'üji o tjünjmü, c'jó ngue c'ü xe nda na mbeñe o vürrü, c'jó ngue c'ü pjëchi ra dyät'ä o vürrü, c'ü xe pjëchi ra dyät'ä na jo. Nguec'ua, c'ü ot'ü ra c'ügü o tjünjmü, ngue c'ü ra zi'i c'ü. Je ga cjanu ga eñeji c'ü e ts'it'eñe c'ü.

Yo s'apjadü

Xo bübü 'ma ngue o s'apjadü, xä'sp'äji c'o na me'e. Nuc'ua c'já na ngä'p'äji c'ü o mbo'o, c'já na dyät'äji o ts'icarro. Bübü 'ma ät'äji o nzhünü. Bueno, c'o ts'icarro, tjopcüji 'na xüdye c'ü na maja, c'já na chjopcüji c'ü e reda, c'já na pjotpüji, c'já na nzhonüji. Na jo ga jñandaji 'ma ya nzhodü.

Nu c'o nzhünü, sö'ö ra chjopcütjo co mismo c'o na me'e, c'já na ndütpüji o mota. Nuc'ua c'já na bö'bü. Nguec'ua na jo ga nuji y me mapäji.

Yo mbëjmü

'Ma zänto 'ma ëjë o dyebe, nu 'ma ya cā'ā o mbëjmü, bün 'ma pöji nu jā c'o cā'ā o mbëjmü, c'já na ngä'maji c'o mbëjmü, c'já na dyät'äji o ts'icarro. Bün 'ma ät'äji o pjadü, bün 'ma ät'äji o cuchi, bün 'ma ät'äji o ngümü. Pjë c'o ndé ne ra dyät'äji, c'já na eñeji.

Bübü 'ma ra dyät'äji, c'já rrü ndüt'üji a sivi ra meze. Nuc'ua c'já rrü pintaji. Na jo'o ga nguejme y na jo ga nuji.

Ngue yo t'eñe yo, yo xe nda eñe c'o ts'it'i ga ma ín nzungöjme.

C'o mi mbeñe c'o nte'e c'o mi cārā mi jinguā

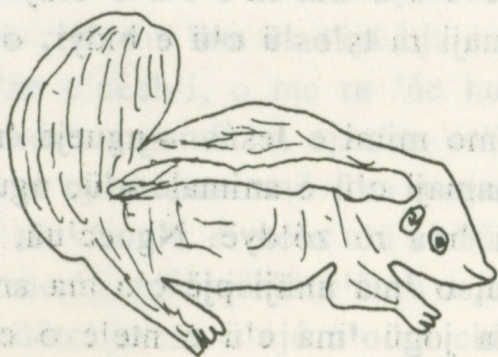
En este relato usted verá algunas de las creencias de los mazahuas. Primero, se dará cuenta del porqué cazaban al coyote y cómo utilizaban algunas de sus partes como medicinas; lo mismo sucedía con el zorrillo y la víbora de cascabel.

También se enterará del porqué se dice que un coyote llega a alguna casa, y por qué se encuentra uno con una víbora de cascabel. Lea este relato y se enterará del porqué de estas cosas.

Nu 'ma na pēch'iji 'ma xōrū, o ngue 'ma nzhā'ā, nu 'ma ra cho't'ü c'ü e xēdyi c'ü na jūt'ü c'ü e mbēch'i, nu'ma, ngue 'ma c'ijjñiji būbū 'ma c'jó c'o ra sājā, c'ü ra 'ñe zēngua anguezeji.

C'ü e animale c'ü ni chjū'ū ünjmü

Būbū 'na ts'i animale c'ü ni chjū ünjmü. Nu c'ü e ts'i animale c'ü, sūrūji, c'já na mbō't'üji, 'ma jā c'o o'o c'ja tjocü. Nu c'ü e xipjadü, mamaji na jo'o c'ja yo ts'it'i yo c'já ts'ilälē. Nguec'uā c'ü e xipjadü c'ü, ra xī'p'l'iji c'ü e ts'ilälē jā c'o ra dyobü, nu 'ma me huē huē na puncjü. C'ijjñiji c'ü dya c'já ra ējē c'ü dya jo'o xe ra 'ñe tsjapü ra huē c'ü e ts'ilälē. C'ü e xipjadü c'ü, ra pizhi c'ü dya jo'o, o ra pizhi c'ü pjē ma s'ocjimi c'ü c'japü ra huē. Mamaji, dya c'já ra huē'ē 'ma, ya ra mājā 'ma c'ü e ts'ilälē.

249158

C'ü e animale c'ü ni chjũ'ũ ndĩcuẽ

Xo bũbũ 'na ts'li animale c'ü ni chjũ ndĩcuẽ; a ma cja c'o jñĩni textjo jã c'o ñaji jñatjo, je nda cã'ã nu c'o. Xo 'ñe c'ü e animale c'ü ni chjũ ùnjmũ. Pero nu c'ü rá xi'ts'iji dya, ngue c'ü e animale nu c'ü ni chjũ'ũ ndĩcuẽ. Nu 'ma ra zürũji c'ü, ra mbö't'ũji ra zaji c'ü o ts'ingue. 'Ñaja yo gusta ra za'a, 'ñaja yo jiyö.

Nu c'ü e animale c'ü, mamaji na jo c'ü o xevo ra ngos'ũji nu jã c'o ra pjotũji 'na bidyi, o ra ndĩ'ch'iji 'ma nzhodũji. Dya cja ra jyëzi ra nguibi a mbo'o cja c'ü e ts'ingue. C'ü e nte'e c'ü o ndĩ'ch'ĩ c'ü e bidyi c'ü, co nu c'ü e xevo c'ü, mamaji ra ts'os'ũ c'ü e bidyi, o ra pjongũ a tji'i.

Na ngueje 'ma mo mimi e Jesús —ngueje 'na bezhe c'ü mamaji a cjanu— mamaji c'ü e animale c'ü, ngue c'ü o ma ma mbös'ũ e María 'ma ro zö'dyë. Nguec'uaã, xo na jo'o 'ma unũji yo nzhünũ, o 'ma unũji pjë c'o ma animale c'ü ra unũji c'ü ra zi'i. Ra jogũ 'ma c'ü e nte'e o c'ü e nzhünũ c'ü ri sö'ö c'ü e ndötc'ijeme, c'ü xo xijji nguejme.

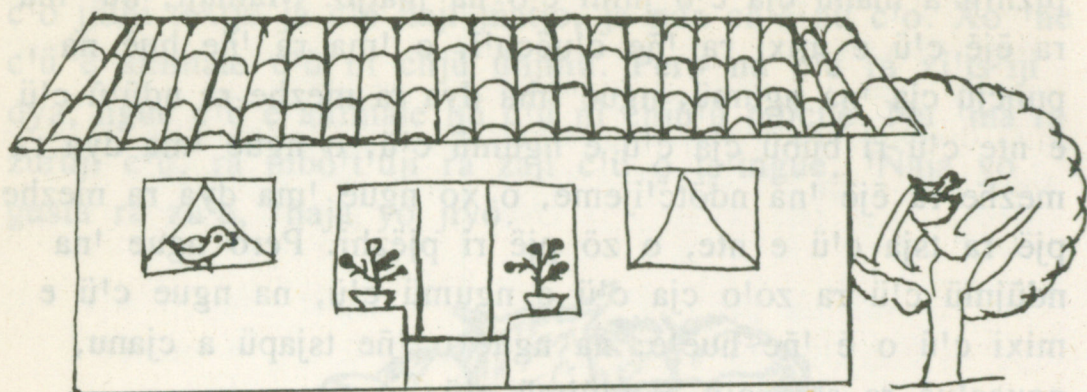
'Ñe yo mixi. Nujyo, xo ngue 'na animale c'ü cja pü ra pizhiji a manu cja c'lo jñiñi c'lo ña jñatjo. Mamaji, nu 'ma ra ējē c'ü e mixi ra 'ñe c'üēch'i, o 'ma ra 'ñe huē na puncjü cja 'na ngumü, ngue 'ma dya ra mezhe ra ndũ'ũ c'ü e nte c'ü ri bübü cja c'ü e ngumü c'ü, o ngue 'ma dya ra mezhe ra ējē 'na ndötc'ijeme, o xo ngue 'ma dya ra mezhe pjē ra tsja c'ü e nte, o zö pjē ri pjēzhi. Pero ngue 'na ndũjmü c'ü ra zo'lo cja c'ü e ngumü c'ü, na ngue c'ü e mixi c'ü o ē 'ñe huē'ē, na ngue o 'ñe tsjapü a cjanu, nguec'ua ra säjä c'ü e ndũjmü c'ü.

Pjē ni yu'u c'lo nzhünü 'ma xömü

Xo 'na jña c'ü xo sō'ö rá mama, na ngue mama na puncjü nte'le a ma cja c'lo jñatjo. Nguec'ua ra sō'ö rá mama. Nu c'ü rí ärä, ra sō rá xi'ts'iji. Na ngue 'ma dya ri ärägö, dya ro sō ro mama. Xo rí nu'u. Nu ne jña nu, ngue nza cja'a nu 'ma huēñi na puncjü yo nzhünü, o me yu'u na puncjü yo nzhünü 'ma xömü. Nza cja'a 'ma zünü nzincho o jnincho o dyēch'a 'ma nzhä'ä, o 'ma xömü, ngue 'ma mamaji cjögü c'ü dya jo'lo 'ma. 'Ñe xo mamaji, dya ra mezhe c'ü ra 'ñeje dyebe, o dya ra mezhe ra 'ñeje o sē'ē, o dya ra mezhe pjē pjēzhi c'ü ra säjä 'ma.

C'ü e ts'ins'lü c'ü xijji ngrillo

Xo bübü 'na ts'ins'lü c'ü ts'iquē c'ü xijji ngrillo. Nu c'ü e ts'ins'lü c'ü, nu 'ma ra säjä cja 'na ngumü me ra 'ñe c'üēch'i ra 'ñe c'üēch'i, o me ra 'ñe huē'ē, 'ñe 'ma me ra 'ñe neme a xes'le ngumü, o cja 'na ts'iza c'ü ri 'ne'le cja ngumü o pjē ri pjēzhi, mamaji 'ma a cjanu, ngue 'ma va ējē va 'ñe cja pü na s'lo c'ü e nte'le c'ü ri bübü cja c'ü e ngumü c'ü. Dya ra mezhe pjē pjēzhi c'ü ra tsja'a, o dya ra mezhe ra säjä 'na ndötc'ijeme, o cjó c'lo ra chũji, o ra mbäräji, o

ra ndū'ū c'ü e nte'e, o pjë pjëzhi c'ü ra ts'a 'ma.

C'lo trra'lbëzo c'lo mi cārā mi jinguā

Xo bübü 'na pjeñe c'ü cjiññi a manu c'lo nte'e, o c'ü rí cjinncjöji a 'ñevā texe cja yo jñiñi. 'Ma ot'ü, 'ma mo mbürü nu xoñijömü, cjiññiji c'ü Mizhocjimi ot'ü o ngama c'lo nte'e c'lo dya ma ndā'ā. Nuc'lo, ndé mi ts'imbebezo, dya ma ndāji. Anguezeji, dya nda mezhe va ngārāji, na ngueje mi ts'iquëji. Dya ne e Mizhocjimi a cjanu c'ü ri ts'iquë c'lo nte'e c'lo.

Cjá nú nguñjñi e Mizhocjimi c'ü ro dyät'ä 'na na ndā nte'e, o c'ü ro ngama xe rrā ndrrā c'lo nte'e. Bueno, o ngama c'luā e Mizhocjimi c'lo nte'e c'lo ma ndā'ā, c'lo mi xijji huëma. Nuc'lo, 'ma mo ëjë c'ü e trrareje, 'ma mo chjotü e Mizhocjimi co ndeje vā cja ne xoñijömü, o ngobü c'lo, o chjotü anguezeji. Nguec'luā rí nuji yo pa dya, xe quitjo c'lo o ndo'dye anguezeji, o c'lo o trrando'dye anguezeji. Nuc'lo, o dyögü cja jömü, o dyögü cja jömü, nu jā na puncjü xijömü, nguec'luā jā c'lo ndé quil'i c'lo ndo'dye c'lo. Me na me'e na puncjü c'lo ndo'dye c'lo.

Bueno, pe cǵijǵñiji c'ü me ma zēzhi c'o nte'e c'o. Na ngueje cǵijǵñiji c'ü iǵ mi c'ü's'ü 'na xijǵñō, cǵá rrū ngō's'ü ǵ jyōjō c'o; dya xi mi sō'ō cjo ma jyü'ü c'ü e xijǵñō. Anguezeji me ma zēzhiji.

Nu c'ü e pjeñe c'ü cǵijǵñi dya yo nte'e, nu c'o ǵ ndo'dye c'o nte'e c'o, ni jogü anguezeji, 'ma sōji na ü'ü, 'ma sōji ndötc'ijeme nza cja'a o rriuma, o 'ma nza cja'a texe ne ndötc'ijeme nu ngueje sē'ē. Ra ngünjnüji. Pārā, ¿pǵe ndé ma pǵiño c'o ndé chjanbaji? Bueno, ya pārāji anguezeji; pārā, ¿ǵá ga tsǵapüji? Cǵá rrū ngos'üji ǵá ngue c'ua būbü c'ü e ndötc'ijeme c'ü sapü cja ǵ ngua 'na nte'e c'ü ri sō rriuma. Cǵijǵñiji a cjanu c'ü jogüji 'ma.

¡Ah!, 'ñe ya xo ma jyombeñetjo ro mama. C'o nte'e c'o, me ma trrandā c'o. Nu 'ma ra vü'ü ndrrājma, zō ri ts'indājma, ǵāmätjo 'ma ri trrandrrājma, me mi sū'ü c'o nte'e c'o. Nguec'ua ixj mi obüji a jōmü, ngue c'ua dya ra nücüji c'ü e trrandrrājma, o ngue c'ua dya ra chunüji. Na ngueje 'ma ra vü ndājma, ra ya'büji a jōmü o ra zi'ch'i, o ... dya rí pārā. Pero je a cjanu ga nguǵjǵñiji.

Xo 'ñe c'o ǵ ndo'dye c'o nte'e c'o, cǵijǵñiji c'ü xo ni jogü o mbizhi.

Bübü 'na bēzo c'ü je tsja a ma a San Pablo. Nu c'ü e bēzo c'ü, o mama, a manu cja ǵ jñiñiji o chöt'üji nu 'na nte'e c'ü iǵxi ntero 'na nte'e, tsizhi texe ǵ cuērpo, ndeze cja ǵ ñi'i hasta cja ǵ ngua. Nuc'ü, mi ngueje c'o nte'e c'o.

C'ü e miño

Xo būbü 'na animale c'ü ni chǵü miño. C'ü e animale c'ü, texe cja yo jñiñi a 'ñevā, rí pārāgōji c'ü. Nuc'ü, nu 'ma ra sāǵa cja in nzungue, ra 'ñe mbö'tc'ü texe in ājnā, in nzōñi, o pǵe c'o ma animale c'ü ra nde'tsc'e c'ü in 'ñegue, ra chjo'tc'ü texe. Ngue 'ma mi tūgue mixa 'ma, na ngueje dya i tsǵacjuana, dya i ma tsjōt'ü, dya i ma sogü. O mi

tūgue beñe, o pjë c'lo pjëzhi c'lü mandaji cja nintsjimi. Nguéc'lo va tsja'a c'lü e ts'ita c'lü in ëjmeque, o xipji c'lü e miño. O tsja'a c'lü o cjimi c'lü e ts'ita c'lü, o ndäjä c'lü e miño ro ë ro 'ñe tsja'c'lü a cjanu ro mbö't'lü yo animale, ngue c'luã rí mbeñegue c'lü dya ra sö rí dyonpütjo c'lü e ts'ita c'lü in ëjmeque, c'lü dya rí ma rí ma sopcü c'lü o mixa angueze, o c'lü o beñe.

Nu c'lü e miño, nu 'ma sürüji, ra mbö't'lüji. Bueno, mamaji 'ñechjë texe c'lo o ts'ingue c'lü e miño, y xo 'ñe c'lo o xipjadü. Nu 'ma ra ëji ra 'ñe zürüji cja cöt'lü, o ngue cja batjü, ixx ta xüns'lüji nu jã ra mbö't'lüji. Bueno, texe ra mbe'ch'ëji na jo. Cjä rrü jñünüji a ma a Bondö, ra ma ra ma mböji.

Bueno, mi mamaji a cjanu mi jinguã, pero dya rí pãrã yo pa dya, cjo xe pöji c'lü e miño o jiyö. Mamaji na ts'i péraso más o menos de cinco por cinco centímetro, ni muvi na puncjü merio, nu c'lü o cola c'lü e miño, cjä ná 'ñe c'lo o ngö'ö. Bueno, nguejxtjo c'lo xe nda ni muvi c'lo. Nu c'lü o xipjadü, textetjo cja pjeme, cja xütjü, dya nda ni muvi nza jã c'lü ni muvi c'lü o cola, eñëji a cjanu.

Pero dya ne tiempo dya, o yo pa dya, dya cjä rí ärägö cjo xe ra mamaji a cjanu c'lü pa pöji miño a ma a Bondö. Nguéc'luã nguejxtjo c'lü e jña'a c'lü ra sö rá xi'ts'iji jã ga cja c'lü e miño.

¡Ah! Pero ya rvá cjuarü ró ña'a, pero xe bëzhtjo xe 'na jña c'lü xe ra sö rá xi'ts'iji.

Bueno, c'lü e miño c'lü ma mangö, nu 'ma ra säjä cja ngumü, nu 'ma ra jñanda c'lü cãs'ã na jens'e c'lo äjnã, o ngue ngöñi c'lü dya sö'ö jã rgá zürü, dya sö jã rgá pjongü ra mbö't'lüji, mamaji ra jyät'ã o jñü. Nu c'lü e jñü'lü, me na zëzhi, pero dya zëzhi nza cja ndäjma, jiyö; sinu que cja pü como nza cja 'na s'ocjimi c'lü dya jo'lo. Y ra tsjapüji ra ndrrögü c'lo äjnã, ra ndrrögü c'lo ngöñi. Angueze c'luã, ya ra

sö ra dyëdyi ra mbö't'lü c'o.

'Ma ngue ndëenchjürü, ra tsja'a c'lü e miño ra xopcü cja ngumü y ra dyëdyi; na jo rgá ngät'ã a ñi'i c'o ts'i animale c'o. Mamaji na jo ga mötji c'lü dya pjë pizhi nada c'o ndëenchjürü; chjëntjui cjó c'o ri ëdyi c'o animale c'o. Je a cjanu ga tsja'a c'lü.

Pārā, ¿jā je ga cja'a c'lü e animale c'lü? Rí cjiññiji ná ri ngueje c'lü cja'pü o dyo'o c'lü dya jo, o ná ri dyojjui s'ocjimi c'lü e animale c'lü.

Xo 'ñeje, nu 'ma mi sürüji mi jinguã, dya mi bübü zápjü, o dya pjë mi bübü c'lü ri pjäjjnä, c'lü ro chötü c'lü e miño c'lü ro ndü. Mi jyodü c'lü ro pjö'sbüji na puncjü como 'na dieciocho o 'na veinte bëzo. Nguec'ua ro ma zürüji c'lü e miño c'lü, ri jünüji o trraza 'ñe o ts'liza, bueno xo 'ñe o tjünjmü. Y 'ma ra chjëji, ya ra mbuäräji co za'a. Ya je nguejnu je ra zürüji nu, ra mbö't'lüji.

Pero dya yo pa dya, dya cja je a cjanu. Yo pa dya, ya ngue co zápjü yo pjäjjnä yo ni pjat'lüji. Ya na cjuana, jā, pö't'lüji dya. Pero nu 'ma cja vi ujsatjoji yo zápjü, mamaji que c'lü e miño me mi pjëchi jā rvá tsja'pü, ngue c'ua dya ro pjäjjnä c'o zápjü; mi cot'lü co o jñü angueze, y dya mi pjäjjnä c'lü e zápjü. Mamaji mi cjiññiji a cjanu. Pero nudya, ya iyö dya. Na ngueje ya xe nda na zëzhi e pólvora dya, ya xe ra sö ra tsja'pü ra pjäjjnä.

Je a cjanu ga tsja'püji c'lü e miño.

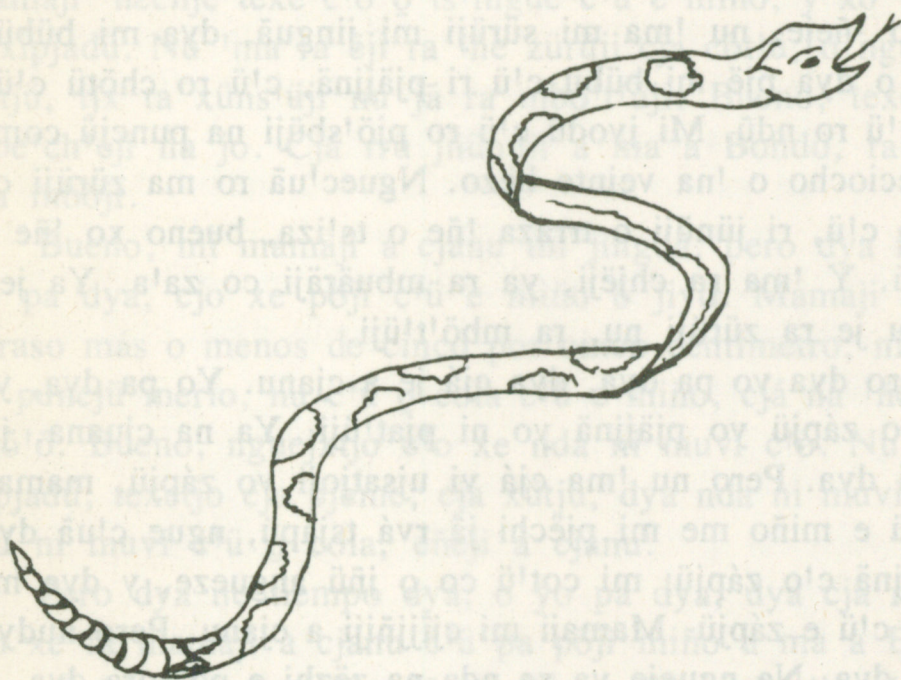
C'lü e c'lïjmi c'lü ni chjü'lü pozü

'Ñe xo bübü 'na c'lïjmi c'lü ni chjü pozü. Bueno, rí textjoji a 'ñevã cja yo jñiñi, xo rí pārägöji c'lü.

Nu c'lü e c'lïjmi c'lü, nu 'ma jā c'o rguì chjëvi cja juājma, o ngue cja batjü, y nu 'ma in tūgue mixa, chjënjuì nza cja c'lü e miño c'lü. Xo 'ñe 'ma in tūgue beñe, o dya in pague a mixa, dya in pague cja nintsjimi cja c'lü in ts'lita rí

ma'a rí ma dyötü c'ü ra mböxc'ü, o rí ma sopcü yo'o, o rí ma sopcü ndäjnä, o pjë c'o ri pjëzhi, 'ma dya i mbeñegue c'ü in ts'ita.

Nu c'ü e ts'ita, ngue c'ü ra tsjapü c'ü e pozü ra ma'a, ra ma zü'c'ü, o rí ma chjëvi cja batjü, o jã c'o ra sô ra zü'c'ü. Bueno, dya ra mbedye c'ü e ts'ita cja c'ü e nintsjimi, iyö. Pero cjiññiji c'ü ngue c'ü o cjiñi c'ü e ts'ita c'ü ra tsjapü ra ts'axc'ü c'ü e trac'ijmi c'ü, y ra zac'ü. Xo

mamaji c'ü iix ta jyä in ts'ijñi c'ü dya cja ri tjümbeñegue. Nu 'ma dya ts'i rguí nuc'ëji, nu'ma, mamaji ra tsja'c'ü ra pjänt'ä in cua'a c'ü o za'c'ü. Y ra tsja'c'ü me ra zärä in mü'bü c'ü me ri sô'ö dya rí sëchi; je a cjanu rgá mbö'tc'ü. Pero nu 'ma ra nuc'ü 'na nte'e c'ü pãrä pjë ma 'ñechjë c'ü ra dya'c'ü, dya rí chūgue 'ma. Pero ya yo pa dya, ngueje cja doctor ra sô ra ma nuc'ëji, y ra sô ra jots'ü.

Nu c'ü e c'ijmi c'ü xijji pozü, ngue 'na c'ijmi c'ü me xo pjëchi na jo, o pãrä na jo pjeñe jã cja rgá tsjapü 'na nte'e. Nu c'ü o xipjadü c'ü e c'imi c'ü, 'ñe c'ü o ts'ingue

c'ü, mamaji, mi jinguā xo mi bö'ö cja bótica o cja farmacia, me mi pöji na puncjü merio. Pero yo pa dya, dya cja cja a cjanu; yo pa dya, ya 'naño ts'ë. Nguec'ua dya cja ni jyodü a cjanu c'ü ra zürüji o c'ijmi ra ma mböji, o pjë xo ma animale yo; dya ni jyodü.

C'o nte'e c'o na s'o'o o cjimi

Xo bübü c'ü c'ijjñiji nu 'ma cja ni mintjo 'na ts'it'i o 'na ts'ixut'i, 'ma cja ts'iquë c'ü e ts'ilëlë. Nu 'ma cjo c'o iix ta nu'u, ra mamaji: “¡Ah, me na jo'o ne ts'it'i! ¡Ah, me zötjo!” Bueno, me ra mápäji me ra ndrrës'iji, o pjë c'o ndé me ra tsjapüji. Dya ra mezhe pjë c'o ra tsja'a c'ü e ts'it'i. Mamaji 'ma na zëzhi o cjimi c'ü e nte'e c'ü ra mama a cjanu, o na s'o o cjimi c'ü e nte'e c'ü ra mama a cjanu, ngue c'ua rgá zö'dyë c'ü e ts'it'i c'ü, o c'ü e ts'ilëlë.

Pero 'ma dya zëzhi o cjimi c'ü e nte c'ü, 'ma na jonte c'ü e nte c'ü, o 'ma dya c'ijjñi c'ü pjë ra tsjapü c'ü e ts'ilëlë, nu'ma, dya ra tsja'a c'ü e ts'it'i 'ma. Pero 'ma na zëzhi, ya rí xi'ts'iji que já, ra tsjapü na s'o'o 'ma. Bueno, ra huëlë y ra ndütü o jne'e. Y ra huëlë, me xo ra chana. Bübü 'ma ra zö'dyë c'ü e ts'it'i, y dya ra chöt'lüji 'ñechjë. Nu 'ma dya ts'i rguí dyät'äji, ra ndü'ü c'ü e ts'it'i, o c'ü e ts'ilëlë.

Je xo a cjatjonu na puncjü ts'ingöñi, o ngue ts'i äjnä 'ma cja ts'iquëji, 'ma cja ëntjo 'napa o yepa, o hasta cja ëdyi 'na zana. Nza já c'ü e ts'ilëlë, 'ma cja o mimi, hasta 'ma cja ra zö'ö 'na cjë'ë, xe ra sö ra tsjapüji a cjanu 'ma. Pero 'ma ya ra cjogü 'na cjë, iyö 'ma. Je a cjanu c'o ts'i äjnä 'ñe c'o ts'ingöñi; 'ma ra zö'ö como 'na zana, dya cja ra sö ra ndütü o jnech'e 'ma, 'ñe dya cja xo ra ndü'ü 'ma c'o.

Je xo ga cjanu nza cja yo zanoria, o coliflor, o aselga, o pjë c'o pjëzhi yo clājna yo dya nda ga zëzhi a 'ñevā. Nu

'ma cjó c'lo ra ndūjmü yo, ra mbes'ejí, me ri jotjoji, ya rrí ts'inoji. Pero 'ma cjó c'lo ra nu'u 'naja o yeje jñi nte'e c'ü ra mamaji: “¡Ah!, me na jo'lo yo i podügue. ¿Jā je vi tsigue yo? ¿Cjó dya'c'ü yo?” o “¿Jā vi pōnnc'e yo? Nuyo, me na zō'ö, me rí negö na puncjü yo”,... Huënu, bübü 'ma dya ra xi'ts'i a cjanu; bübü 'ma ra jñaxtjo c'lo cjogü, ra mantsjē a mbo o mü'bü anguezeji, ra mamaji: “¡Ah!, c'ü e bëzo c'ü o ndūjmü yo, o c'ü e ndixü c'ü o ndūjmü yo, me na jo ga nguījñi; chjā jā va tsja'a”, o “Me rí negö yo planta” o “Me rí negö yo c'ājna yo; quera ri nguezgö”. Bueno, ra jyäcä a cjanu. Y dya ra mezhe c'lo c'ājna c'lo; nu 'ma ra zō'ö como 'nanzo, ya ra mbürü ra s'odüji, ya ra mbürü ra c'a't'üji, dya cjá ne ra teji, bübü 'ma hasta ra ndüji. Bübü 'ma dya ra te'e ne ri 'na; bübü 'ma como 'natjo yetjo ra te'e. Je a cjanu ga tsjaji ga 'ñevā. Pero rí cjinncjö pe na zēzhi o cjimi c'ü e nte'e; je ga cjanu ga nguījñiji a 'ñevā, nguec'uā ga mamaji ra s'odü a cjanu c'lo c'ājna, y ra ndü texe c'lo.

C'ü cjiññi c'lo nte'e 'ma cjó c'lo ya'bü o bitu

Xo bübü 'na bezhe c'ü cjiññiji, zö ji ri mejme. Pero nuclü, na ri ts'ëtjo nte'e c'ü ri pārä c'ü e jña c'ü. Cjiññiji, nu 'ma ri pärägue ndëjxü, o sea, ri jät'ägue co za'a, o ngue co álabre c'ü ri jät'ä c'lo in nzhëjxü, pero 'ma rí ts'o's'ü in blusa o in pājina, cjá rrí tsama cja 'na lado, o rí tsā's'ā jā c'lo sō'ö rí tsā's'ā, 'ma jā c'lo rga jyo'c'ü rí ma yabügue a xes'e cja in blusa o c'ü in pājina c'ü i tsāmague nu, nu'ma, ngue 'ma mamaji, dya ra mezhe 'ma rí puärä na puncjü ni su'u, o rí xo'tpl'ü o cji, o me ra zi'ch'i na puncjü. Je ga cjanu ga sō ga nguījñiji. Pero dya rí pārä cjo mejme o jiyö.

C'ü e sirena

'Ma ya mezhe a Concio cja c'ü in jñiñigö, mamaji, ma

o'lo 'na sirena c'ü je vi 'ñeje a ma cja c'ü e trrazapjü a Lerma. Y 'ma ma o'lo c'ü, me go nizhi na puncjü trrareje cja c'ü e trrazapjü a Concio. Me mi quentjo c'lo nte'e, na ngue mi mamaji: “¡Ah!, ya ějě 'na sirena; ya bübü na jo ndeje dya, xo ějě na jo dyebe”, mi eñe anguezeji. Bueno, texe c'lo nte'e mi cĵijjñiji c'ü mi cĵapüji na jo'lo c'ü e sirena c'ü mi unüji tiempo me na jo, mi unüji cĵě'ě na jo, mi unüji dyebe, mi unüji ndeje, bueno, texe.

Nu 'ma xömü, me mi tōjō na puncjü c'ü e sirena, me me zō'ō ma tō. Nguec'ua nzá texe c'lo nte'e, me mi quentjoji mi mamaji: “¡Ah!, ne sirena, me na zō'ō ga tō. Me rí ne'e rá janda jā ga cja c'ü xijji sirena.” Pero 'ma ndempa, dya mi jandaji; mi nguejxtjo 'ma xömü mi sō ro dyäräji c'ü jā ma cja ma tōjō angueze. C'lo tsja a Nguemarü, mamaji o jñandaji ndeze a Nguemarü hasta cja c'ü e zapjü c'ü, o jñandaji co nu yo aparato yo tū'ū ingeniero. O unüji ngüēnda c'ü na cjuana; jā, ma o'lo. Texe c'lo me Nguemarü mi pārāji c'ü ma o'lo sirena a ma cja c'ü e zapjü a Concio, mi cĵijjñiji: “¡Ah!, yo menzumü a Concio, o ch'unüji na jo 'na suerte, o ch'unüji na jo, na ngue vá bübü 'na sirena a manu cja o jñiñiji. Dya pjě ra bĕzhiji, dya ra ndüji tjĵmi, y me na jo. Pe ra rico yo nte'e yo, ra mbĕ's'iji na puncjü que na nguezgōji”, mi eñe anguezeji.

Bueno, xo ró unnc'ö ngüēnda 'na nu pa 'ma cĵá mi ts'iquĕgö, más o menos mi ědyigö como 'na dyĕch'a o once cĵě'ě, más o menos ngueje mi mil novecientos cuarenta y siete c'ü e cĵě'ě c'ü. 'Ma nzhā, 'ma rá pennc'ōjme cja jneme, mi ärägōjme me ma zō'ō ma tōjō a nde'e cja c'ü e zapjü jā c'lo ma cja'a c'lo hule. Me ma jo ma tō, y me ma zō. Me mi quentjojme na puncjü, cĵá rrü önnögōjme c'lo tío nu c'lo mi jĵtscōjme jā cja ma nemegōjme, ró xicōjme: “Pārā, ĵpjě pjĕzhi c'ü nzhā'mā nzhā'mā rí ärägōjme a

jñech'le cja ne zapjü, nu 'ma rí pedyegöjme ts'ë a tji? Me na tō, y me na zō ga tō.” Cjá nú mama anguezeji: “¡Ājā!, che'ma, rá pedyexāji rá jandaxāji, y rá ārāxāji”. Cjá nú mbedye c'lo tío c'lo, o dyārāji, ró ārājme rí texejme. Cjá nú mamaji: “Jā, na cjuana ngue c'ü e sirena c'ü mamaji na o'lo vā cja ne zapjü. Ngue c'ü na tōjō c'ü me na zō'ō ga tō”, eñe c'lo tío c'lo. Nguec'luā nguejxtjo c'ü ra sō rá xi'tsc'öji ne jña nu, na ngue ró ārātsjögō. Dya cjó ra sō cjó ra xitscö c'ü cjó xo xitscö, jiyö; nguezgö ró ārātsjögō.

C'ü e c'ijmi c'ü xijji s'ocdyë

!Ñe xo mamaji bübü 'na c'ijmi c'ü xijji s'ocdyë. Bueno, a ma cja c'ü e jñiñi a ma a Concio mamaji, pero dya rí pārā cja yo 'ña jñiñi cja yo jñatjo. Mamaji c'ü e c'ijmi c'ü, ra sō ra nguich'i a mbo'lo cja 'na ngumü jā c'lo ri bübü 'na ts'ilälë. C'ü e c'ijmi c'ü, ra ma ra ma zipi c'ü o chichi nu c'ü ri si'i c'ü e ts'ilälë. Bueno, ra nguich'i y dya cjó ra sō'ō ra unü ngüenda jā rgá nguich'i, na ngue, ngue 'na s'oc'ijmi. Bueno, mama yo nte'le c'ü pe dya jo'lo c'ü e c'ijmi y pe ngue c'ü o cja'la c'ü dya jo. Na cjuana pe cjijjñiji bün 'ma nguetsjë c'ü dya jo'lo c'ü e c'ijmi c'ü xijji s'ocdyë. Na ngueje ra ma ra ma zipi c'ü o chichi c'ü e ndixü c'ü ri si'i c'ü e ts'ilälë, ra dyo'lo a mbo cja pjeme c'ü e ndixü, y dya ra zō'ō. Me rrā ijī rrā ijī c'ü e ndixü, dya ra zō'ō, zō cjó ra ña'a.

Pero c'ü e c'ijmi ra tsjapü na s'lo'lo c'ü e ts'ilälë, ra ngā'tp'ā cja o ts'ixiñu c'ü e ts'ilälë c'ü o ñipjixi c'ü e c'ijmi, nguec'luā ra tsjapü nza cja 'ma ri venenu. Bübü 'ma ra ndū'ü c'ü e ts'ilälë como 'nanzo o yenzo, o 'ma jiyö, ya me rguí pichpi o cjiñi c'ü e ts'ilälë. Mamaji ra mbürü ra zō'dyë, ra mbürü ra pizhi hasta que ra 'ñe'sp'le o nguejme, dya ra te'le c'ü e ts'ilälë. Pero 'ma cjó ra bübü 'na nte'le c'ü ra nde'be c'ü e c'ijmi, 'ma ya unü ngüenda c'ü me na huë na huë c'ü e ts'ilälë, xōmā xōmā me huë, na ngue 'ma go

ējē c'lū e s'locdyē va 'ñe sipi c'lū o chichi c'lū ri si'i c'lū e ts'ililē, bueno, nu 'ma a cjanu, ya ra unū ngüenda nza cja cjó c'lo ch'ängumüji, ra dyönüji: "Bueno, ¿pjē cja nin ts'ililē nu xōmū xōmū huē, xōmū xōmū huē, y ya me tū'ū ga huē? ¿Pjē in cjaunqueji nu?" "Dya pjē rí cjaqcōjme nada. Dya xo rí sōgōjme cjo huē cjo iyō." "Jā, huē nu". Entonces, bün 'ma ra tsja c'lū e nte'le c'lū ri ch'ängumüji nu c'lū e ndixū c'lū ri siji c'lū e ts'ililē; nu c'lū e nte'le c'lū, ra ējē ra 'ñe nde'be cja ngumū o cja ngojxtji, ra dyärä 'ma ya na pjürü na huē ra jyēzitjo. Nu 'ma ya na huē na huē na puncjü, 'ma ya tantia c'lū e nte'le c'lū, ya na sipi, cjá rrū cjogü na zēzhi. Bün 'ma mamaji töt'üji c'lū e s'locdyē, cjá rrū mböt't'üji.

Pero dya rí pārā cjo mejme; dya rí nu'u, dya jā rí nugō a cjanu. Pero bübü yo mama je a cjanu ga ts'a'a.

Bübü 'ma dya ra mböt't'üji c'lū e c'ijmi; bün 'ma je cā'ā cja mbäquiñi, o cā'ā cja 'huarü, o jā c'lo cā'ā cja yo tramundo jōmü. Nu'ma, 'ma cjó c'lo xo ri xē'me cja nejmü, o cjó ri xē'me cja c'lū e jōmü, cjó c'lo ne'le ra ndētsi co cartilla c'lū e jōmü, ra jyät'ä a ma jā c'lo ri chi'i cja juājma, bün 'ma ra chöt'üji 'na c'ijmi c'lū me ri nizhi o lechi cja pjeme. Nguec'luā c'ijjñiji, ngue 'naja c'lo s'locdyē c'lū e c'ijmi c'lū. Nguec'luā nguejxtjo c'lū e pjeñe c'lū ra sō'ö rá xi'tsc'öji c'lū rí ärägō a manu, pero dya rí pārā cjo mejme o jiyō.

C'lū e llorona

Bübü 'na ndixū c'lū huē 'ma xōmü. C'lū e ndixū c'lū, ngue c'lū xijji e llorona. 'Ma nzhä'ä, como 'ma ra zünü jñincho o nzincho hasta como las tres o cuatro 'ma xörü, o 'ma ya ndaxörü, cjá ra böbü c'lū, dya cjá ra huē, ndeze 'ma ra zünü doce. Bueno, nu c'lū e ndixū c'lū, ngue c'lū xijji llorona, pero dya jo c'lū. Nu 'ma ra säjä cja in nzungue c'lū,

ra 'ñe huë. Ra 'ñe s'ibi a t'ijĩ 'ma na ijĩ 'na ts'ililë, o 'ma na ijĩ 'na ts'it'i c'ü na ts'inojo, ra zinbi o ts'icjimi c'o, ra pōnbü y ra mbö't'ü. Nu'tsc'e dya rí sögue, me rrā ī rrā īgue, dya rí unnc'e ngüenda. Nu 'ma rí söl'ö, bün 'ma ya ni tsja a cjanu c'ü e llorona, ya ni zinnc'i c'ü o cjimi c'ü in ts'it'i, ra mbö't'ü.

'Ñe xo bübü 'ma jā c'o rí chjēvi, nza cja nu 'ma nzhānt'ä huë angueze a ma cja batjü, o cja jñiñi. Nu 'ma ra pomüvi 'na bēzo o ngue 'na ndixū, o 'na ts'it'i, o 'na ts'ixunt'i, ra pōnbü o 'ñiji. Bueno, ri cjijñi c'ü e ts'it'i c'ü je ra zāt'ä cja o ngumü, o ri cjijñi c'ü e bēzo o c'ü e ndixū je ra zāt'ä cja o ngumü, pero 'ñembe c'ü ixx ti nguetjo c'ü o 'ñiji nu jā ri pa'a c'ü, pero dya rgá cjuana, ya ri 'naño 'ñiji. Ra tsjapü ra ma zo'o cja 'na ndare, o ra ma'a ra ma ndrrögü cja 'na trracöt'ü, o cja 'na dyä'ä. Je ngue nu je ra ndū'ü nu c'ü e nte'e, na ngue c'ü e llorona o pōnbü o 'ñiji. Mamaji c'ü ixx mi nguetjo c'ü e 'ñiji c'ü mi sāt'ä cja o ngumü, pero dya mi ngue. Je a cjanu cja'a na puncjü bēpji c'ü e llorona. Pero je ngue c'ü dya jo c'ü cja a cjanu.

Nguec'uā nuzgöji ga 'ñevā cja yo jñatjo, rí cjijñiji c'ü dya ixxi jo'o c'ü e ndixū c'ü. Na ngue mamaji que 'ma huë'ë c'ü, ngueje 'ma huēpi c'ü o t'i'i c'ü o mbö't'ütsjē angueze. Na ngue bübü o nte'e c'o mama que 'ma huë'ë c'ü e llorona, je mama a cjavā: “¡Aaay!, c'ü ín ch'igö, juējme c'ü”, eñe ga huë angueze. Xo mamaji c'ü ni tsja'a a cjanu c'ü, ngueje c'ü o zübü o cjimi na ngue vi mbö't'ü c'ü o t'i'i. Je ga cjanu ga mamaji c'ü cja'a c'ü e llorona.

Nguejxtjo dya texe yo jña'a yo rí xi'tsc'öji, na ngue je ga cjanu ga mbeñe yo nte'e, 'ñe nuji c'o xo ts'a'a, guec'uā ga mamaji. Nutscö, c'o rí nugö ts'a'a, ngueje c'o rí mamagö; c'o dya rí nu'u, dya söl'ö rá mamagö c'o. Guec'uā guejxtjo dya yo rí xi'tsc'öji; ya nguarütjo ne bezhe.

C'o yeje ndixū c'o mi mama jā ma cja'a c'o o t'ivi

Esta narración está basada en una grabación hecha por una mujer mazahua que aparentó estar hablando con otra persona, para que en la grabación se oyera como un diálogo entre dos personas.

Esta apariencia de diálogo trata de dos mujeres que hablan de sus respectivas familias. Una de las mujeres es viuda y el esposo de la otra vive, pero es borracho y por tal motivo pasan muchas privaciones. Los hijos tienen que trabajar o salir al comercio para que más o menos "la vayan pasando", como dice un dicho.

.....

A: Cjimi süngü.

B: Cjimi tía.

A: ¿Pjē cja'c'ü o xōrū?

B: Pjē jo ri cja'a yo, na jōxtjo ga jyas'ü yo pa'a e Diösi.

A: ¿Ná c'o in pjámiliague, pjē xo cja'a c'o?

B: Pjē ri cja'a c'o, ndé cāxtjoji na jo'o.

A: So, nu í ch'igō, dyojjui dyojjui ne t'i nu vá cjanu, jā c'o ndé yejui, jā c'o ndé yejui, nza cja'a c'ü ri ngue o dyojui. Jōtcl'ü ro dyojui, rgá xicōjme. Mente o mü'bü jā c'o ndé yejui nu, ra mēvi a Bondö, pēvi, ra ēvi, va ējui, jā c'o ndé dyojjui nu, ni jā c'o ri chūvi. Ndo jyēzgui dya, dya sivi o t'apjü; nguetjo, pe nguetjo refresco jā c'o sivi, pere dya mi pjēchi pjē ro tsja nu í ch'igō. Ngueje nu xo jíchi cjo ts'ē nu, o xopcü o ndö'ö, o zidi a Bondö o xöpü.

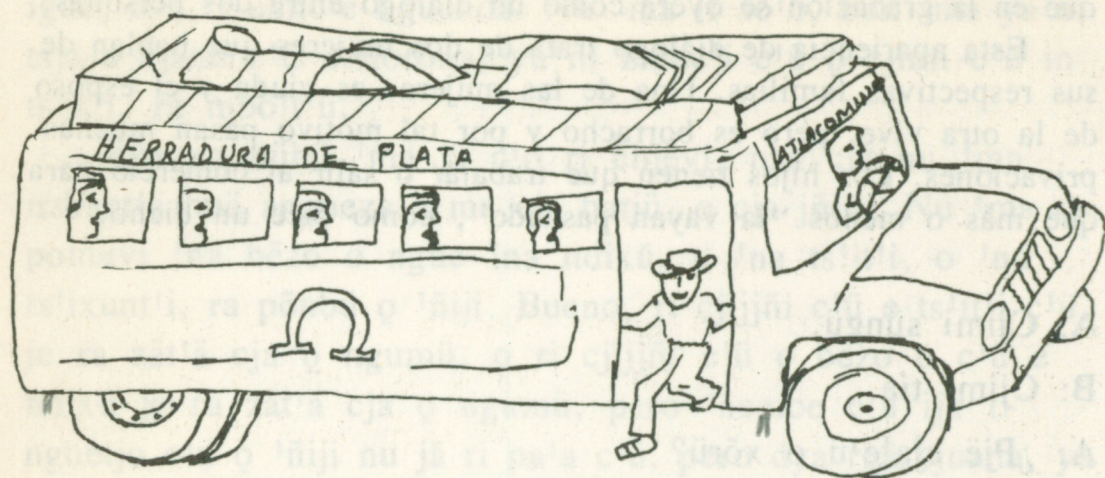
B: ¿Pjē cjavi dya?

A: So, pāṛā, mangua ya jēchē pēvi cja zacate, o ya jēchē pōvi dya yo xijji cojtorina, o ya jēchē pōvi dya yo xijji respaldo. Dya jo rí pārgō, pero xitscō nu í ch'i 'ma va ējē, ngueje c'o ndé cjavi c'o.

B: ¿Jā pa pōvi dya c'o?

A: So, pāṛā c'o, mangua pēvi a Cuerjnavaca, pēvi a Puebla,

jā c'o ndé xi mi pāṛā dya nu 'na t'ili, xi ni zidi, sinngö ts'ë nu í ch'li.

B: ¡Oh!, pe xi rá xicö ra zinngö ts'ë ín ch'ili nu.

A: Jā, dya cja'a nu, na jonte 'na t'ili nu, dya cja'a nu. Nguëje nu rí ma'tp'ügö Cjimi nu. O jíhcö ts'ë pjë tsja'a nu í ch'igö, 'ma jiyö, dya mi pjëchi pjë ro tsja'a nu, dya mi pāṛā ro mbedye, jā c'o ra ma'a nu. Nguexjtjo dya yo bemeria, yo jā c'o ndé mi cā'ā yo tjünjmü, ra mimi, mbo trra dyät'ä ra dyät'ä dya yo. Pero nudya, dya cja ne'e dya ra dyät'ä dya, dya cja ne'e ra tsja'a. Ya mbārā dya, jā c'o xe tögü 'na cinco c'ü tōjō ni. Dya nda trávajo ga zö'ö ni, pere yo meria, ni üdü ɔ jyöjō yo ni, xitscö nu ín ch'ili a cjanu.

B: ¡Oh!, so na jo c'ü pëj nin ch'igue. Pe nu í ch'igöbe dya mpo pa'a nu, dya be pjëchi pjë ra tsja'a nu, mintjo cja ngumü nu ni.

A: ¡Oh!, na jo rí jyodü cjó c'o xi rí 'ñe'ch'e ra mēvi a Bondö, jā c'o ra zidi, ra xörü pjë c'o ra tsja'a. Dya jo'lo yo jā c'o ndé jürü, dya pjë pëj yo, jā c'o rí chūs'ü 'na ngüenda, ojtjo pjë c'o rgui tsjöt'ü. Pe ya ga cjanu, ya in

pārā ra ējē, ra jün c'luā 'na centago. Ra ndōmpc'ü im bitu, o ra jyeche yo o dyoji. Rí chäjñä, rí jyodü cjó c'o rí 'ñel'ch'e ra mēvi. Maco nu ín ch'igö ts'ë va xörü gua mēvi dya ne t'i nu ín menzumügöjme. Ya sido pēvi dya a Bondö nu, dya cja xo ne ra nguejme dya ne t'i, ya xo mbārā dya. 'Ma ra ma'a dya nu 'na t'i'i, ya ra xipji, ya ra mēvi a Pare, ya ra xitscö, ya rá pennbegö yo o bitu. Ya ra jyas'ü, nza cja'a c'ü me xo itjo dya, c'ü ra mbuedye ra ma'a. Rí xicöjme, pe ya mbuārā.

B: ¡Oh!, pero nu ín ch'igöbe, dya ijxi ne'e nu, nguejxtjo ts'ë yo bemeria yo ndé cja'a. Dya jo be meya jā ra ma'a. Pe cji'i c'ü ne'e, 'ma jā ra ma'a, pere cjó ra zidyí, ojtjo cjó ra zidyí.

A: ¡Oh!, jyodü, chäji ra ma'a. Cārā dya yo bēzo yo jā c'o ndé pedye pa'a. 'Ñel'ch'ejí ra ma'a, ya ra mbös'ü pjē c'o ra mbövi. Dya pjē ra ndötpü, dya pjē ra pōnbü, rí zopjü.

B: De c'ü pjē c'o rí tjörü nu ín ch'igö, dya pjē tjörü nu. Dya rí nugö pjē ra ndörü nu, dya rí nugö pjē ra jüncö nu. Pe ra tsjacjuana 'ma ra ma'a. Pere rí tsecjö jā rga xicö yo. Ná ra tsja'a ra xitscö yo, 'ma rí jiyö yo, dya ro pjēchi pjē ro mbö nu ín ch'igö, dya ro pjēchi jā rguá jyonngö 'na centago nu. Ngue c'o rí tsetcjö.

A: ¿Pjē ra tsja'c'e dya yo? Ma 'ñel'ch'e. Nu 'ma jo xo ra neji, ra zidyíji; 'ma jiyö, leo xo rí cjaqqe a juērsa ra zidyí dya yo.

B: Jā, so ngue c'ü rí mama. Cja rá tel'bexā, cja ra ējē dya, ya rá tel'bexā ra ējē c'ü e t'i'i ní mac'luā. Mamaji ra ējē dya c'ü rguí mbaxua. Pe rá ma ē'ch'ēxā, ná xo ra meya pjē c'o ra mbö'ö c'ü ra jíchi ts'ë. Pe nuc'ü, mamaji patjo cja bañu c'ü, pa ät'ä o zacate c'ü.

A: So, zö rí zacatetjo. Ná xo ra meya, ts'ë ts'ë rgá xörü ra

mbedye, hasta que ra mbedye. Jo rí jñanda 'ma, 'ma ya ra meya ya ri patsjë, ya rgua êtsjë, dya cjá xi rí pārague jā ri nzhodü in ch'i'i.

B: Pe ngue c'ü rá cjacö nu, onde ojtjo pjë ra tsja'a nu. Chjä dya, sädä c'o ín ngüendajme c'o ró tūs'üjme. Cjä rá pøjme yo ín äjnäjme, cjá ná 'na cuchi c'ü xi mi nzhodü, pe rguí cavalao rga pøjme c'ü. Onde ojtjo pjë rá cjaime, pjë rga cjöt'üjme. Rá ma sogüjme dya yo meria yo rí ät'äjme ra tsjöt'cüjme. Ya ndé rgá sötjojme leo ngue a Boro rí tūjme c'o ngüenda. Pe dya cjá ra ndepquegøjme c'o, nza cja'a dya yo örü, pe ra üdü yo, pe ra xitscøjme nguetscøjme rí co'tp'üjme o ngojxtji 'ma dya rá cjöt'ügøjme c'o, 'ma ra zädä.

A: Jä, pero ya na nojo nu in ch'i, rí pjongügue nu. 'Ma ri ngueje ín ch'igö nu, jā xe ri emetjogö cja ngümü dya nu. Ya me ri jotjo rgá ma'a a Bondö. Ro trragö ro ma'a dya nu, ro trragö ro ma'a dya nu. Na jo'o, chjäjä ni mbuārā cja in jmi'i, ri ñe c'ü cjá ra bëzo, cjimi rí juëtsë pa dya ra cjogü trávajo, pere, ¿jā rgá chöt'ütjo 'na t'opjü? Ra ne ra chjüntüji, ra ne ra siji o su'u. Yo ndixü, ne'e o bitu yo, yo ndixü ne'e pjë ni nestao c'ü ra 'nōmbü yo. Dya ra sätjo 'na ndixü c'ü ra mimitjo, dya ra êtjo 'na ndixü c'ü ra pëpjitjo. Ya dya yo ndixü yo cārā dya, dya cjá jo ne'e dya yo, dya cjá ne'e ra pëpji yo, gando que ra chöt'ü o xīra yo, ya ra mama vi jyodü o bëzo ra jyeche, dya vi jyodü o bëzo ra pëpji.

B: So, je jo ga cja'a dya c'uā yo; ts'ë pjë rí xipji dya 'na ncjö'ö que va que xe ra ne'e dya yo.

A: Ya dya cjá ne'e yo, ya ijxi üdütjo yo, ya ijxi ni möji cja o ngümüji, dya nza cja'a mi jīnguā 'ma ró cjagöji o ncjö'ö, ¿cjo xe ra ëjë c'uā nu in nzhā'ā, cjo ra zann'c'ü in tsö'ö? Jā in pārā c'uā rí ma'a. Pere nudya, 'ma rí ñangague dya,

ra nanga c'ü e ncjöl'ö. 'Ma jiyö, dya ra nanga c'ü e ncjöl'ö. Dya cja ne'e c'ü cjó pjë ra xipji dya yo ndixü. Pärã, pjë ma ndixü yo.

B: ¡Oh!, so nujnu, dya be rí jëzigøjme ra chjüntü nu, rí xicøjme pjë be ra tsja ra chjüntü; de c'ü ra chjüntü, pe dya be ra chjüntü.

A: Pere na jo'o c'ü rí xi'ts'i, rí chäjñä a Bondö nu in ch'i'i.

B: Ne t'i'i, dya be ne'e ra ma'a, pere ne xunt'i, ne'e ra ma'a nu.

A: Jiyö, cojsa yo xunt'i riezgotjo ra ma'a a Bondö yo, rí jyodü in ch'ijjuë. Pärã, ¿jã ya sta rgua nzhodü, ya rgua cja'a ncjöl'ö na jë'ë yo? Yo xunt'i, dya rí jyëzigue ra ma'a yo. Juëjmë yo, xo bübü yo na jo'o o cjimi ga bëzo jã c'o xo chjüntü na jë'ë, s'iyaji. Pere bübü yo xunt'i yo ra siji yeje jñi'i ts'it'i, ya ra nuji na ü'ü, ya ra ndrräji ra ëjë. ¿Pjë pärã c'ü ra tsja'a? Ra jün 'ñiji ra ëjë cja o ngumü. Yo xunt'i, trávajo yo; dya nza cja'a 'na t'i'i, o ndrradyo ra ngana, o ndrradyo ra cãã. Sö ra jyodü c'uã ndixü. 'Ma dya ra zütü c'ü e ndixü, ra ëjë pjë ra tsja'a yo, tiene que ra ëjë cja o ngumü yo. Pere yo xunt'i, nuyo, trávajo yo.

B: So, nu ín xunt'igö, cja'a ra ma'a nu. Dya xtí jëzgö ra ma'a nu. Rí zopcjö ra mimi, ná jã c'o xi ra jñe'me o cjimi ra chöt'ü o dyojui, nguec'uã rí xipji ra dyärã, xo rí xöpü pjë ra tsja'a.

A: Xo nza cja'a nu ín xunt'igö, rí xöpü ra jyä's'ä o sjönã, rí xöpü ra dyät'ä o t'ëzhi, rí xöpü ra dyät'ä o mbünt'ü, ndé rí jíchi, nguec'uã jã c'o ra zät'ä, dya ra zöxcü ín sjäjnã. Dya tanto me ra zöscü ín nzho'dye c'ü ín sjäjnã rgá xitsi: "Cjá ró xöpügö pjë ro tsja'a nu ín cjögö", rgá 'ñenze. 'Ma ra ne Cjimi, dya texe yo pa'a rí mimitjogue; 'ma ra

ojtjots'lügue, angueze ya ri pãrã ra jyã's'lã texe o sjõnã, ya ri pãrã ra xibi texe o traste. Xo rí xöpü 'na yeje jñi'i jña'a c'lü meya yo jñanguistianu. Rí xöpügue ra ña'a, porque yo dya xi mi pjëchi, dya jo'o yo, dya jo'o yo, cuando jã c'o ra ma'a, cuando ri s'opjü, dya ri pãrã pjë ra ndünrũ, ya ri tjezhetjo. 'Ma dya pãrã pjë ra ndünrũ, dya jo pë's'l'i o culpa yo, jo nguetscöji rá zopcjöji yo ín ch'iji, nguec'ua xo ra jñüs'üji 'na yeje jñi'i jña'a c'o xi ra tendio ra mama, ra ñaji. 'Ma xo in tse gui xöpü, chäjñä cja scuela, ngue c'ua ra pjëchi, zö rí 'na yeje jñi'i jña'a. Je ga cjanu rgá cjacö nü yo ín ch'igö, rí trännncjö ra ma'a yo. Anque dya be nda pjëchiji c'lü e letra, pere ná quinquita xo ra pjëchiji. Jo xo bübü 'ma va ëjë dya yo presento yo xöpüji na jo'o, xo ra pjëchiji. Maco c'lü 'na ín ch'igö, dya mi ne'e ro pjuëchi c'lü; con travajo o pjëchi c'lü ni.

B: ¡Oh! so, ná xo rá trräjä, pe rá trännncjøjme nu. Pero mamaji 'ma ya tsja'a, dya cjä xi mi säjä dya c'lü e ndrrixü c'lü na bübü.

A: 'Ma dya rí ma sopcü c'ü e ndixü, ngueje c'ü e bëzo xe xöpü ts'ë c'ü.

B: So, dya rí pāragö jā ngue c'ü nda ra xöpcö yo. Dya iix tí nugö yo. Na ngue 'ma ró tegö, dya mi pöcjöjme a scuela, dya jo mi tjëtscöjme, matc'ü dya c'ü ndo mi tatagö, dya mi jëtscöjme rá möcjöjme.

A: ¡Oh!, nutscö rí trränncjö yo ín ch'i'i anque dya ndrräcjö cja scuela c'ü ndo mi tata. Pere yo ín ch'igö, me trrí nugö yo, na ngue yo pjëchi ra xörü, jā c'o ndé töt'ü o bëpji yo. Me trrí nugö, yo pjëchi ra xörü, jā c'o ndé xörüji; xo pārají ndrrexé c'o dya rí pāragöji.

B: So nucl'ü si jā, na cjuana, dya bëchjine c'ü in mama, na cjuana.

A: Cjimi jo rí jñandägue yo, pere jo pa'a cja scuela yo, pere 'ma dya jo rí chägue dya yo ín ch'i'i...

B: Xo ni tsja'a, dya ni xöpü ne ndixü; ne bëzo, dya xo mezhe, mamaji ra xöpü yepa, jñipa, cja na matjo; dyëvi ëdyitjo a Pare, pa cant'a ra xa'a yo. Más que 'ma ra nguarü ra xaji dya, cja ndo rrü dyëdyitjoji dya nu a nintsjimi, na cā'ā na cā'ā dya nu yo. Ts'i 'na yeje jñi'i letra va jüncügö pama nu ín ch'i.

A: Pe ya jo ni mbārā dya c'ü. Janda 'ma in 'ñetjo cja ngumü, ¿pjë jo in pārague c'ü rí xöpügue yo? Dya jo in pārague o xiscōma. Nza cjazgö, dya xo rí pāragö, pere rí trräcjö, rí cjapcö posible yo ín ch'i.

B: So, xi rí trrägö, ndo ni tsja'a dya nu, mangua, sū'lütjo dya c'ü e busu, dya ne ra ma'a ni, mangua, puera 'ma dya ätlä c'o letra ni, na sadü na sadü, na trrätjo ra ëjë cja o ngumü ni.

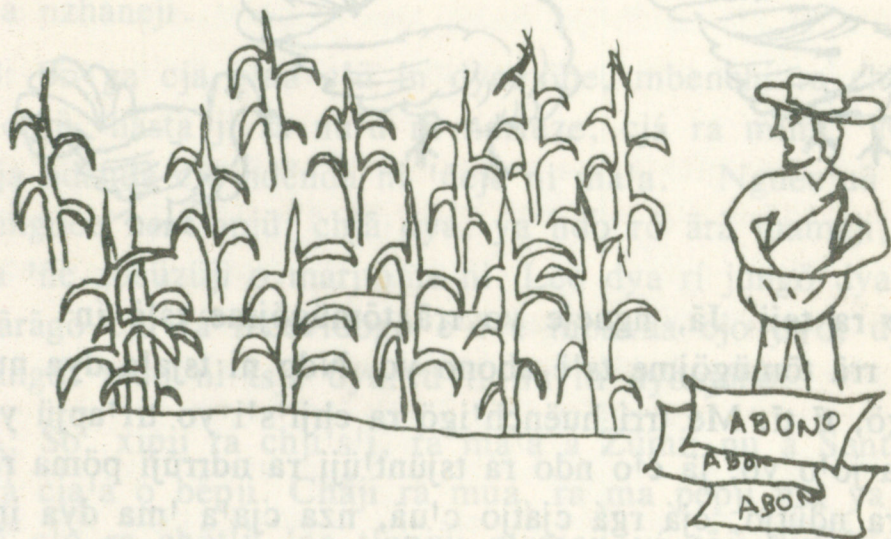
A: ¡Oh!, ri cjijjñigö rguí nzhū'ü dya c'ü ra zadü, ¿jā ra ma

dya c'ü dya ra s'adü? Poco dya yo jā cārā, 'ma mu xörü dya yo, ndé mi jotjo 'ma, ndé mi jotjo o chū'ü. Dya yo ndé mi lëlëtjo, 'ma mu sjöpü yo, so, tiene que o tjëñch'i, para que xo ro xörüji c'ü e letra. ¿Jā rgá xörütjoji dya? Pe xo nu'u dya c'ü e ndixü 'ma dya äräji; nguec'ua xo ga tjrrëñch'iji, leo 'ma dya cja'a c'ü e jmandago dya yo. ¿Poco dya xo rí huëñch'igue dya yo, nza cja 'ma dya ne'e ra jñanda o äjnä, 'ma dya ne'e ra jñanda o ndëñchjürü o nzhünü? Si rí 'ñech'e a börü, más nda trávajo 'ma. Bübütjo o mbörü yo na zö'ö o cjimi, na jonte; xo бүбү o mbörü yo cjo ts'ë na s'o, ra jyëzi o nzhünü, ra jyëzi 'na burru. Me trrí juëtsëgö yo ts'it'i yo rí nugö a cjanu. Nutscö zö me rí xëgöbe 'na xëdyi ín ch'igö, pere dya rá ëch'ëgö a börü yo. Ndeze o zogüzü c'ü ndo mi xīra, jā c'o ndé rí cjagöjme o jmandago, pere dya pjë ra bëtscöjme ne xëdyi, solo ne ts'ibitu, pe jā c'o bëtsigöjme nu pjë c'o rá sipijme ts'ë ín ts'ixëdyijme. Pero ne xëdyi, pero ne xëdyi, pe dya ra bëtsigöjme nu. Rí puöcjöjme a bepji, jo xo rí sät'ägö cja yo cjäpü na jonteji. Bübü yo je ga cjanu 'na ts'ibos'itjo c'ü da'c'ü. Rí mamagö cjo xo na ngue ya jünji dya c'ü e sémilla, jā c'o ga ne'e ga tsjaji. Nuyo, dya ixx tí teñegö yo, xe rí teñegö dya yo cjäpü na ts'ijonte.

B: ¡Oh! so, nutscö jā c'o rí sürü rí pötjogöjme a bëpji. Bübü 'ma dya xi rí pöcjöjme a bëpji; rí cjatsjējme dya yo ín bëpjijme. Dya pjë ndo xo rga cjöt'üjme ne ndün'bëpji, 'ma rá ne rá jodüjme dya o mbëpji.

A: Pere, so rí xi'tsc'ö, so ya na nojo nu ín ch'igue, rí chäcje jā c'o ra ma'a a Bondö o a Zümi nu. Dya cja rí tsjögüji trávajo, co ma cjazgö c'ua mi jinguā, 'ma xe mi ts'iquë dya yo yeje ín ch'igö, jā c'o ndé mi cjögügö trávajo. Nudya, ni ri mama dya bëtsi dya, ni ri mama dya sobrazü dya. Ya pjöxcö Cjimi dya, sücujme ne ts'ibitu, sücujme ne

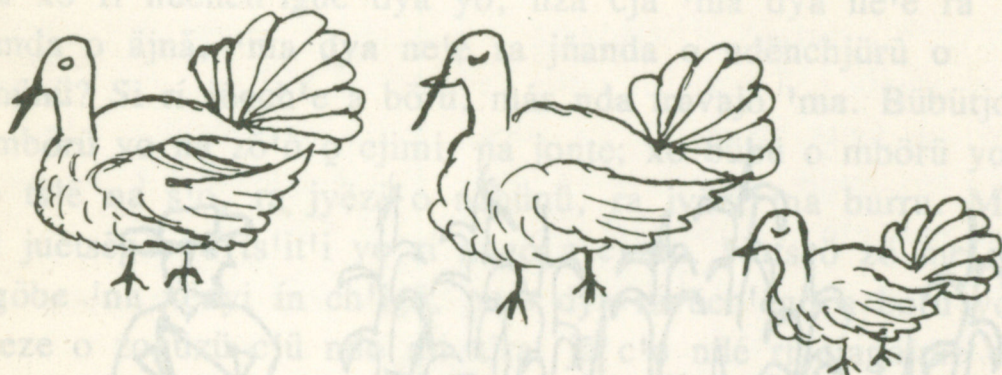
ts'indëchjō dya. Ya ró tōgōjme dya c'o rí jünjme dya. Ya ra zādā o bēpji, ya rá tōmügōjme ye ts'imape, jñi ts'imape abono, 'ma ya ra zādā ne tjājtjō. C'ü rá cjagōjme, ya rá huāpāgōjme, ya rá jāt'c'ōjme. Xe rí nujme xe nzhogü ín trávajogōjme. Pere 'ma jiyō, jā c'o rgá tūjmügōjme re, ga ma'a yo ts'itjō.

B: Rí nugō yo 'ñaja; me jāt'lā jāt'lā o tjō'ō yo, pārā jā je ga cjazgōjme.

A: Huēnu, pere rí mangō xe jāt'lāji na puncjü yo, pere xe jo ndo 'ñembe ya xe sürüji c'ü e t'opjü, ya ni ndōmüji c'ü e ndëchjō, jünji. Cuenta que ya ijxi ot'ü tōmüji dya ga cja c'ü e ndëchjō. Pere nu nu cjá in tōmü nza cja'a dya yo äjnā, yo ngōñi, dya cjá ne'e ra te'e dya yo, nza cja c'ü me ni tsja ni tsja yo. Ya nutscō, ya ixx tí mamagō, ya ē tjis'iji nu o nguemeji, ya ē sötjo na yeje nu o ngueme, nza cja c'ü ya me ni mbuātcötjo ne ts'ingueme.

B: Xo rí chōmbü dya yo 'ñechjē dya yo pjē c'o mamaji. Nuyo, si jā ndo rá jüngö c'ü ndo rá mamagö me ndo jotjo ga te'e yo ín äjnägö. Cja c'ü me ndo ni nzhēnnguē ni nzhēnnguē yo äjnä o ngöñi, ndrrajme te'e; cjá ra c'agü,

ndrrajme ra teji. Jā, ngueje yo rrā tōmügöjme ts'ē ín bitujme, rrā tōmügöjme ts'ē abono yo. Ndo ni tsja'a dya nu ín bēzogö, tī tī. Me trrí huēnch'igö ra chji's'i yo trr'apjü yo si'i. Dya jo'o yo; jā c'o ndo ra tsjünt'üji ra ndrrüji pōma ra nguarü ra ndütjo, cjá rgá cjatjo c'ua, nza cja'a 'ma dya ín jün hasta rí chūs'ü o ngüēnda, rí chūs'ü o ngüēnda c'ü rgui dyögü. Cjincjo rí mama ra ētjo c'ü ra 'ne nguī'chp'ītjo a ne'e dya yo, cjá rrü zogütjoji rrü mōtjoji cja o ngumüji. Jā cojsa nudya ya ndé pantiönü. Bübü o dyoji yo, jā c'o nzhodü ín ts'inzhünügö hasta me trra 'huacüzügö por o culpa c'ü dya ijxi ärä nu ín dyocjöbe.

A: ¡Oh!, ndaco c'ü ndo mi xīragö mi si'i c'ü. Pero ya ra mbeñe, ra mbedye ra ma'a, ra ma'a c'ü, 'ma mi pedye mi pjös'ü o Cjimi c'ü. Nguēc'ua xo rí zopjügö yo ín ch'i'i ra tsjaji na jo'o, ra jyēziji yo tī'i, ra jyēziji. Dya ra ndörüji cja jā c'o pjē jandaji, cojsa yo pjē c'o ra ndörüji; na sūtjo yo, dya nda jo'o yo. Me sa trrí 'huapcügöji ga cjanu, dya pjē ra ndörüji.

B: Jā, so c'ü ín ch'igö, de c'ü pjë c'o ri tjörü, dya pjë tjörü. Tīlī nu ín dyocjöbe, pero so ri tīlī, ya ra ējē jā c'o ra zāt'ä, jā c'o ra oxü, pere dya pjë ra ndörü, dya cjó pjë ra reclamaozü nada.

A: So nuc'ü sī, pe dya jo'o nza cja 'ma ējē o dyebe, yo sājā yo cāmaji, jā c'o ra zo'o, ya ra jyas'ü o Cjimi jā c'o rí ma chöt'ü ya rgua 'manatjo. Pjë xe jo ín pārā c'ü rí tsjaji, jā c'o ga cja dya ndo gui tsārāji, dya ín jünji 'na centago, hasta ra ndū'c'üji 'na ngüenda, na nguejetjo c'ü na nzhane na nzhaneji.

B: So ga cja c'ua c'ü ín dyocjöbe, mbenchi ra chöt'ü 'na t'opjü, hasta ji ra nu'u ra ndrreze, cja ra mimi. 'Ma jiyö, cja ndēnda cja ndēnda ni 'ñeje ni ma'a. Nguec'ua dya rgá jüngöbe ne t'opjü; chjā dya, ya ndo ró ärä mamaji, ya ndo ra 'ñe zocüzüji o mārjtoma ni. Leo dya rí jüngö dya. Dya rí pārägö cjo rá recevidogö c'ü e mbaxua cjo jiyö; dya rí jüngö. Ndo ni tsja dya, tī tī nu ín dyocjöbe.

A: So, xipji ra chji's'i, ra ma'a a Zümi; nu a Santa María vá cja'a o bēpji. Chāji ra mua, ra ma pēpji nu; ya ín pārā jā c'o ra chöt'ü 'na t'opjü; mamaji vá tōji dyēch'a mbēxo nu.

B: Pere c'ü e tīlī c'ü cja'a nu, jā c'o ra ma ts'ē'ch'i o carro nu, nguec'ua rí sūpügöjme nu.

A: Huēnu, pe ya rá magö süngü, na ngue ya ndempatjo.

B: So, ya xo rá magö tía, na ngue vá tepquegöji cja ín nzumü. Dya xo ró unü ngüenda jā va ndempa, nguejxtjo c'ü rma ña'a rma ñavi.

A: Zēnguaji süngü.

B: Maxā tía.

C'uã jā ga mama c'o nte'e c'ü ne ra mama yo t'ijĩ

Esta narración trata de cómo nosotros, las gentes indígenas, interpretamos nuestros sueños.

Cuando soñamos con algo, para nosotros es una premonición, o sea, que el sueño nos advierte de algo que va a suceder, ya sea bueno o malo. Por ejemplo, el pez tiene un significado en el sueño, así como el aguacate, la víbora y otras cosas.

Ndeze ya mezhe na puncjü o cjë'ë, c'o nte'e mamaji c'ü ngueje yo t'ijĩ yo mama pjë pjëzhi c'o c'já ra ts'a'a; bübü 'ma sädä c'o cjïch'iji, bübü 'ma jiyö. Nudya rá xi'ts'iji, c'uã jā ga cja ga mama c'o nte'e c'ü ne ra mama yo t'ijĩ.

'Ma cjó c'o cjïch'ĩ 'na miño, nädäji c'ü ne ra mama c'ü ngueje o t'ijmi c'o ra bübü. 'Ma cjó c'o cjïch'ĩ 'na jñiñi c'ü dya cjó bübü, nuc'ü, ne ra mama 'na capusanto, o sea, cjó c'o ra ma dyögüji ga manu.

'Ma cjó c'o ra nguïch'ĩ o tjömech'i o xo ngueje o ndënsë, nu'ma, ne ra mama c'ü ngueje 'ma cjó c'o pedye pa pö'ö c'o pjë ät'ä, dya ra ndöjö o t'opjü, me ri dyoxne jā ri nzhodü, o sea, ri sânt'ä o xo ri ne'e o ndeje, pero dya ri jün pjë rguí ndömü c'o ra zi'i.

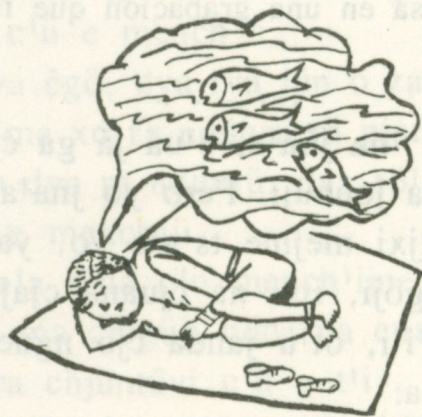
'Ma mamaji cjó c'o ra ndü'ü, ngueje 'ma cjïch'iji vá tñjmüji, o 'ma tögü o s'ibi, o xo cjïch'ĩ o pjonzhünü, o ngueje o doc'a, o 'ma jiyö, ngueje o mbäquïjni, o xo ri ngueje o ndäjnä, o 'ma na huampüji o tjö'ö; nzá texe yo t'ijĩ yo, ne ra mama c'ü ngueje 'ma cjó c'o ra ndü'ü.

'Ma cjïch'iji o c'ijmi, mamaji ngueje 'ma cjó c'o ra jñü'sp'ü o bëchjine c'ü e nte'e c'ü ra nguïch'ĩ ga cjanu. 'Ma ra nguïch'iji 'na 'huë'ë, o xo ngueje 'na zambo, nu'ma, mamaji c'ü ngueje o tje'e c'ü ra zürü c'ü e nte'e c'ü ra nguïch'ĩ ga cjanu. Pero 'ma cjó c'o ra nguïch'ĩ 'na cuchi, nu'ma, mamaji pjë c'o ra pönbüji c'ü e nte'e c'ü o nguïch'ĩ ga cjanu. 'Ma cjó c'o ra nguïch'ĩ o pjojo o nte'e, nu'ma,

ngueje 'ma mamaji, majxã c'ü ot'ü pa'a, pe vi zadüji c'ü e nte'e c'ü o nguich'i c'ü e t'ijĩ c'ü.

'Ma xo cjĩch'iji o quĩjni, o s'önü o xo ngueje o tjẽzhẽ, nu'ma, mamaji, majxã pe cjó c'o ra chũ'üvi c'ü e nte'e c'ü, c'o pa'a c'o va ëjẽ. Pero 'ma ra cjogü 'nanzo y dya cjó ra chũ'üvi, nu'ma, dya cjá pjẽ ra tsja'a 'ma, c'ü e nte'e c'ü o mbẽ's'i c'ü e t'ijĩ c'ü.

Pero dya texe c'o t'ijĩ ne ra mama c'o na s'o'o c'o ra ts'a'a, na ngueje 'ma cjó c'o ra nguich'i o jmõ'õ, nu'ma, mamaji c'ü ra jñüs'üji na puncjü o tjõ'õ 'ma, o 'ma cjó c'o ra nguich'i o t'o'o, nu'ma, ngueje o t'opjü c'o ra ndõji o ra chõt'üji.

Nu 'ma cjó c'o ra nguich'i c'ü na si'i o t'apjü c'ü ixx na pjödü c'o o pjügü, nu'ma, ne ra mama c'ü na jo'o rgá ndõjõ o t'opjü 'ma ra ma mbõ'õ o guante, o xo ngueje o meria o pjẽ c'o ndé ri põ'õ.

Bübü o nte'e c'o mama, 'ma cjĩch'i o t'ijĩ, ixx ta zädä c'o ya rguí nguich'i, pero xo бүбү c'o mama, c'ü dya sädä nzá texe c'o t'ijĩ c'üã jã nzĩ ga nguich'iji.

Je ga cjanu ga mama yo nte'e, c'ü ne ra mama yo t'ijĩ. Natsc'e, ¿jã ga cja gui mamague c'ü ne ra mama c'o t'ijĩ c'o in cjĩch'igüe?

C'uā jā ga ts'a'a o chjüntü cja yo jñatjo

Querido lector, en este relato usted se dará cuenta de la diferencia que hay entre nosotros los jóvenes mazahuas de estos tiempos y los del pasado. Cuando usted lea este relato, sabrá cómo los padres de los jóvenes del pasado se oponían o aceptaban las decisiones de sus hijos para formar su propia vida. Los padres tenían que seguir ciertos pasos para pedir la mano de la novia del muchacho. Luego del pedimento se hacía la boda, si es que el muchacho era aceptado, y con el paso de los tiempos se hacían los bautizos de los hijos.

Si usted lee este relato, se dará cuenta del porqué a veces se enoja la mamá de la muchacha cuando sabe que su hija se va a casar. Hay algunos pueblos mazahuas que todavía siguen esta tradición.

Este relato se basa en una grabación que fue hecha como en el año 1962.

Rá xi'ts'iji dya 'na jña'a, c'uā jā ga cja'a 'ma jodü o su'u 'na t'i'i, o 'ma jonbüji. Pero yo jña'a yo, dya ngue o bëchjine, na ngue ijxi mejme ts'a'a yo, ya ndé ró nu'u ró pāragö yo rí xi'ts'igöji, ijxi na cjuana cjaji ga cjanu.

O tata c'ü e t'i'i, ot'ü janda cjó ngueje o tata c'ü e xunt'i, cja na mama:

—Ne bëzo siji 'na xunt'i nu. Rí ne rá ma ötpügö ín ch'i'i ra chjüntüvi c'ü; rí ne rá cjagöbe sjäjnä nu —ra 'ñeñe a cjanu o tata c'ü e t'i'i.

Cjá na xijji c'ü e t'i'i:

—Rá ma öjtcl'ü ne ndixü rí tsjapü nin su'u, chü —ra 'ñeñe c'ü o tata.

Ra mama c'uā c'ü e t'i'i:

—Nuzgö dya be rí ne rá chjüntcö. Dya rí jyonngöji o ndixü; dya be rí ne rá chjüntcö dya. 'Ma ya rá ne rá chjüntcö, jo rá jodütsjë, ya jo rí ma dyötcüji c'ü rá negö —ra 'ñeñe c'ü e t'i'i.

Pero бүбү 'ma ra mama c'ü e t'i'i:

—So, na jo'lo. 'Ma rí ma dyötcüji, xo rí ne rá minc'öbe c'ü e xunt'i. Pero nu 'ma dya ra ndünrüji, dya rí tsjapü a juërsa —ra 'ñeñe a cjanu c'ü e t'i'i.

'Ma ra möji cja o tata c'ü e xunt'i, ra zät'äji, ra zënguaji jã c'o nzĩ nte'le c'o na cã'ã. 'Ma ra nguarü ra zënguateji, ya ra mama dya c'uã c'o dyöte:

—Pöngütjo tío, rvá ëgö rvá ötü e Mizhocjimi cja na mboncjü ni t'ëcjañömü, rvá 'ñe nã'sc'ö e tata a jens'le, cjo dya mi tö't'ü o mübü nu in pjámilia ro ne'le ro chjüntüvi in pjámiliagö —ra 'ñeñe c'o mench'i.

Ra ndünrü c'ü e mench'ijuë ra mama:

—Pärã, dya rí pärägö. Nu 'ma ra ndünrü in pjámilia, o 'ma dya ra ndünrü, dya ra sö'ö rá cja'pügö a juërsa.

Ra ndünrü c'ü e mench'i:

—Cao jã rvá ëgö, dya rvá jün o za'a, dya xo rvá cãgö o tjünjmü. Nu 'ma xo ra ndünrü ni pjámilia, xo rá cja'a c'ü e jña'a. Nu 'ma dya ra ndünrü, dya sö'ö rá cja'pügö a juërsa —ra 'ñeñe c'ü e mench'i.

Cjá rrü tsja'a c'uã c'o mench'ijuë, ra xöcüji c'ü e xunt'i jã c'o ra ma cjogüji ndo 'na cuarrto, cja rrü dyönüji cjo ra ndünrü ra chjüntüvi c'ü e t'i.

'Ma na jê'ê jã tsja'a c'ü e t'i'i, bübü 'ma ra mama c'ü e xunt'i ra xipji c'ü nu nana:

—¿Pjê rá ma cja'gö nu? Dya rá tjünrü, dya rá magö. Nu 'ma rí chjünrü, rí ma'a, porque nuzgö dya rá magö —ra 'ñeñe c'ü e xunt'i.

Pero xo bübü 'ma ra tsja'a c'ü e xunt'i ra mama ga cjavã:

—Pärã, dya rí pärägö. Nu 'ma in ne'le rí chjünrüji, pero xipji cjo xo ra s'iyazüji, cjo dya ra s'iyazüji. Dya 'natjo ndajme c'ü ra 'ne zinzgöji, cja ndo rrü ndrräcjátjoji. 'Ma ya ra mezhe o pa'a, dya cja ndo rí ñagöbe o t'i c'o, dya cja ra säcjäji —ra 'ñeñe c'ü e xunt'i.

Cjá rrũ ma xipjiji c'ü o nana c'ü e t'i:

—Ne pjámilia mama ne'e ra ndünrũ, pero dya pãrã angueze cjo rí s'iyaji cjo dya rí s'iyaji. Ná 'natjo ndrrajme rí sidyiji, ya ra xõrũ münũ c'ua, ya ndo rgua tãncãtjo ín ch'ijjuẽ —ra 'ñeñe c'ü o nana c'ü e xunt'i.

Ya ra mama c'ua c'ü o nana c'ü e t'i:

—Nu 'ma xo tõt'ü o mü'bũ nu in pjámiliague, jo xo rá s'iyajme, dya rá cjaþũjme ra sufre; dya xo cja'a c'ü ín ch'igõ, jo rá zopjũ —ra 'ñeñe c'ü o nana c'ü e t'i'i 'ñe c'ü o tata, ra ndünrũ ga cjanu rgá mama c'o.

Ya ra xijji dya c'ua c'o mench'i:

—Dya be rí tjün'tc'ũjme cjo “jã” cjo “jiyo”, cao dya ra üdü nu ngua, jo rí 'ñeji ra márrtixí —ra 'ñembeji a cjanu.

Ra ña'a c'ua c'ü o nana c'ü e t'i'i, ra xipji c'ü o nana c'ü e xunt'i, cjo sõ ra ziji 'na ts'i mĩtsĩ c'ü o tũ'ũji, c'ü ngue o pare.

Cjá rrũ mama c'ü o nana c'ü e xunt'i 'ñe c'ü o tata:

—Nu 'ma ngue in vusto rí dyõ'bũ, nu 'ma jiyõ; cao que dya be rí cjaji c'ü e jña'a, dya be rí tjün'tc'ũ, ná pjẽ c'o ra mbeñe ne pjámilia, dya cjá ra ne'e ra ndünrũ. 'Ma in vusto rí dyõ'bũ, rá siji —ra 'ñeñe c'o.

Pero nu 'ma ya ixj ta jñanda que ra neji, tonce ra mamaji que “jã”, ra dyõ'bũji cjá rrũ ziji. Ra nguarũ ra ziji c'ü e pare, cjá xo rrũ ziji o xëdyi.

Cjá rrũ 'ñeje dya c'ua c'o mench'i, c'ü o tata c'ü e t'i'i 'ñe c'ü o nana. 'Ma ra säji cja ngumũ, ya ra xipjiji c'ü e t'i'i:

—Chjëtji —ra 'ñeñeji.

—Chjëtji —ra ndünrũ c'ü e t'i'i.

Cjá rrũ ña'a c'ua c'ü o nana c'ü e t'i'i, rgá xipji:

—O ndüntcũji dya, mama c'ü e xunt'i tjünrũ, xo dyõngũjme cjo rí s'iyague c'ü. I tsjacũ ró ma bẽzhi i tse ín

tsjacü ró sät'ä nu. Rí dyärä rí mimi rí jñurü, i bëchqui ín tse, porque i tsjacü ró ma bëzhi ín tse. Ró ma öjte'ü dya c'ü e xunt'i. C'ü e xunt'i mama que dya 'natjo ndajme rí ñegue, que dya 'natjo ndajme rí s'iya, ya ra ndajme c'ü, ya ndo rí chäjätjo ra ma'a cja o ngumü, ra já nzī patjo rí 'ñeje, ndé xitsijme a cjanu —ra 'ñembeji c'ü e t'i'i.

C'ü e t'i'i, dya ra ndünrū, o 'ma ra ndünrū, ra mama:

—Cao que dya rí sigö ndixū, pues dya rí mbennc'ö rá cjagö c'o —ra 'ñeñe c'ü e t'i'i.

Cjá rrū ña'a c'uā na yeje c'ü e ndixū, ra xipji c'ü o t'i'i:

—So nguec'uā rí xi'ts'i rí dyärä rí jñurü, nu 'ma dya in jün o t'opjü, na jo'o rí xipji rí ma'a a Bondö, rí ma jyodü o t'opjü. Rá magö ra mártixi rá ma ätäbe c'ü e jña, ya rá pä's'äjme jinguā rá ma'a, jinguā rá ma örüji c'ü e xunt'i. Nza cja dya, dya rí jünji o t'opjü, pe rí ma'a a Bondö rí ma jyodü nu c'ü rga ma cjagö c'ü e t'öte —ra 'ñembeji c'ü e t'i'i.

Tonce ya ra mama dya c'ü e t'i'i que ra ma'a entro de ye pa'a o entro de jñi pa'a. Tonce ra ma'a c'ü e mártixi c'o tita, ndo tunüji o pare o ngueje o t'apjü 'ma ra ma nutjoji c'ü e xunt'i, entonce ya ra xijji pjë mama c'ü e t'i'i, xo ra xijji que ya mbedye o ma'a c'ü e t'i'i o ma jyodü o centago.

Ra sido ra ña'a c'ü o nana c'ü e t'i'i rgá mama:

—Nza czazgöjme, dya pjöxcüjme o cjimi, dya rí jünjme ne centago, pero o ma'a c'ü e t'i'i o ma jyodü. Nu 'ma ra ëjë, ya rá pä's'äji dya c'ü e pa'a jinguā, nguec'uā rá penpejme 'na jña'a ra ëjë rá ma chömüjme —ra 'ñeñe c'ü o tata c'ü e t'i'i 'ñe c'ü o nana.

Cjá rrū mama c'uā c'ü o nana c'ü e xunt'i:

—Jā, pero nuzgö rí negö 'na mbëxo rí jñüncü, porque nuzgö ró cjogö trávajo nu ín ch'ijjuëgö nu 'ma ró chezhgö

mi jinguā nu. Dya tetsjē nu, dya ndrātsjē nu. Jā c'lo va s'lonngü ín bitu, jā c'lo rvá penbegö nu, ni tjongü 'na centago rí jñutcöji cja ín dyë'ë. Na jo'o 'ma rí dyacöji 'na cien mbëxo —ra 'ñeñe.

Tonce ra mama c'ü o nana c'ü e t'l'i:

—Jā, jo rá nuxā jā rgá mböxcü e Diösi. Nu 'ma in tjünrū a cjanu, xo ra sö'ö rá pārá rí jñutcü ín mü'bü —ra 'ñeñe c'ü o nana c'ü e t'l'i.

Cjá rrū mama dya c'ua c'ü o nana c'ü e xunt'i:

—Jā. Pero rí negö pronto ra chjüntü. Nu ora cja ra chjüntü ín ch'ijjuëgö, nu ora c'ü rá ma'a. Nu 'ma dya rá nugö ra chjüntü ín ch'ijjuëgö, dya be rá ma'a 'ma. Rí negö nzá ye parte; rí ne'e cja o civilü, cja ná 'ñeje cja mböcjimi ra chjüntü nu ín xunt'igö. Dya cjo rguí mbātcö, dya cjo rguí 'ñeje c'ü cjo ra 'ne jyüscötjo, cja rrū ëjē ra 'ne mbëtscö ín xunt'i. Jā c'lo nzī ga nejtscöji ín ch'ijjuë nzī rgá cumpleji, c'ü rá mangö, tiene que ra tsja'a ín 'meñegö —ra 'ñeñe c'ü o nana c'ü e xunt'i.

Ya ra üdü, porque na ngueje na sinbiji c'ü o t'ijjuë, nguec'ua ga mama a cjanu.

Nuc'ua cja rrū mama dya c'ua c'ü o tata c'ü e t'l'i 'ñe c'ü o nana:

—Jā'ā, jo xo ra bübü co nutscö.

Ndo ra mama c'ua c'ü o nana c'ü e xunt'i:

—Nutscö rí necjö 'natjo zana nu c'ü rá pä'sc'ä, nu 'ma ra chjüntüvi, rí necjö págrenu, rí necjö ixx ta mbedyevi cja nintsjimi —ra 'ñeñe c'ü o nana c'ü e xunt'i.

Cjá rrū mama c'ü o tata c'ü e t'l'i:

—Jā, na jo'o. Huënu, 'ma in ne'e ixxi ts'i rguí chjüntüvi cja civilü, 'ne ra chjüntüvi cja mböcjimi, rí pä'sc'ö entro de nziyo zana.

Cjá rrū mama c'ü o nana c'ü e xunt'i:

—Jiyö, dya rí negö na puncjü o pa'a ra mezhe, porque

yo jeñe pa'a a cjanu, bübü yo xe mejme c'o, bübü c'o ya jiyö, ya ra mantjo rgá cjac'uā; ya mbēnchi ra zidyí rrā 'ñech'e o dyē'ē, dya cjá xi mi mejme c'o, dya cjá chjüntüvi gando que ra zidyí cja o ngumü, dya cjá ra ngöt'lü 'ñil'i ra chjüntüvi. Ya ra xichatjo, cjá ndrro rrū ējē ra 'ne mbētscötjo ín xunt'i. Iyö, dya rí negö a cjanu. 'Ma in negue jā c'o rgá xi'ts'i, cja modo 'ma. Nu 'ma jiyö, iixi ndeze nuvā, iix tí c'a'sc'ütjovi —ra 'ñeñe c'lü o nana c'lü e xunt'i.

Cjá rrū ndünrū c'luā c'lü o nana c'lü e t'l'i:

—Iyö, jo rá nu'u jā rga c jagö 'ma. Jā, mejor iix tá c jīs'l'iji rá cjuarüji —ra 'ñeñe c'lü o nana c'lü e t'l'i.

Cjá rrū xijji que cjó xo ngueje c'lü jandají de págrenu cja nintsjimi, cjó ngueje anguezeji ra jyodüji, cjo ngueje c'lü o nana c'lü e xunt'i ra jyodü, o ngueje c'lü o tata c'lü e t'l'i. Tonce 'ma ne'e c'lü o nana c'lü e t'l'i ya ra mama cjó ngueje c'o jandrra de págrenu, ya ra nānbā o tjū'ü cjó ngueje. Nuc'luā ra mama c'lü o nana c'lü e xunt'i:

—Dya rí pāragö, ya pende in ladoji, rí jyödüji cjó c'o xo janda in mün'c'e, cjó c'o töt'lü in mün'c'e ra mbēzhi págrenu; c'lü rí xitscötjojme, xo rá c jatc jöjme —ra 'ñeñe c'lü o nana c'lü e xunt'i.

Nuc'luā c'lü o tata c'lü e t'l'i ya ra mama cjó ngueje c'lü janda de págrenu, ra nānbā o tjū'ü. Tonce cjá rrū xipjiji c'lü o tata c'lü e xunt'i:

—¿Pjē xo in mamague? Ngueje ne pérjsona nu rí jandagö nu, ngueje nu rí täcö nu. ¿Cjó xo vustatsc'e, ra ngueje nu, o majxā ra 'naño?

Cjá rrū ndünrū c'luā c'lü o tata c'lü e xunt'i:

—Iyö, nu 'ma xo töt'lü in mün'c'e, dya rá vī'sc'īgö nu; dya rá quijtatsc'ö, 'ma töt'lü in mün'c'e ne pérjsona nu —ra 'ñeñe c'lü o tata c'lü e xunt'i 'ñe c'lü o nana.

Nuc'luā c'o o tata c'lü e t'l'i ra mamaji que ya más que ra ējētjo c'lü e t'l'i, ra ma tsjaji c'lü e t'öte, na ngueje cjá ra

mбенпеји 'na jña'a, nguec'ua ra ējē. Je ga cjanu ga tsjaji 'ma dya jünji o t'opjü, täji c'ü e t'i'i ra ma jyodü. Pero 'ma jüntjoji o t'opjü, bübütjo c'ü e t'i'i cja o ngümü. Huënu na ña'a na ñaji, hasta 'ma cja ra chjotüji c'ü e t'apjü o c'ü e pare c'ü o ndunü c'o mench'i, cja ra ēchitetjoji, cja rrü möji dya c'ua. Pero ya ni mbä's'äji o pa'a jinguä ra ts'a'a c'ü e t'öte.

Nudya c'ua, 'ma ya rguí cjogü jã nzī pa'a, ya xo ra säjä c'ü e t'i'i, ya ra xijji que ijxi neji pronto ra ts'a'a c'ü e t'öte, quince díatjo o veinte díatjo, o xe bäs'p'ätjoji 'na zana, pero ngue 'na nu márrtixi 'ma ra möji a t'öte.

Tonce ya ra mama c'ü e t'i'i:

—Na jotjo —ra 'ñeñe.

Ya ra ndömüji 'na varri o t'apjü, o 'na ye mbota yo tūs'ü o burru. Ante que ra zädä c'ü e márrtixi, ya mamaji ra ma zopjüji c'ü nzhä'ä nónixi, o 'ma jiyö, c'ü nzhä'ä ndomgo. Ra ma'a dya c'o mench'i ra ma xipji c'o mench'ijuë, cjo na jo'o ga ngärätjoji, cjo dya pjë cjaji nu, porque ya ra zädä márrtixi, ra ējē c'ü e t'öte, ra 'ñeñe c'ü o tata c'ü e t'i'i, ra ma xipji c'ü o tata c'ü e xunt'i.

Cja rrü mamaji na jotjo cārätjoji, cja ndo rrü dyönüji c'o mench'i cjo xo cārätjoji na jo'o anguezeji. Ya ra mamaji que "Jä".

—Tonce na jo c'ü rá te'pc'ejme —ra 'ñeñe c'ü o tata c'ü e xunt'i.

Cja rrü ma'a c'ü o tata c'ü e t'i'i; ngueje c'ü pa jünji c'ü e rrajso, nguec'ua xo ra sö ra möji, cja rrü 'ñeji dya c'ua.

Tonce ya c'ü jyas'ü nónixi, ra möji a Jyapjü, ya ra ma mböji o ngöñi, o ngueje o äjnä, o ngueje o cuchi, pjë c'o pa pöji 'ma dya sä's'lä c'ü e t'opjü. Tonce ya ra canpa o bitu c'ü e xunt'i, ra canpaji nu c'o ra netjo. Ra canpaji c'o ra jye'e, 'ñe c'o ra nguezhe, ndé xo ra canpaji 'na mbayo.

Cjá rrû tunpüji 'na bos'i o tjömëch'i, cja rrû ndômüji o fruta, pjë c'o ndé ma fruta c'o ra ne ra ndômüji c'o ra ndrrunbüji cja o ngumü c'ü e xunt'i. Nudya c'uā, 'ma ya rguí nzhogüji a Jyapjü c'ü e nzhä'ä nónixi, ya ixx ta mötjoji cja t'öte, ya ni ndrrunüji o t'apjü, ni ndrrunüji dya c'o tjömëch'i, c'o ndé pa tömüji. Ya ni möji dya a ma cja c'ü e xunt'i, ya sidyiji dya c'o o dyoji, cjó c'o ndé ngueje c'o sidyiji, pöji tsi'ch'a o nziyoji; a cjanu ya pa'a dya 'ma c'ü e t'i'i.

Tonce ra zät'äji dya c'uā, ya ra zënguateji, nza cja'a 'ma ra zät'äji, ra ot'ü dya c'uā c'ü o tata c'ü e t'i'i, o ngueje c'ü o nana. Tonce ra mamaji: "Ave María Purísima", ra 'ñeñeji 'ma vá sät'äji cja c'ü e xunt'i. Cjá rrû mama c'o menzumü nu: "Sin pecado concebida", ra 'ñeñe; ngueje 'ma tjünrü dya c'ü o nana c'ü e xunt'i. Tonce, cja rrû xijji ra söyaji, ra cjogüji a mbo'o dya c'uā, ya trrüs'ütjoji c'o t'apjü, cja na cjogüji.

'Ma ra nguarü ra nzhöji dya c'o trrunüji, ya ra ñaji 'ma ya xta ma chjüntüji, o cja ra chjün ra nónixi. Huënu, ya siji trrexe c'o trrunüji, ya na mbeñeji ra mbö't'üji o äjnä, ra dyät'äji o tjëzhë, cja rrû ziji dya c'uā o xëdyi. 'Ma ya ra nguarü ra ziji o xëdyi, ixxi va ëtjo dya c'ü o tata 'ñe o nana c'ü e t'i'i; o 'ma ya ni tiji, ya ra oxütjoji nu.

Nudya c'uā c'ü e 'meñe, sünjmüji 'nanzo cja o ngumü c'ü e xunt'i, cja ndo ra tsja'a c'ü e t'i'i ra siji c'ü e xunt'i cja o ngumü angueze. Nudya c'uā, cja ndo rrû nzhogü ra matjo c'ü e xunt'i cja o ngumü.

'Ma ya ngue ra zädä c'ü e chjüntü, ya ra möji a Jyapjü chjüma; cjapüji nziyo chjün ga möji. C'ü na nziyo chjün, ya ixx ta pe'ëji cja nintsjimi; ngueje dya 'ma ya ni nguarü ni chjüntüji dya 'ma.

Cjá na ëji dya c'uā. Bün yo xe chägä o pjadü, ra dagüji c'uā a ndü'bü a Boro, o ngueje a Pare; ya vá de'beji,

s'imbiji 'na jñi'i pjadü, 'naja c'ü chägä c'ü e mágrena, ndo 'naja c'ü ra chägä c'ü e págrenu y c'ü 'naja nzo'otjo c'ü e xunt'i co c'ü e t'i'i.

Nudya c'ua, ya xta ēji, ni mbürü ra sāji cja nintsjimi, ra 'ñe xörüji. Ra nguarü ra xörüji, cja rrü möji ra ma ziji o xēdyi cja o ngumü c'ü e xunt'i, ra oxüji nu.

Nu c'ü na jyas'ü, ra ēji cja o ngumü c'ü e t'i'i. Bün 'ma xe oxüji nu, o bün 'ma ya xi cjuarütjoji c'ü e chjüntü; cjaji jñipa co c'ü ni mbedye ndeze a Jyapjü, cja na jyadüji. Trrexeji co c'o sjäjnä, c'o o tata c'ü e xunt'i, cja ná 'ñe c'o o tata c'ü e t'i'i, ya sünjmüji c'ü e xunt'i cja o ngumü c'ü e t'i'i.

Ya patsjē c'ü o tata c'e xunt'i, cja ná 'ñeje c'ü o nana. 'Ma xe va ējē o tita 'ñe o nita, ya nguejxtjo c'o xe ndé ra matjo c'o, 'ñe c'o o dyoji c'o xe ñu'uji, nu c'o pöji zojjnüji, ya nguejxtjo c'o xe ra ējē c'o. Pero c'ü e xunt'i, dya cja ra ējē c'ü. Jā, dya cja ra ējē; ya ra nguejmetjo nu c'ü, a cjanu 'ma ya cja pü cjuarütjoji dya, ga cjanu 'ma.

Huēnu, je ndé ga cjanu ga tsjaji, pero bübü 'ma cja'a c'ü e t'i'i jodütsjē o su'u. Nza cja'a 'ma ra jñandaji, ya ñavi 'na xunt'i o cjo c'o ngueje 'na xunt'i c'ü ra ndäpcäji. Nudya c'ua, ya ra xijji:

—Nu 'ma in ne rí chjüntquevi ne xunt'i, rí mamague, jo rá ma öjtc'üjme. Dya rí negö jā c'o ndé rí ñaguevi o xunt'i —ra 'ñembeji—. Rí negöjme 'natjo xunt'i rí ñavi, dya rí negö tanto rguí zopjü vā, rguí zopjü vā o ndixū, porque rí bēchqui ín tsejebe —ra 'ñembeji.

'Ma ra mama c'ü e t'i'i: "Dya ixx tí cja'a rá minclöbe nu, jo rí zopjütjogö ts'ë nu", ra 'ñeñe, cja rrü mama c'ü o tata c'ü e t'i'i:

—Jiyö, pero dya rí negö a cjanu, ixx tí negö c'ü na cjuana rí tsja'a, dya rí negö jā c'o ndé ri cja'a in traviezo —ra 'ñembeji c'ü e t'i'i.

Cjá rrū mama c'ü e t'i'i:

—Dya be rí pāragö cjo rá chjüntcöbe ne xunt'i cjo jiyö
—ra 'ñeñe a cjanu.

Nu 'ma ya ra mama: “Jā, ya rí ne rá chjüntcöbe nu;
nu'tsc'eji 'ma rí ma dyörüji”, ra 'ñeñe c'ü e t'i'i rgá xipji
c'ü o tata 'ñe c'ü o nana, cjá rrū ma'a dya c'uā c'o, ndo ra
ma dyörüji a cjanu.

Pero nu 'ma ya ra mama c'ü e t'i'i, ra ma dyörüji c'ü
e xunt'i, bübü 'ma cjó c'o ü't'ü c'ü e xunt'i, nguec'uā dya
ra chjüntüvi c'ü e t'i'i, o ngueje c'ü o nana c'ü e xunt'i c'ü
dya ne'e c'ü ra chjüntü c'ü e xunt'i co c'ü e t'i'i. Nu'ma,
zö ra möji cja o t'öte, zö ra mbenpeji 'na jña'a, dya ra
ndünrüji, ra mamatjoji: “Iyö, dya ni jyodü ra chjüntüvi
c'ü”. O 'ma cjaütjoji o dyoji, ijxi mamaji, cjaütjoji o
dyoji, nguec'uā dya ra sö ra chjüntüvi c'ü, ra jyodü xe ndo
'na xunt'i.

Na ngue bübü yo dya cjá t'unü ngüenda, nza cja'a yo
ín dyocjójme. Bübü yo tita yo ni mua ni mua ni te ni te yo
o t'iji. Nudya c'uā, ya ni chjüntüji c'uā 'nanguarü, ni
chjüntüji c'uā 'nanguarü. Y mamaji ín dyojme, pero dya cjá
nda rí pārajme dya c'uā jā ga cja'a dya, cjo xe mejme o
iyö. Pero casi ya cjo ts'ë yo chjüntüji; jā, ya cjo ts'ë yo
chjüntütsjëji a cjanu.

Bübü yo mangua cjaütjoji o cjü'ü, pero ya na jê'ë.
Bübü yo mangua cjaütjo o tia, bübü yo mama cjaütjo o
zizi, a cjanu pötü c'ü e jña'a, pjë ndé mamaji. Jā, pero ya
ndé na jê'ë ga parienteji, nguec'uā dya cjá ts'i ni t'unüji
ngüenda, hasta 'ma cjá xijji yo o tataji o yo o nanaji, a
cjanu yo ndé xo rí ärajme.

Nza cja'a 'na bëzo c'ü ot'ü o chjüntüvi 'na ndixü c'ü
mi ngueje o tia, cjá ndo nú mbëzitjo c'uā, o muezhe c'uā o
pa'a 'ma ndo go chjüntüvi 'na o sóbrena. Nuyo, jā, ngueje
yo rí xipjigójme cjaütjo o dyoji, je ga cjanu c'o ndé rí
nugójme ndé caji.

Bübü yo ya ndũ'ũ o su'u yo bëzo, o бүбү yo mi pärä mi pärä o su'u, cjá nú ndrräjjnä. Ora, dya cjá ne ra t'unü o ndixü cja c'ü o jñiñi, porque ya nu'tp'üji o tjürü já ma cja'a c'ü mi cja'a. Nguéc'ua ya jesta pa si'i o su'u a Tögü o a San Miguelü o a Santana, já c'o dya be 'mārā. Pero 'ma xo ts'i ni 'mārātjo, zö ya rguí ndüntüji, ndo ra nzhopcütjoji 'na litro pare c'ü ya ni ziji a manu, ra ndömü c'o o mench'ijuë, cjá na unütjoji, dya ra ndüntüji c'ü e bëzo.

Huënu, ya ra ndünrü rgá mamatjo c'ü e t'i:

—Pärä, ¿cjo xe ri mejme ín dyocjöji nu? ¿Poco dya c'o ot'ü o ngārā, ndé mi 'nañozgöji dya c'o? Já, ín dyotcjöji c'o —ra 'ñeñe c'ü e t'i'i.

Cjá rrü mama c'ua c'ü o tata c'ü e t'i'i:

—Iyö, pero ngue ín dyocjöjme yo.

O 'ma ngueje c'ü o nana, ra mama:

—Jiyö, ngue ín dyocjöjme yo.

—Huënu, ngueje ín dyocjeji, pero mi tatagö, dya pjë cjaji yo —ndo ra 'ñeñe c'ü e t'i'i rgá mama a cjanu.

Nudya c'ua, cjá rrü mama c'ü o nana c'ü e t'i'i:

—Jiyö, pero dya rí negö; jändā, ra zopcüji yo 'ñaja ra mamaji, ya rí chjüntütsjëji ín dyoji.

Cjá rrü mama c'ü e t'i'i:

—Pero 'ma mu jyas'ü ne xoñijömmü, ma, ¿poco dya mi chjüntütsjë dya c'o mi cārā? ¿Poco já mi 'ñeje c'o mi chjüntüji c'o? ¿Poco ya xi ndé mi cārā c'o mi juajjnü c'o o dyoji c'o? Nutscö rí ne rá minc'öbe ne xunt'i nu. Dya rí pārāgö cjo ngueje ín dyoji cjo jiyö, pero rí ne rá minc'öbe nu —ra 'ñeñe a cjanu c'ü e t'i'i.

Cjá rrü mama c'ua c'ü o nana c'ü e t'i'i:

—Iyö, dya rá magö nu; ra zangö nú nana nu, ra zangö nú tata nu, ya ra xitscö cjo rí dyogö cjo rí pjadü, rí chjüntütsjëvi —ra 'ñeñe a cjanu.

Cjá rrü mama c'ua c'ü e t'i'i:

—Huënu, 'ma dya rí ma dyötcöji rá minc'öbe ne xunt'i, nutsö jíl'cuā ixx tá sürügö rá sigö a 'ñevā, zö dya ri ñecjeji; ¿pjë rá cjacö c'ü o tata 'ñeje c'ü o nana, nu 'ma dya ne ra ndünrüji? —ra 'ñeñe c'ü e t'i'i.

Nudya c'ua, ra zädä c'ü o jña c'ü e t'i'i; bün 'ma pa sitsjë c'ü e xunt'i. Nudya c'ua, ya ra ñaji ra chjüntüji. 'Ma dya ra ne ra ma'a, ni ri ngueje c'ü o tata, ni ri ngueje c'ü o nana c'ü e t'i'i, bübü 'ma ra ma'a nguejxtjo c'o o cjuärjma, o xe ra zojnñü o tio c'ü e t'i'i.

Ra mötsjëji a Jyapjü, ra ma chjüntütsjëji, cjá rrü 'ñeji, cjá rrü tjënpitjoji o xiscöma c'ü o tata c'ü e xunt'i, cjá rrü ma zopcüji o juesi, cjá rrü xipjiji ra ma'a ra ma zopcüji ts'ë c'ü o tata c'ü e xunt'i, ngue c'ua ra mbārā que ya o ma chjüntüvi, que dya cjá pjë bübü pjë xo ra tsjapü c'ü e bëzo.

Pero nu 'ma ra ma'a ra ma sitjo, cjá rrü 'ñetjo cja o ngumü, nu'ma, xo sö'ö ra ma pant'aji a pjörü c'ü e t'i'i, na ngueje o ma'a, o ma pönü c'ü e xunt'i, cjá nu 'ñetjo cja o ngumü. Ra xijji: “¿Cjo dya sö'ö rí chjüntüvi luego?”, ra 'ñembeji a cjanu. O ya ra möji a Jyapjü, ya ra cijtaji c'ü e t'i'i. Nudya c'ua, ya ra tjëñch'i ra castigaoji, já c'o nzī pa'a ra dyo'o a pjörü 'ma c'ü e t'i'i.

Pero nu 'ma nzī ga ma siji, nzī ga ma chjüntüvi, ya ra tjënpiji o xiscöma. Üdü c'ü o tata, üdü c'ü o nana, pero dya sö'ö pjë xe ra tsjapü 'ma c'ü e bëzo c'ü o 'meñeji.

Huënu, ra muezhe, cjá ndo ra ñaji, cjá ndo ra nzhögü ra chjüntüji cja nintsjimi. Pero bübü yo dya cjá chjüntü, ya cjacüji örütjoji o t'apjü c'o unüji. A cjanu c'ü xe cjaji yo, xe ndé rí nugöjme, cjaji a cjanu.

Huënu, ndo ra cjögü c'ua c'o pa'a, 'ma ndo ra muxt'i c'ü e ndixü, ya tel'beji c'ü e pa'a 'ma ra ma jichiji c'ü e lëlë. Pero c'o o tata c'ü e t'i'i, dya ra ne'e ra zütü ra möji

a Jyapjü, üdüji na ngue c'ü e t'i'i o ma sijitsjë c'ü nú su'u. Pero c'ü o tsja'a págrenu 'ma mo chjüntü c'ü e t'i'i 'ñe c'ü e xunt'i, nguejxtjo c'ü ndo ra jichpivi c'ü o t'i c'o. Ra möji 'ma nónixi a Jyapjü, ra ma jichiji, tunütjoji ndé 'na cánista xëdyi. Bün 'ma pö't'üji o ngöni c'o jünüji ra ziji, bün 'ma tōmüji o jmō'ō c'o vá siji a manu.

'Ma ya ra ēji dya c'uā, ra ndrrägäji o máquina o ngueje o carro, ra ēji ra dagüji dya nu já rí xicōjme a Véntilia.

Nuc'uā 'ma ya va ēji a ndü'bü a Cöt'ü, ya ra mbürü ra pjänt'äji o cuetonü, 'ma ya ndo va cjin's'iji já c'o rí xicōjme a Zënitsjimi, pjänt'ätjoji; 'ma ya ndo ra säji a Líndero, ndo ra pjänt'ätjoji nu.

Nu 'ma ra säji, ya ni t'ä'tp'äji o tjëzhë, ya ndo ni bö'tp'üji o äjnä, o ngueje o ngöni, ya ndo ni jmurüji trrexe c'o o dyoji, oxüji cja o ngumü c'ü e lëlë.

'Ma ra säji, 'ma pjë ni chjū'ü c'ü e ts'ixut'i, o c'ü e ts'it'i, nza cja'a 'ma rguí chjū'ü Juana, ya ra mamaji: "Ya säja e Juana, ya nzhätjo", ra ñeñeji; ngueje 'ma ya vá quibi e jyarü va säji.

Bübü 'ma je ni 'ñeji a Pare; xo ga c'jatjnu ga mamaji. Nudya c'uā, ya ra mama c'o menzumü: "Dya ndumü, söyaji ts'ë", ra 'ñempji. Ra dyäräji dya c'uā, ya ra cjogüji, ra cjogüji cja ngumü. Nudya c'uā, ya ra mbürü ra ziji dya o xëdyi, ra mbürü ra ziji o t'apjü nzá texeji. Ra mbuë'ji o bizhi, ra nemeji, mäji porque o ji'i c'ü e ts'ixut'i.

Nu yo dya be jichiji, dya be jūjsp'üji o tjū'ü. Nu 'ma ts'it'i, xijtjoji e xorio; nu 'ma ts'ixut'i, xijtjoji e xoria. Nudya c'uā, ra mamaji ra möji a Jyapjü, ts'i rguí 'ñeje c'ü e nguane, ra 'ñe zidyi. Cjá rrü möji dya c'uā, ra zät'äji a Jyapjü, ra möji nu cja nintsjimi. Ya jo na cā'ā dya c'o ndé ra ji'i o ts'it'i, ya na cā'äji, ya na rrëdaji. Nudya c'uā, ya na te'beji c'ü e mböcjimi.

'Ma ra ējë dya c'ü e mböcjimi, 'ma jūjsp'üji o pjaya

yo lëlë, nu'ma, ra ngacā c'ü e mböcjimi, cja na mbänbä, porque xijji, dya ni tjodü ra jñujsp'üji o pjaya 'ma ra ma ji'i, ra 'ñeñe c'ü e mböcjimi.

Nudya c'ua, cja na xötpü dya c'ua, cja na xötpü dya c'ua, cja na ngojsp'ü ts'inguilējē c'ü nza cja'a pomada cja o ndēlē. Dya rí pārā pjē ni chjū'ü c'ü cojsp'ü. Cja na ma yebe dya c'ü e lëlë nu cja c'ü xijji pila, cja na xijspli o ndeje ga jichi c'ü e ts'it'i, cja rrū mbembat'ü c'o. Nu c'ü o nanacjimi c'ü e ts'it'i, je pēnchp'i cja o tījmi c'ü; c'ü e bēzo, je pēnchp'i cja o ngua'a c'ü e lëlë, na tsjünbüvi, ngueje dya 'ma ya na ji'i c'ü e lëlë dya.

'Ma cja na nguarü na ji'i, ya cā'ā 'na tuaya c'ü e mböcjimi, cja na dyo'tp'ütjo c'ü o ñi'i. Nudya c'ua, ya ra mbös'üji, ya ndo ra nzhogü ra jñujsp'ütjoji o pjaya c'ü e lëlë, ya ra mbö's'üji. Ra nguarü dya c'ua, cja na mbedyeji dya c'ua.

'Ma ya ijxi na cjatjo o mixa, 'ma ijxi pa'a c'ü o nana, ya ra unüji, cja na ndēs'i, ya unüji 'na yo'o, ya xijji o sajcamisa, ya xta ndütpüji 'na yo'o. Cja na xijji c'ü e mböcjimi, neji o sajcamisa. Ijx ta xis'ivi o nintsjimi ndeje nzá yeje, c'ü e nana 'ñe c'ü e ts'it'i, nu cja o ñi'ivi, cja na xötpü.

Ra nguarü ra xötpü, ya pedyoji dya c'ua, ya ra ma ziji o xēdyi. Ra nguarü ra ziji o xēdyi, cja na ma chömüji, 'ma pjē c'o tōmüji, 'ma pjē c'o bēzhiji cja o ngumüji. Ra nguarüji dya c'ua, ya ra ēji, ra xādäji ra ējēji cja o ngumüji. 'Ma ni 'ñeji a Pare, ra dagüji cja ndēnda xe ra ziji o t'apjü, cja na 'ñeji dya c'ua cja o ngumü c'ü e lëlë.

Nudya c'ua, ya va ējē c'ü o tata c'ü e lëlë, c'ü o nana, c'ü o nita, c'ü o tita; cjo c'o xe nda ngueje o dyoji c'o va dyojji, ra säji dya c'ua, ra ziji o xēdyi. C'ü na jyans'ü, ya ra oxütjo c'o cumba, cja na mböt'üji dya c'ua, cja na möji cja o ngumüji c'ü na jyas'ü. C'ü ndé xi rí nugö cjaji, ya ndo pjē'biji o bizhi. A cjanu c'o ndé xi rí nu'u.

C'uá já va mbô'tôji c'u e "Licenciado"

Te invitamos, amigo lector, a que leas este cuento, para que te enteres de la vida de alguien a quien se puso por sobrenombre "El Licenciado". Si ya lees esto, sabrás quién era "El Licenciado", y por qué fue llamado así.

'Naja dyo'o, 'naja xaxi, 'naja pûjômû, 'naja burru, mi azyoyi. O mama e kuru o xiji c'o o dyoyi.

—Nargo si pûji tû'e da pa'a, si oa tû'û ndeje, si pa tû'û ra'a. Me mbô'to in cué'e rga pûji. In xû'tjâ me s'odû, ngû'txjâ rga pûji. O mama e'û in jma'u ra mbô'tû 'na licenciado. Na c'u e jo'o, ch'and na p' o mûnû, dya pû' c'jigû travajô.

Cuentos

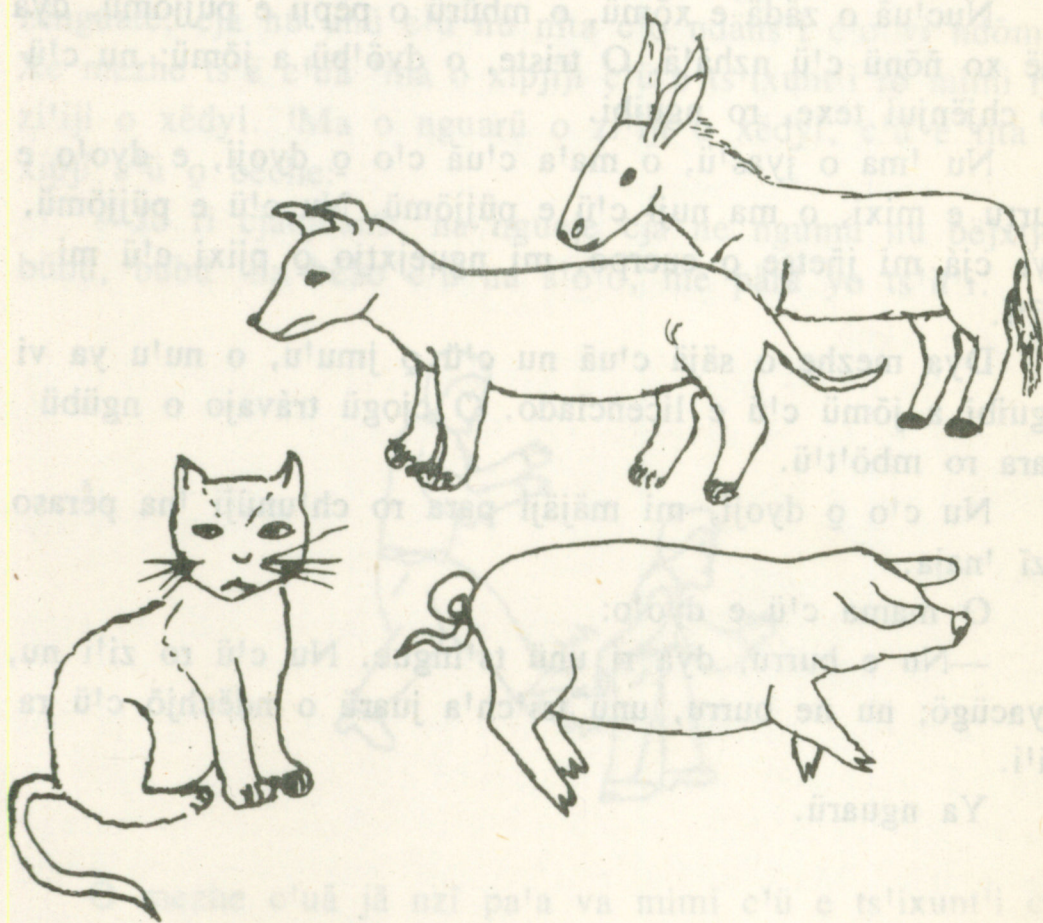

C'uã já va mbö't'üji c'ü e "Licenciado"

Te invitamos, amigo lector, a que leas este cuentito, para que te enteres de la vida de alguien a quien se puso por sobrenombre "El Licenciado". Si tú lees esto, sabrás quién era "El Licenciado", y por qué fue llamado así.

'Naja dyo'o, 'naja mixi, 'naja püjjömmü, 'naja burru, mi nziyoji. O mama e burru o xipji c'o o dyoji:

—Nuzgö rí pëpji texe nu pa'a, rí pa tũ'ũ ndeje, rí pa tũ'ũ za'a. Me mbotjo ín cuë'e rgá pëpji. Ín xütjü me s'odü, nguejxtjo rgá pëpji. O mama c'ü ín jmu'u ra mbö't'ü 'na licenciado. Nu c'ü e licenciado ñönü na jo'o, ch'unü na jo o jñönü, dya pjë cjogü trávajo.

O ndünrū c'ü e dyo'o:

—Xo nzĩtjozögö, xo rí pëjcjö. Nu 'ma xömü, dya pjë rí ĩjĩ, rí vela o ngumü c'ü ín lamu 'ma cjó c'o ra ějě ra ě pönü 'na cosa cja o ngumü. Ngueje 'ma ndempa rí ĩcjö.

O mama e mixi:

—Xā'ma ra zādā ra mbö't'üji c'ü e licenciado, ra xëtsöji 'naja përaso ts'ingue, o ngue o ndo'dye, ra dyacöji ín jmuji.

O ndünrū e püjjömü:

—¿Cjó ngue c'ü e licenciado? Nu'tsc'ejí ín mamají ndé ín pëpjíjĩ.

Dya cjó ndünrū nu c'o o dyoji. O nguejme triste c'ü e püjjömü, o nguĩjñĩ: “¿Cjó rí ngueje c'ü?” O yepe o tsja t'önü. Nu c'o o dyoji, mi mājĩ, mi eñejĩ, mi dacüjĩ.

Nuc'ua o zādā e xömü, o mbürü o pëpjĩ e püjjömü, dya pjë xo ñönü c'ü nzhā'ā. O triste, o dyö'bü a jömü; nu c'ü ro chjënjuĩ texe, ro nguĩbĩ.

Nu 'ma o jyas'ü, o ma'a c'ua c'o o dyoji, e dyo'o e burru e mixi, o ma nuji c'ü e püjjömü. Nu c'ü e püjjömü, dya cja mi jñetse o cuerpo, mi nguejxtjo o pjixi c'ü mi cji'ĩ.

Dya mezhe o säjä c'ua nu c'ü o jmu'u, o nu'u ya vi nguĩbĩ a jömü c'ü e licenciado. O cjogü trávajo o ngübü para ro mbö't'ü.

Nu c'o o dyoji, mi mājājĩ para ro ch'unüjĩ 'na përaso nzĩ 'naja.

O mama c'ü e dyo'o:

—Nu e burru, dya rí unü ts'ingue. Nu c'ü ro zĩ'ĩ nu, dyacögö; nu ne burru, unü tsi'ch'a juarü o ndëchjö c'ü ra zĩ'ĩ.

Ya nguarü.

C'ü e bëzo c'ü ma s'o'o

Este cuento, escrito por un joven mazahua, trata de un hombre que, al sufrir una desilusión, desahogó sus penas tratando mal a los niños, hasta que una niña le hizo ver su error.

Ya mezhe 'ma mamaji que mi бүбү 'na bëzo c'ü me ma s'o'o. C'ü e bëzo c'ü ya mi tita, mi pärä texe c'o ts'it'i c'o mi chëzhi a jmī'ī, nguec'uā c'o ts'it'i me mi sū'ūji c'ü e bëzo c'ü. O ējē 'na nu pa'a, 'ma o säjä cja c'ü e jñiñi jā c'o ma бүбү c'ü e bëzo, 'na ts'ixunt'i c'ü ma 'ñe cjiñi c'o o tita c'o xo mi бүбү cja c'ü e jñiñi c'ü.

C'ü e ts'ixunt'i, dya mi pärä majxā ma s'o'o c'ü e bëzo c'ü mi pë's'i o ngumü bëjxtjo cja o ngumü c'ü nú tita.

'Ma o zāt'ä c'ü e ts'ixunt'i cja o ngumü c'ü nú tita, o zënguate, cja nú unü c'ü nú nita c'o ndäns'i c'o vi ndömü. Xe mezhe ts'ë c'uā 'ma o xipjiji c'ü e ts'ixunt'i ro mimi ro zi'iji o xëdyi. 'Ma o nguarü o zi'iji o xëdyi, c'ü e tita o xipji c'ü o bëche:

—Jo ri cjacjuanü, na ngueje cja ne ngumü nu bëjxtjo бүбү, бүбү 'na bëzo c'ü na s'o'o, me pärä yo ts'it'i.

O mezhe c'uā jā nzī pa'a va mimi c'ü e ts'ixunt'i co c'o o tita. 'Na nu nzhä'ä, c'ü e ts'ixunt'i o mbedye cja o

ngumü c'ü nú tita, na ngueje mi ne ro mbārā ts'ë c'ü e jñiñi. 'Ma o cjogü c'ü e ts'ixunt'i a xo'ñi cja o ngumü c'ü e bëzo c'ü ma s'o'o, o jñanda que c'ü e bëzo ya vi mimitjo a xo'ñi cja c'ü o ngumü.

Nuc'ua c'ü e ts'ixunt'i o zopjü c'ü e bëzo va xipji:

—Cjimi tita, ¿pjë xo in cja ts'ë?

Nuc'ua c'ü e bëzo o ndünrö ga cjavā:

—¿Pjë ni mbëtsc'e dya, c'ü rí c jagö?

Nuc'ua c'ü e ts'ixunt'i o mamatsjë: “¿Pjë ni üdūxā ne bëzo nu? Na jo rá önü pjë ni üdü.” Nuc'ua c'ü e ts'ixunt'i o chëzhi nu jā mi jürü c'ü e bëzo, cja nú xipji:

—¿Pjë ni ñugue na ü'ü yo ts'it'i? ¿O ná pjë c'o o tsja'clüji?

Nuc'ua c'ü e bëzo o ndünrö va xipji c'ü e ts'ixunt'i:

—'Ma dya rí c'ueñe cja in jmigö, rá päräts'ü.

Nuc'ua c'ü e ts'ixunt'i o ndünrö ga cjavā:

—Rá ma'a dya cja o ngumü c'ü in titagö, pero ra xörü, rá 'ñe cjinncl'i na yeje.

C'ü na yeje nu pa'a, c'ü vi nzhä'ä, o ma'a na yeje c'ü e ts'ixunt'i cja o ngumü c'ü e bëzo c'ü ma s'o'o. 'Ma o zät'ä o xipji:

—Ya ró ëjë dya, jā c'o nzī rvá xi'ts'i a ndä'ä; rí te'be c'ü dya ra ünc'ü na ngue rvá 'ñe cjinncl'i.

Nuc'ua c'ü e bëzo o huë'ë va xipji c'ü e ts'ixunt'i:

—Pönn gütjo c'o ró xi'ts'i a ndä'ä, na ngueje dya rmi pärā c'ü rmi c jagö.

C'ü e bëzo me ma ü'ü ma huë'ë, xe mi sido mi xipji c'ü e ts'ixunt'i:

—Nutsco rmi nu'ugö na ü'ü yo ts'it'i, na ngueje 'ma cja rvá chjüntügö, me rmi mäjägöbe c'ü in su'ugö, pero 'ma ya ro ziji 'na ts'ilëlä, o ndū'ü c'ü in su'ugö; me ró sufregö na puncjü. 'Ma o ndū'ü, rmi mamagö que ngueje c'ü e lëlä c'ü vi mbë's'i o s'ocü, nguec'ua va ndū'ü c'ü in su'ugö.

Ndeze c'ü e pa'a c'ü, ró pjürü ró nū'ügö na ü'ü yo ts'it'i.
 Cjá ngueje a ndä'ä 'ma i zocü, 'ma cjá ró cjijjñi que yo
 ts'it'i dya pë's'i o s'ocü c'ü vi ndū'ü ín su'ugö. Nudya rí
 ö'tc'ü que rí 'ñe tsjīnguī texe c'o pa'a c'o ra sōts'ü.

Nuc'ua c'ü e ts'ixunt'i o nda'p'ü o dyizi c'ü e bëzo,
 cjá nú mama:

—Rí mājägö na ngueje ya nzhogü in mü'bügue. Ndeze
 ne pa'a dya, xo rá netsc'ö nza cja c'o ín titagö.

Nuc'ua c'ü e bëzo, xe o huëtjo na yeje va mama:

—Rí huëgö, na ngueje rí mājä na puncjü, na ngueje xo
 rí pârä que in nezügö. Ndeze ne pa'a dya, dya cjá rá nū'ü
 na ü'ü yo ts'it'i.

Ndeze c'ü e pa'a c'ü, c'ü e bëzo co ts'ë go s'iya c'o
 ts'it'i. Xo 'ñe c'o ts'it'i go s'iyaji c'ü e bëzo 'ñe c'ü e
 ts'ixunt'i, na ngue, je ngueje c'ü vi mbös'ü c'ü e bëzo
 nguec'ua ro nzhogü o mü'bü.

C'ü e burru 'ñe c'ü e cjua'a

Este cuento, escrito por una señorita mazahua, trata de un conejo y un burro que se hicieron amigos, y para divertirse hicieron unas apuestas para ver quién ganaba; pero cuando estaban en eso, al burro le sucedió algo y el conejo se rió de él. Después fue el burro quien se rió del conejo, y sucedió como dice el dicho: "El que ríe al último, ríe mejor". Pero... entérese por qué.

'Na nu pa'a mi nzhodü 'na cjua'a cja 'na t'leje jã c'o mi cja'a o pjiño c'o me mi c'angütjo. Me mi mäjã c'ü e cjua'a ma nzhodü cja c'o pjiño. Xo mi cja'a na puncjü o ndäjnã c'o me ma zö'ö.

Cjá nú ma c'uã cja 'na ndare c'ü mi bübü bëjxtjo cja c'ü e t'leje jã c'o mi nzhodü, ya mi ts'ë ro zät'ã cja c'ü e ndare 'ma o chjëvi 'na burru. Cjá nú mama c'ü e cjua'a va xipji c'ü e burru:

—¿Pjë xo in cjague dya c'uã, burru? Maco ya in böntjogue, dya cja xo in ñönü, o ¿pjë c'o in cja'a?

Cjá nú o ndünrũ c'ü e burru o mama va cjavã:

—Dya pjë rí cja'a. ¿Cjo dya in janda, ojtjo pjiño jã c'o rí orü? Rí sũ'ũ rgã cjogũ a mbo'o, na ngueje rí 'natsjë, ojtjo cjó rá mëbe.

Cjá nú ndünrũ c'ü e cjua'a o mama:

—'Ma in ne rí nzhodü a mbo'o jã c'o cja'a yo pjiño yo me c'angütjo, chjä'dã rá më'ë, na ngueje xo ojtjo cjó rá ñagöbe 'ma rí nzhodügö nu.

Cjá nú mëvi, mi ña ma mëvi. Cjá nú mama c'ü e cjua'a o xipji c'ü e burru:

—Më'ë rá cjavi 'na ts'i puesta cjó ot'ü ra nijmi; c'ü ot'ü ra nijmi ra ndöjõ c'ü.

'Ma o zät'ävi jã c'o mi cja'a c'o pjiño, cja nú mbürũ o ñönüvi. Na ngueje mi sät'ã c'ü e burru, o za'a na puncjü o pjiño. Pero c'ü e cjua'a, dya nda go za'a na puncjü o pjiño,

ts'ë c'o o za'a. Cjá nú mama:

—Ya ró nijmitjogö.

Nu c'ü e burru, mi sido mi sa'atjo c'o pjiño, nguec'uã o ndôjõ c'ü e cjua'a. 'Ma o nijmi c'ü e burru, o xipji c'ü e cjua'a:

—Më'ë xe rá cjavi 'na ts'ipuesta, më'ë rá cjuãdivi cjó ot'ü ra zät'ä cja c'ü e ndare nu jã rma ogö mi ndajme.

Na ngue o mbeñe c'ü e burru: “Ijx tá töpü, na ngue ró ñõnügö na puncjü; ne cjua'a ts'ëtjo c'o o za'a”. Xo mbeñe c'ü e burru, na ngue dya vi nijmi c'ü e cjua'a, nguec'uã vi ndöpü.

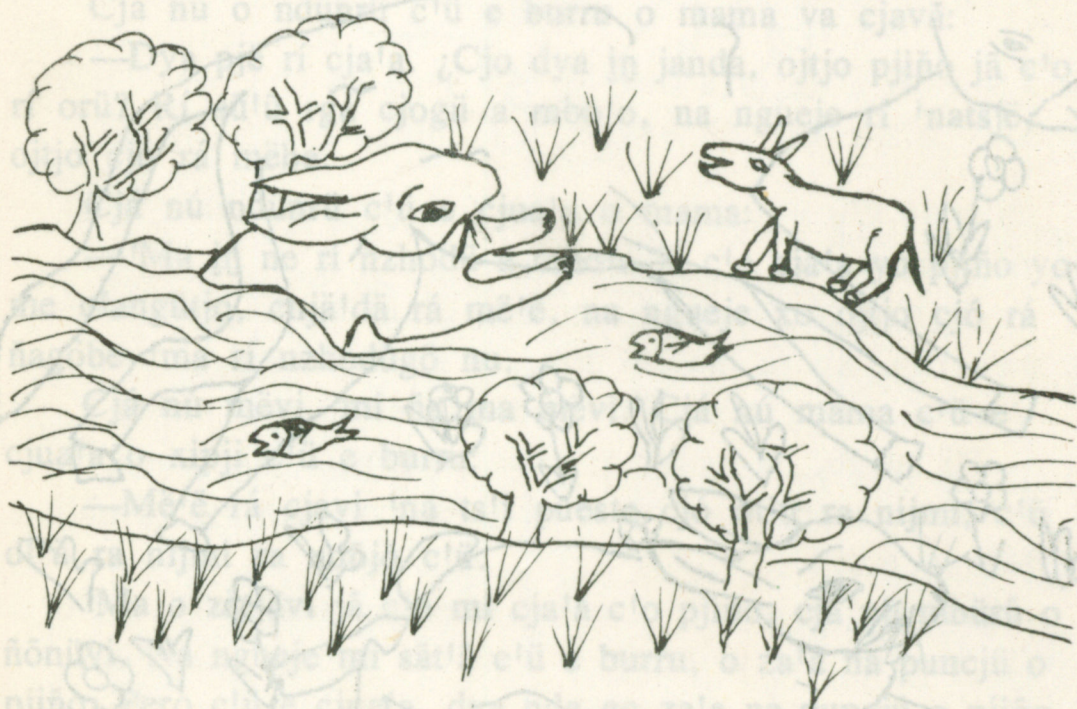
Cjá nú ndünrö c'ü e cjua'a:

—Më'ë.

Me mi mājāvi ma eñevi c'ü e ts'ipuesta. Cjā nú cjuādivi, ya mi ts'ë ro zāt'ävi cja c'ü e ndare, 'ma o tunü c'ü e burru. C'ü e cjua'a dya go ngö'tbü 'ñili, mi sido mi cjuādi. 'Ma o zāt'ä cja o squina c'ü e ndare, o jñandü mi ojtjo c'ü e burru. 'Ma mo jñandü, jesta ma panü, mi cjäpü ro nangü c'ü e burru, pero dya cjā mi sö'ö ro nangü, na ngue vi ñönü na puncjü, vi ndü'ü na puncjü o pjeme, ya ma ñus'ütjo. C'ü e cjua'a 'ma o jñandü va cjanu, me go tjezhe na puncjü, dya unü ngüenda que bëjxtjo mi bübü c'ü e ndare, mi tjezhe, mi tjezhe. 'Nangü o zo'lo c'ü e cjua'a cja c'ü e ndare; 'ma o mbes'e ya me vi c'agü. 'Ma o jñanda a cjanu c'ü e burru, xo tjezhe na puncjü, cjā nú tjezhe nzá yejui.

Je va cjanü va nguarü ne cuento.

C'ü e cja'a 'ñe c'ü e ardilla

Este cuento, escrito por una señorita mazahua, trata de un conejo que pidió dinero prestado a una ardilla para comprar una guitarra, y ya no se lo quiso pagar.

.....

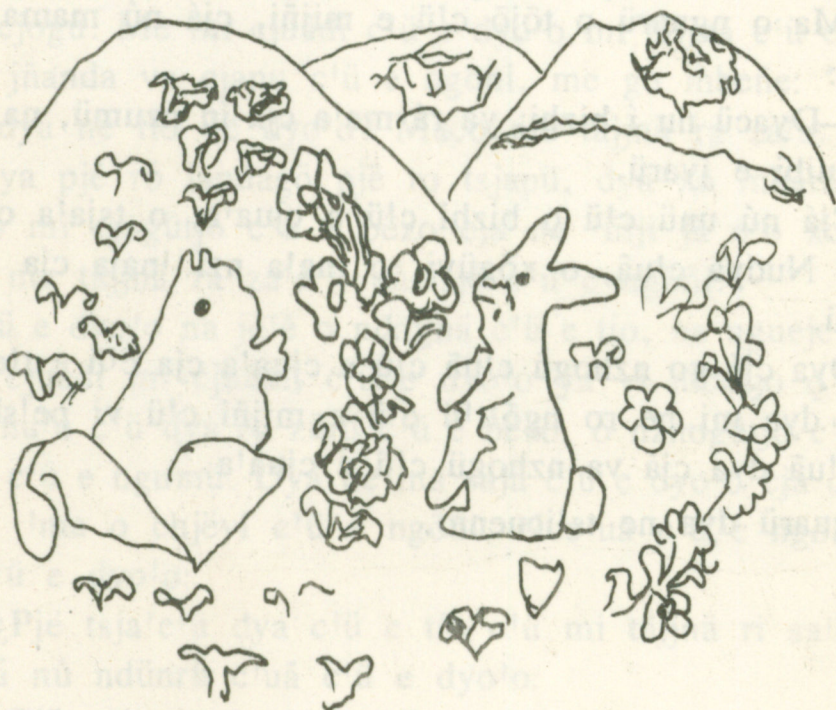
'Na nu pa'a o mama c'ü e cja'a:

—Rá ma nzhodü a manu cja ne t'eje.

Nu c'ü e t'eje c'ü, mi cja'a o pjiño 'ñe o ndäjnä c'o ma zö'ö, nguec'uā mi mimi ra söya.

Nuc'uā o zät'ä 'na ardilla jã c'o mi jürü c'ü e cja'a. Bübü o jñiñi c'o xo xijji mijñi yo ardilla; a 'ñevã a Pare rí xijji ardilla. C'ü e mijñi o zopjü c'ü e cja'a, va xipji:

—¿Pjẽ xo in cjague dya c'uā, cja'a, ya in mimitjo c'uā? O ¿pjẽ xo in mbeñe, o pjẽ xo in ne'e?

Cjá nú mama c'ü e cja'a:

—Rí ne rá tōmü 'na bizhi, rá tōjō 'na tōjō, na ngueje rí sentio; o zücü 'na ngueme. Ngue c'o xe rá mājā, rá tōjō 'na tōjō.

Cjá nú mama c'ü e mijñi:

—'Ma in ne rí chōmü, jo rá pe'sc'e c'ü e t'opjü c'ü rguí chōmü c'ü e bizhi.

Cjá nú mama c'ü e cja'a:

—Nu 'ma rí pesque, jo rá ma tōmü, nguec'ua rá tōjō 'na tōjō.

Nuc'ua c'ü e mijñi o pe'sbe tsi'ch'a mil mbëxo. Nuc'ua c'ü e cja'a o ma ndōmü c'ü e bizhi c'ü mi ne'e.

Nuc'ua 'ma mo nzhogü c'ü e cja'a cja c'ü e t'eje, cja nú mbë'bi c'ü o bizhi, xo tōjō na jo'o. Nu c'ü e mijñi o jñandü mi tōjō c'ü e cja'a, mi tōjō na jo'o. Xo xipji ro pe'sbe ts'ë'ë c'ü o bizhi, nguec'ua ro tōvi nzá yevi. O sido o tōvi.

'Ma o nguarü o tōjō c'ü e mijñi, cja nú mama c'ü e cja'a:

—Dyacü nu í bizhi; ya rá ma'a cja ín nzumü, na ngueje ya nguibi e jyarü.

Cjá nú unü c'ü o bizhi c'ü e cja'a, o tsja'a c'ü e mijñi. Nudya c'ua, o xōgüvi, o ma'a nzī 'naja cja nú ngumü.

Dya cja go nzhogü c'ua c'ü e cja'a cja c'ü e t'eje, na ngue, dya mi ne ro ngō't'ü c'ü e mijñi c'ü vi pe'sbe; nguec'ua dya cja va nzhogü c'ü e cja'a.

Ya nguarü dya ne ts'icuento.

C'ü e dyo'o 'ñe c'ü e ngöñi

Este cuento, escrito por una señorita mazahua, trata de las obligaciones de un perro como guardián de la casa, y de cómo una gallina se dio cuenta de su situación al platicar con el perro.

...
Mi bübü 'na ngumü já c'o mi orü 'na dyo'o. C'ü e dyo'o cjo ts'ë ma s'o'o, mi sa'a c'o nte'e 'ma mi cjogüji cja c'ü e ngumü. Cjo ts'ë ya mi sũ'ũ c'o nte'e c'ü e dyo'o, dya cjá xo mi neji ra cjogüji cja c'ü e ngumü nu já c'o mi orü c'ü e dyo'o.

'Na nu pa'a, o cjogü 'na bëzo cja c'ü e 'ñiji c'ü mi cjogü cja o xo'ñi c'ü e ngumü. 'Ma o jñanda c'ü e dyo'o mi cjogü c'ü e bëzo, cjá nú tsja c'ua c'ü e dyo'o o ndäjñä c'ü e bëzo.

Nujnu, xo mi orü 'na ngöñi, mi pëchi o ngündo mi sa'a. 'Ma o cjogü c'ü e dyo'o já c'o mi orü c'ü e ngöñi, me go pjüjjua c'ü e ngöñi, na ngue vi pizhi c'ü e dyo'o 'ma o cjogü. Me mi cjuãdi c'ü e dyo'o mi täjjnä c'ü e tío. 'Ma o jñanda va cjanu c'ü e ngöñi, me go mbeñe: “¿Pjë tsjapü dya ne tío ne dyo'o? Maco me täjjnä ra za'a. Na ngue dya pjë ró jandagö pjë ro tsjapü, dya xo mbärä; ró jandagö mi cjogütjo c'ü e bëzo cja ne 'ñiji já c'o xo mi orügö, me täjjnä ra za'a”, eñetsjë c'ü e ngöñi.

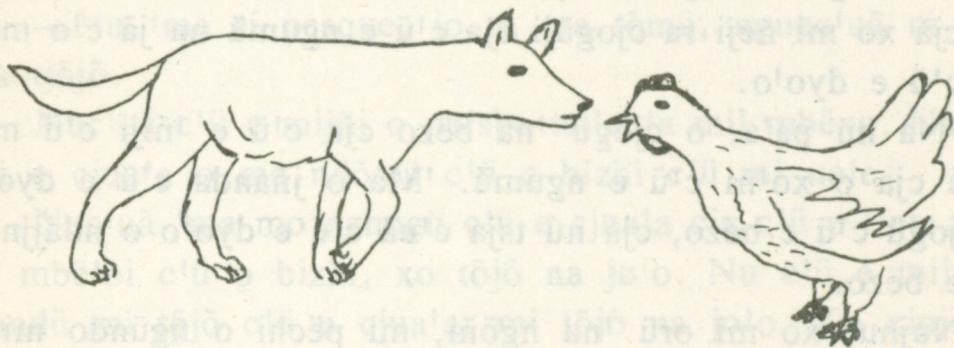
C'ü e dyo'o na jë'ë o ndäjñä c'ü e tío, na ngueje c'ü e tío mi cjuãdi mi cjuãdi; c'ü e dyo'o ya vi mbotjo o cuë. 'Ma o nu'u c'ü dya ro zürü c'ü e bëzo, o nzhogütjo c'ua, o ëjë cja c'ü e ngumü. Dya be ma säjä c'ü e dyo'o cja c'ü e ngumü, 'ma o chjëvi c'ü e ngöñi. Nuc'ua c'ü e ngöñi o xipji c'ü e dyo'o:

—¿Pjë tsja'c'ü dya c'ü e tío c'ü mi täjjnä ri sa'a?

Cjá nú ndünrũ c'ua c'ü e dyo'o:

—¿Pjë cjá cjogü c'ü e bëzo c'ü? ¿Pjë cjá cjogü cja o xo'ñi nú ngumü ín jmugö? Na ngue rí pjörügö ne ngumü,

nguec'luā dya cjó ra säjä ra 'ne pōnū yo na jä'ä. Na ngueje na jä'ä na puncjü o tjō'ō, xo na jä'ä o ndëjxü, xo na jä'ä na puncjü o cojsa c'lo cujpaji 'ma mbaxua, nza cja'a o cánista, 'ñe o beche, 'ñe pjë ndé ma cojsa c'lo na jä'ä. Na ngueje c'lo ndëjxü, 'ñe c'lo ndëchjō, xo da'c'leji rí sa'a, ngueje c'luā ra pits'igue, xo ra sö'ō ra zac'üji —embeji c'lü e ngöñi.

'Ma o dyärä va cjanu c'lü e ngöñi, me go üdü, mi ne ro mbärä c'lü e dyo'o, pero c'lü e dyo'o ma sate, mi ne ro za'atjo c'lü e ngöñi. Cjá nú mamü c'lü e dyo'o o xipji c'lü e ngöñi:

—'Ma dya in ne rá sac'ü, jyëzigue yo rí cjägö, na ngueje rí cjägö yo, ngueje c'luā dya ra ndäcjäji cja ne ngumü.

Cjá nú mbeñe c'luā c'lü e ngöñi, pe ma jo'o ro jyëzi c'lü e dyo'o ro tsja'a c'lo mi ne'e, na ngueje xo mi saji c'lü e ngöñi. O ma'a c'lü e ngöñi, me go mbeñe que mi chjëntjui c'lü e bëzo c'lü mi täjjnä c'lü e dyo'o, na ngueje xo mi täjäji pa ro zürüji ro mbö't'üji, cjä rrü za'aji.

Ya nguarü dya ne cuento.

E Xuhua Maña

Este cuento trata de un muchacho muy perezoso que se la pasaba todo el día de un lado para otro, pero sin trabajar. Sin embargo, a pesar de su pereza, llegó a tener mucho dinero.

Te invitamos a que leas este cuento para que veas cómo este muchacho, llamado Juan, obtuvo dinero sin trabajar.

...
Mi bübü 'na t'ili c'ü mi xijji e Xuhua Maña, na ngueje dya mi gusta ra pëpji. 'Na nu pa'a e Xuhua Maña o chjëji 'na yeje t'ili c'o mi ngueje o dyoji. Cjá nú o ña'a c'uã e Xuhua Maña o mama:

—¿Pjë xo in cjavi dya?

C'o yeje o ndünrivi ga cjava:

—Ojtjo. Natsc'e, ¿pjë xo in cja'a? —embevi.

—Ojtjo, dya pjë xo rí cja'a —eñe va ndünrü e Xuhua.

Cjá nú o ña'a c'uã c'ü 'na t'ili va dyönü e Xuhua:

—¿Jã vi 'ñe dya?

Cjá nú o ndünrü c'uã e Xuhua Maña:

—Je rvá ëjë ga manu.

O sido o mama c'uã e Xuhua va xipji c'o yeje t'ili:

—Rá xi'ts'ivi 'na jña'a. Ró töt'ügö 'na nziyo varri o t'opjü c'o vá t'ögü nu vá cjanu. Rí xi'ts'ivi, ngue c'uã rí ma chũ'üvi. 'Ma jiyö, ¿cjó ra ma tũ'ü c'o? Dya rá ma tũ'ügö. Nutscö, 'ma ne ra mböxcü e Diösi, que ra 'ñe zocüzü cja ín nzumü; 'ma jiyö, jiyö.

Tonce c'o yeje o dyönüvi c'uã, jã ngue c'uã ma t'ögü c'o t'opjü. Cjá nú o mama c'uã e Xuhua Maña:

—Je ngueje vá cjanu —eñe.

Cjá nú o jíchivi c'uã, jã mi t'ögü c'o. Cjá nú o ma'a c'uã c'o yeje, o ma jyodüvi 'na yeje semila ngue c'uã ro jyäs'ävi. 'Ma go dyö'bü dya c'o yeje, o ngui'i c'o varri; mi sö'ö nziyo, pero ma xĩ'i ma jyärä c'o.

Cjá nú o mama c'uã c'o yeje:

—Më'ë rá jäs'ävi cja yo sémila yo varri; rá mël'ë rá ma xi'chp'ivi cja o ngumü e Xuhua, nguec'uã xo ra mbüns'lü, ra quijta c'lü cja'a ga cjanu. ¡Cjó jmanda o dyoncüvi!

Tonce go jyäs'ävi c'uã, cjá nú o trrüvi. Ora mi sjocütjo c'o o véndana c'lü e ngumü, y e Xuhua Maña ma o'otjo; texe c'o pa'a mi obütjo. Nuc'uã nzī va sävi, nzī va ñüt'lüvi cja c'lü e véndana c'o mi po'o c'o varri, o dyärä c'uã e Xuhua me na xitjo c'o t'opjü ga jyäbä. Ora c'o yeje mi pëzhivi que mi ngueje o sucieda.

Nuc'uã e Xuhua Maña o mama:

—Chjä, maco ixx tó mamagö, 'ma ro ne ro socorriozü e Diösi, ro 'ñe zocüzü cja ín nzumü, y ya 'ñe zocüzü dya, ya säjä —eñe.

Ya vi dyärä dya c'o t'opjü me mi xitjo ma jyäbä a jömü.

Pero c'o yeje t'l'i, dya mbārävi majxä ngueje o t'opjü c'o mi quiji cja c'o varri, pe na ngue c'lü dya mi ch'unü ro jñüvi c'o; anguezevi mi pëzhivi c'lü pjë c'o mi po'o cja c'o varri, nguec'uã ya ma xī'itjo.

'Na ardilla c'ü me mi cëlo

Este cuento, escrito por una señorita mazahua, trata de dos ardillas que se enamoraron, y de lo que pasó cuando el novio pensó que su novia lo estaba traicionando.

'Na nu pa'a 'na ardilla mi nzhodü, mi jodü pjë ro zi'i, 'ma o jñandü xe ndo 'na ardilla. O ma zopjü o xipji cjo mi ne ro ma nzhöt'üvi 'na ts'indajme. O mama c'ü e ardilla que "Jā'ā".

O mëvi nzá yejui, mi ñavi c'ü e ardilla c'ü 'na, o xipji cjo mi ne ro tsjapü o novia. O mama c'ü e ardilla que "Jā'ā". 'Ma o dyärä c'ü e ardilla c'ü vi xipji que "Jā'ā", o mājā na puncjü. Je va cjanu va mbëzhivi novio. O xipji c'ü 'na ardilla cjo ro ma dyörüji, na ngueje c'ü e ardilla mi ne'e na puncjü.

O ma'a c'ü e ardilla cja o ngumü, o xipji c'ü o tata, 'ñe c'ü nú nana que ro ma dyörüji c'ü o novia.

C'ü na yeje nu pa'a, o möji o ma dyörüji. 'Ma o zät'läji cja o ngumü c'ü o novia, o recibioji na jo'o; o mamü o tata c'ü e xunt'i:

—Mimiji 'na ts'indajme.

O mimi o tata c'ü e t'i'i, 'ñe c'ü nú nana. 'Ma ya ma jüji, o ëjë c'ü o nana c'ü e xunt'i, ma tjë'ë 'na beche o xëdyi, 'ñe o arro c'o go ziji. 'Ma mo nguarü o ziji o xëdyi, o mamü c'ü o tata 'ñe c'ü nú nana c'ü e ardilla c'ü mi ne ro chjüntü:

—Rvá ëcjöjme rvá 'ñe örüjme c'ü in ch'ijjuëvi, ra chjüntüvi ín ch'igöbe.

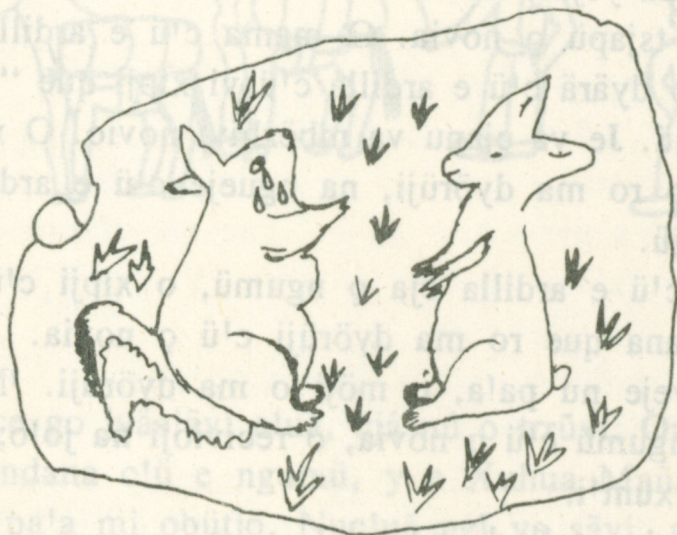
O mamü o tata c'ü e xunt'i que "Jā'ā", nguec'uā mi sō ro chjüntüvi. 'Ma o nguarü o ñaji, cjá nú ëchiteji, cjá nú möji cja o ngumüji.

Je va cjanu va cjogü c'o pa'a. 'Na nu pa'a mi ma'a c'ü e ardilla ro ma nu'u c'ü o novia. Ya vi nzhodü na ts'i jë'ë

'ma o jřandü c'ü o novia mi pëvi 'naño ardilla. O üdü c'ua, mi pëzhi mi onpütjo c'ü ro chjüntüvi. Nguec'ua o ma mimi jā c'o mi cja'a o pjiño, cja nú huë'ë na ngueje mi sentio, c'ü o novia dya mi ne'e angueze.

Ma huë'ë 'ma o cjogü 'na cja'a, o ndäcä c'ü e ardilla ma huë'ë, o dyönü va xipji:

—¿Pjë ni huë'ë?

O ndünrü c'ü e ardilla:

—Rí huë'ë na ngueje ín novia, dya nezegö c'ü; oncütjogö c'ü. Nguec'ua rí sentio na puncjü, rí mbeñe angueze. Rí negö na puncjü angueze, nguec'ua rí huë'ë. O xitsi ro chjüntübe.

O tsja t'önü c'ü e cja'a:

—¿Jinguã ndeze in ñavi?

O ndünrü c'ü e ardilla:

—Ya mezhe rí ñagöbe c'ü, ya ma t'örü. Mi xitsi mi nezü na puncjü; mi creogö texe c'o mi xitsi c'ü e ardilla.

Nu'tsc'e c'ua'a, ¿cjo gui sigue in novia?

O mamü c'ua c'ü e c'ua'a:

—Jiyö, dya rí 'ñejegö o novia, rí nzhodütsjögö. Dya rí ne'e c'ü ra tsjacü rá sufre nza cjatsc'e.

O ndünrü c'ü e ardilla:

—Na jo'o c'ü dya in siji novia.

O dyönüji c'ü e ardilla, o tsja'a c'ü e c'ua'a:

—¿Cjo in pãrã o dyon'c'ü?

O mamü c'ü e ardilla:

—Jiyö.

—C'ü in noviague, bün 'ma mi pëvi o dyoji; ná ri ngueje o primu.

Nuc'ua c'ü e ardilla, dya pjë ndünrü. O mamü c'ü e c'ua'a:

—Ya rá magö.

Cjá nú échite c'ua c'ü e c'ua'a, cja nú ma'a c'ua cja o ngümü. C'ü e ardilla o nguejme o mbeñe, cja nú mamütsjë: “Bün 'ma jãã; mejme c'ü o xitsi c'ü e c'ua'a, na ngueje o primu c'ü mi pëvi c'ü in noviagö”.

Ya mi ma'a c'ü e ardilla cja o ngümü, 'ma o chjëvi c'ü o novia c'ü mi ma'a ro ma jyodü c'ü o novio, pero o chjëvi cja 'ñiji. Nuc'ua c'ü e novio o dyönüji c'ü e novia:

—¿Cjó ngueje c'ü mi pëvi?

O ndünrü c'ü o novia o xipji c'ü mi ngueje c'ü o primu c'ü mi pëvi. Ya o mäjã c'ü e novio. Nguec'ua c'ü na yeje nu pa'a, o ma chjüntüji cja nintsjimi. C'ü o tsjapü o págrenuvi, ngueje c'ü e c'ua'a. O mbitaji na puncjü c'o o dyoji; o ma'a o tíovi nzá yejui, xo ma'a o ngö'ö 'ñe o s'ü'ü cja c'ü e chjüntü. 'Ma o nzhogüji, o zi'iji o xëdyi 'ñe o ts'ingue 'ñe o mole 'ñe o arro. O zi'iji o t'apjü 'ñe o refresco; c'o o zili o t'apjü, o tiji nzá texeji.

'Na bëzo 'ñe c'ü o burru

Este cuento, escrito por una señorita mazahua, trata de un hombre y su burro. El burro era muy flojo, hasta que el hombre halló la manera de hacerlo trabajar.

'Na bëzo mi 'ñeje 'na burru c'ü ma ts'imaña; dya mi ne ro ndūs'ü o fuste, 'ñe c'o pöjō c'o mi tütü c'ü e bëzo.

'Na nu pa'a c'ü e burru, dya ne ro ma'a jā c'o mi ëdyi c'ü e bëzo, na ngue ro ma pëpji c'ü e bëzo. Nu c'ü e burru ro ndūs'ü c'o ro ndunü c'ü e bëzo, nu c'o ndëchjō, texe c'o ro ndüjmu. C'ü e burru, dya go ne ro ma'a 'ma mi ëdyi c'ü e bëzo. Na ngueje dya vi unü o pjiño c'ü e nzhä'a, nguec'ua dya ne ro ma'a.

O mbeñe c'ü e bëzo: "Pe sido rá unügō o pjiño, ngue c'ua ra ma'a jā c'o rí ne rá ëdyi. 'Ma jiyō, na maña, dya ne ra ma'a jā c'o rí ne rá ëdyi."

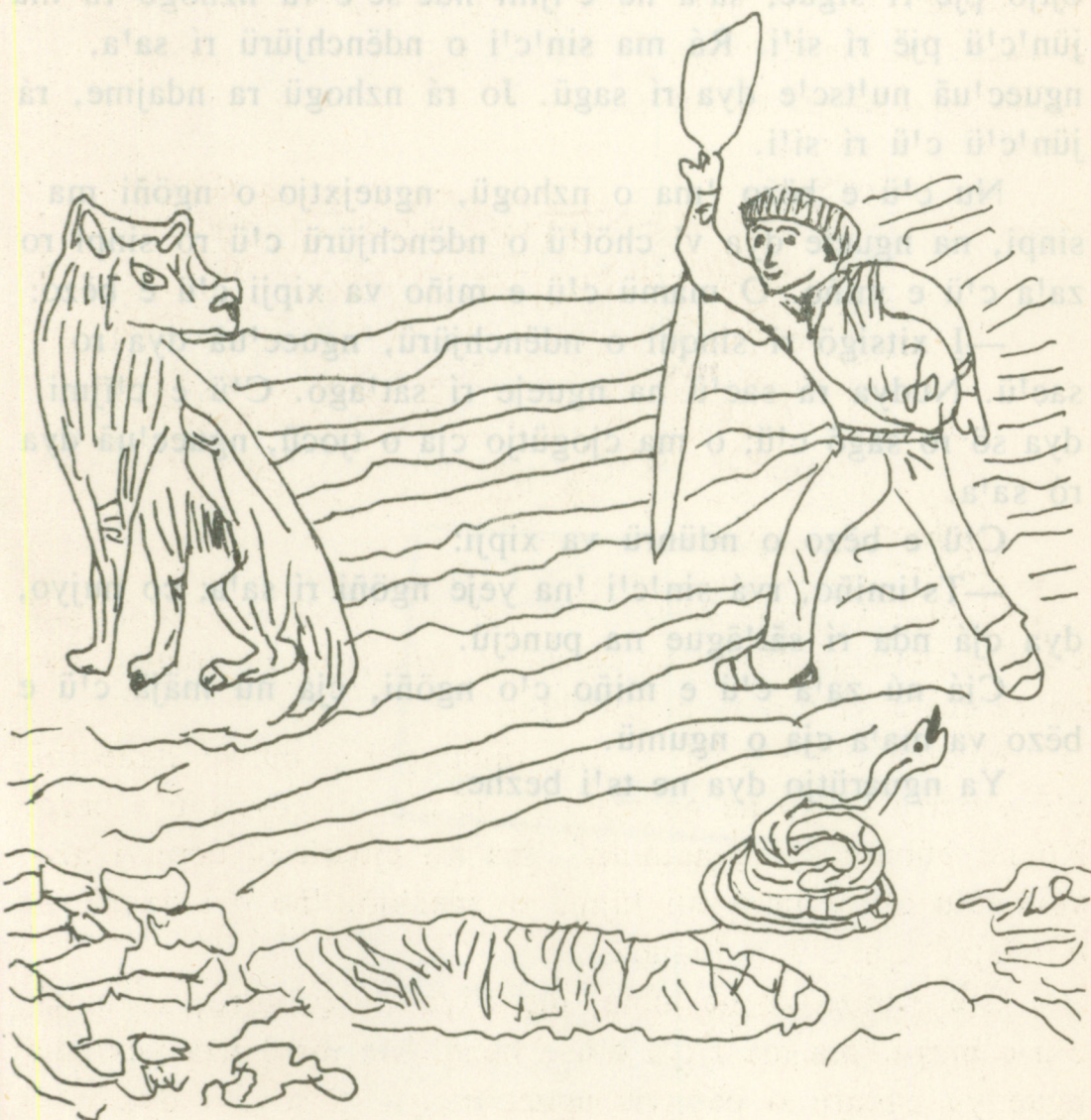
Nuc'ua c'ü e bëzo o unü pjiño c'ü o burru; nguec'ua c'ü e burru ya go ne go ma'a nu jā c'o mi ëdyi c'ü e bëzo. Xo mi bübüvi cja o ngumüvi 'ma mi cjuarü ra pëpjivi nzá yevi. Nu c'ü e bëzo mi tüjmu o ndëchjō, 'ñe o s'üncjü 'ñe o ndëjxü cja c'ü o juājma.

C'ü e bëzo xo na jonte, me s'iya c'ü o burru, xo mājā c'ü e burru 'ma me s'iya c'ü e bëzo. Me mävi nzá yevi, na ngue ya nguarü o pëpjivi, nguec'ua ya ra söyavi dya.

'Na bëzo 'ñe 'na miño

Este cuento, escrito por un hombre mazahua, relata cómo se salvó el hombre que se encontraba entre un coyote y una víbora.

'Na nu pa'a, 'na bëzo ma pëpji cja o juājma c'ü vá bübü cja majjyadü, mi pëpji mi pëpji c'ü e bëzo. 'Nango jñanda 'na c'ijmi o c'os'ü jā c'o mi pëpji. C'ü e bëzo, dya go ngö'tp'ü 'ñi'i c'ü vi jñanda, o pura o pëpjitjo.

'Nango mbedye 'na miño cja c'ü e dyä'ä c'ü bējxtjo bübü cja c'ü e juājma jā c'o mi pēpji c'ü e bēzo. Cjá go pizhi c'uā c'ü e bēzo, 'ma mo jñanda c'ü e miño c'ü vi mbedye cja c'ü e dyä'ä. O mamatsjē c'uā c'ü e bēzo: “¿Jā rga magö dya? Na ngue bübü 'na yeje animale yo ndé na s'lo'o, dya ra sō rá c'ueñegö.” 'Nango mbeñe 'na ts'i pjeñe o mamü: “Je rga cjavā rga cjavü; c'ü e miño rá xipji ra za'a ne c'ijmi. Ga cjanu ná xo ra sō rá pedye vā.” Cjá nú o xipji c'ü e miño:

—Dyärä c'ü rá xi'ts'i ts'imiño, dya rí sentiogue majxā ojtjo pjē rí sigue; sa'a ne c'ijmi nde'sc'e rá nzhogö rá ma jün'c'ü pjē rí si'i. Rá ma sin'c'i o ndēnchjürü rí sa'a, nguec'uā nu'tsc'e dya rí sagü. Jo rá nzhogü ra ndajme, rá jün'c'ü c'ü rí si'i.

Nu c'ü e bēzo 'ma o nzhogü, nguejxtjo o ngöñi ma sinpi, na ngueje dya vi chöt'ü o ndēnchjürü c'ü ro sinpi ro za'a c'ü e miño. O mamü c'ü e miño va xipji c'ü e bēzo:

—I xitsigö ri sinqui o ndēnchjürü, nguec'uā dya ro sac'ü. Nudya rá sac'ü na ngueje rí sāt'ägö. C'ü e c'ijmi, dya sō ro sagö c'ü; o ma cjogütjo cja o tjocü, nguec'uā dya ró sa'a.

C'ü e bēzo o ndünrū va xipji:

—Ts'imiño, rvá sin'c'i 'na yeje ngöñi rí sa'a; co nujyo, dya cjá nda rí sāt'ägue na puncjü.

Cjá nú za'a c'ü e miño c'o ngöñi, cjá nú mājā c'ü e bēzo va ma'a cja o ngumü.

Ya nguarütjo dya ne ts'i bezhe.

Los narradores y escritores son gente de habla mazahua de las siguientes poblaciones: La Concepción de los Baños, Jalpa de los Baños, San Cristóbal de los Baños y San Pedro de los Baños, del municipio de Ixtlahuaca, Méx.; Santa María Citendejé, del municipio de Jocotitlán, Méx.

Los dibujantes son cinco jóvenes y señoritas mazahuas de San Cristóbal, mpio. de Ixtlahuaca, Méx.

Los asesores son Donald Stewart S. y Shirley Gamble de Stewart.

EL COLEGIO DE MEXICO

497/S955mo

3 905 0152540 A

BIBLIOTECA

INVENTARIO 2015

DANIEL COSIO VILLEGAS

se terminó de imprimir este libro
el día 14 de junio de 1985
en la
Casa de Publicaciones en Cien Lenguas
MAESTRO MOISES SAENZ
Hidalgo 166, 14080 México, D.F.

Cuentos
Elementos de la cultura

Historia

Experiencias de la vida re.

Leyendas

Elementos de la cultura

Cuentos

Experiencias de la vida real

Historia

Leyendas

ISBN 968-31-0219-0